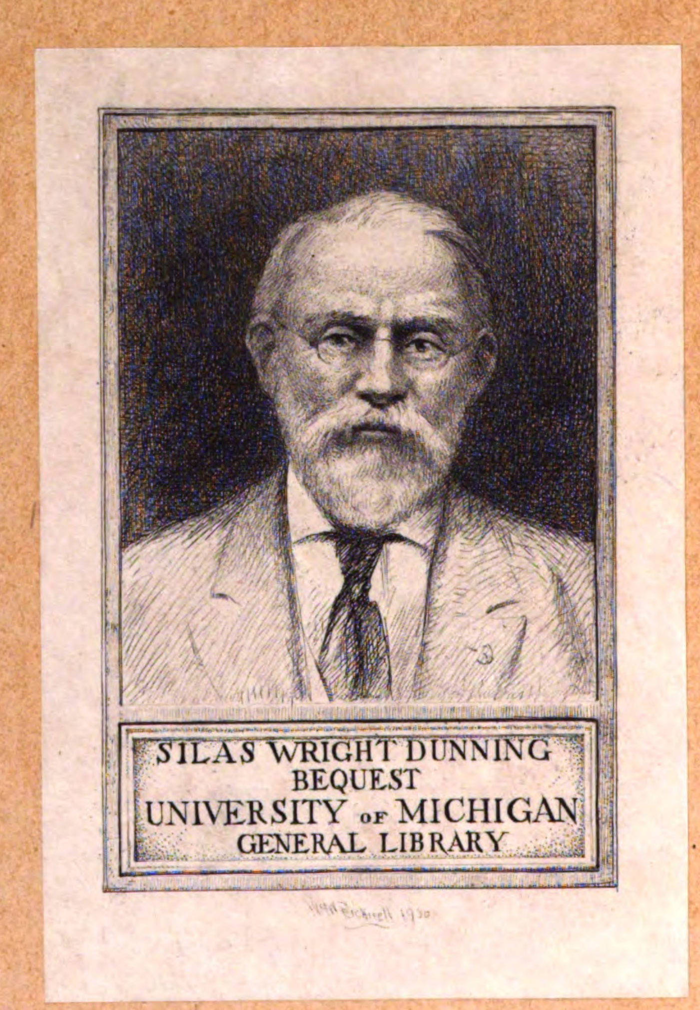

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

à MAESTRICHT.

TOME LV.

NOUVELLE SÉRIE
TOME XXXV.

Vis unita major.

1919.

IMP. CL. GOFFIN, MAESTRICHT.
1919.

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

à MAESTRICHT.

TOME LVIII.

TROISIÈME SÉRIE

TOME III.

Vis unita major.

1922.

IMP. CL. GOFFIN, MAESTRICHT.
M. HUYDTS, succ.
1923.

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

à MAESTRICHT.

TOME LVIII.

TROISIÈME SÉRIE

TOME III.

Vis unita major.

1922.

IMP. CL. GOFFIN, MAESTRICHT.
M. HUYDTS, succ.
1923.

PUBLICATIONS

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE
DANS LE LIMBOURG

major.

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

à MAESTRICHT.

TOME LVIII.

TROISIÈME SÉRIE

TOME III.

Vis unita major.

1922.

IMP. CL. GOFFIN, MAESTRICHT.
M. HUYDTS, succ.
1923.

NAAMLIJST DER LEDEN

1922.

BESTUUR.

S. H. J. Schaepkens van Riempst, Voorzitter.
Dr. P. M. H. Doppler, Secretaris.
Dr. W Goossens, Conservator.
Louis baron de Crassier, Penningmeester.
V. Schols, Bibliothecaris.
P. Albers, S. J.
Dr. P. J. M. van Gils.
H. Pijls.
W. Sprenger.

CORRESPONDEEREND LID.

J. Chansard, Nancy.

LEDEN.

Adam, J., Meerssen.
Aelst-Arnoldts, G. van, Maastricht.
Aken, Mej. M. van, Caberg.
Albers S. J., P., Maastricht.
Ansembourg, graaf A. de Marchant et d', Amstenrade.
Ansembourg, graaf Rud. de Marchant et d', Neuburg bij Gulpen.
Anrooy, Dr. J. F. F. van, Maastricht.
Bartels, Antoon J., Heerlen.
Batta, Mr. Em., Indramojoe (Ned. Indië).

Beesmans, K., Maastricht.
Behr, barones Ulrique, Maastricht.
Beckers, Dr. H. J., Beek.
Beneden, Leop. van, Maastricht.
Beusmans, Jos., Sittard.
Bibliotheek van het Groot-Seminarie, Roermond.
Bibliotheek van het Klein-Seminarie, Rolduc.
Bibliotheek der Universiteit, Amsterdam.
Bibliotheek der Universiteit, Luik.
Bibliotheek der gemeente, Hasselt.
Bibliotheek der gemeente, Maastricht.
Bieberstein Rogalla Zawadsky, Mr. C. baron de, Sittard.
Bloemen, H., Merselo.
Bloemen, J., Venlo.
Boosten, Alph., Maastricht.
Bours, Math., Roermond.
Briels, fr. Matth., Heerlen.
Brounts, P., Sittard.
Brune, M. F. J., Maastricht.
Canisius, J., Schinnen.
Carmelieten, Geleen.
Claessens, Mgr. J. D. L., Sittard.
Coenegracht, L. D. L. M., Maastricht.
Corten, Alb., Maastricht.
Crassier, L., baron de, Limmel.
Crassier, baron W. de, Luik.
Cremers, Jos., Maastricht.
Damen, F. A. L. L., Geleen.
Daniëls, M., Nijmegen.
De Jong, H., Maastricht.
De Kleermaeker, Jr., Maastricht.
Delhougne, Edm., Sittard.
Delhougne, G., Sittard.
Diepen, J., Valkenburg.
Diepen, K., Valkenburg.
Dohmen, Th., Holtum-Born.
Doppler, Dr. P. M. H., Maastricht.
Dorren, Th., Valkenburg.

Dresen, H., Schaesberg.
Driesen, P., Gronsveld.
Driesen, R., Heel.
Dumoulin, Dr. Eug., Maastricht.
Dyserinck, H., Maastricht.
Ebeling, H. J. M., 's-Hertogenbosch.
Eussen, O. F. M. C., Ferd., Urmond.
Everts, W. H., Roermond.
Everts, P., Rolduc.
Fierens, Mr. L., Antwerpen.
Franssen, C., Roermond.
Funke, H. C., Maastricht.
Geloes, graaf R. de, Eijsden.
Gilissen-Lemaire, N., Luik.
Gils, Dr. P. J. M., Roermond.
Goessen, J. W. Roermond.
Goffin, Mej. M., Amstenrade.
Goossens, Dr. W., Maastricht.
Graafland, Jhr. J., Buggenum.
Grabal, Chs., Maastricht.
Grinten, Th. van der, Venlo.
Groenendael, J. H. H. van, Maastricht.
Grossier L., Maastricht.
Gusgens, J., Maastricht.
Haex, Mr. A., Heerlen.
Haex, Mr. L., Maastricht.
Haffmans, O. M. L., Helden.
Hagdorn, A. J. H., Maastricht.
Hanssen, M. H. J. B., Rimburg.
Hendricks, M., Heerlen.
Hennekens, Jos., Stockheim.
Heyden, Mr. E. J. J. van der, Rotterdam.
Hilgers, J. F., St. Odiliënberg.
Hobus, H. H. B., Eijsden.
Hoeberechts, Dr. Eug., Maastricht.
Hoefer, F. A., Hattem.
Hoens, J. S., Doenrade.
Hövell tot Westerflier, Mr. E. O. J. M. baron van, Maastricht.

Holvoet, Jhr. Adr., Maastricht.
Hustinx, Alph., Maastricht.
Hustinx, Dr. Ed., Heerlen.
Jacobs, J., Heer.
Janssen, M. J. J., Meerloo.
Janssen, P., Beek.
Janssen, W. J., Heerlen.
Jaspar, W. A. M., Echt.
Jaspar, Dr. E. J. H., Maastricht.
Jaspers, Th., Klimmen.
Jezuïeten, Maastricht.
Kallen, H., Reymerstock.
Kayser, J., Venlo.
Kengen, Aug. C., Caberg.
Keuller, L. A. J., Maastricht.
Klincksieck, C., Parijs.
Klijnen, J. B. H., Maastricht.
Klijnen, M. P. Jos. H., 's Gravenhage.
Knuttel, Dr. D., Maastricht.
Kooy, J. J. van der, Maastricht.
Krekelberg, G., Roermond.
Kremer, K., Waubach.
Kruisheeren, Maeseyck.
Lagasse de Locht, Ed., Reckheim.
Lamberts Hurrelbrinck, Mr. P., Maastricht.
Lemmens, Wed. J., Beek.
Leufkens, Dr. F. J., Vaals.
Ligtenberg, P. C., Maastricht.
Loë, baron L. de, Mheer.
Loomans, P., Maastricht.
Lousberg, Jos., Maastricht.
Lousberg jr., Jos., Maastricht.
Luyten, G. H., Maastricht.
Maesen de Sombreff, Jhr. Mr. L. H. L. J. van der, Hulsberg.
Maesen de Sombreff, Jhr. Mr. George van der, Hulsberg.
Mannens, Mgr. Dr. P., Roermond.
Marres, Cl., Maastricht.
Marres, V., Maastricht.

Merckelbach, J. M. M. H., Maastricht.
Meijs, Ph. A. A., Geleen.
Mialaret, J. H. A., Maastricht.
Mosmans C. s.s. R., H., Wittem.
Mostart, L., Sittard.
Mücher, C., Heerlen.
Muller, Mej. S., Maastricht.
Neven, Dr. L. Theod., Herderen.
Nuyts, Jos., Maastricht.
Nypels, Ed., Maastricht.
Nypels, J., Maastricht.
Nijst, L J. H., Vaesrade-Nuth.
Oliviers, Chr., Gronsveld.
Op de Coul. Ch., Swolgen-Tienray.
Oppen, H. van, Maastricht.
Oppen, Mr. Jos. van, Maastricht.
Paulussen, Mr. H., Maastricht.
Peters, G. J. H., 's-Gravenhage.
Peters. P. J. M., Heerlen.
Philippens, J., Caberg.
Postmes, Jos. A., Maastricht.
Pubben, M., Nederweert.
Pijls. H., Schinnnen.
Pijls. N., Wijandsrade.
Pijls. V., Schinnen.
Ramakers, H., Geleen.
Ramakers, M. N., Sittard.
Raven. Jos., Roosteren.
Receveur, K., Maastricht.
Redactie v. d. „Volksmissionaris", Roermond.
Regout. G., Vaeshartelt (Meerssen).
Regout, Jules, Maastricht.
Resink, J., Maastricht.
Ritzen, Jos., Heerlen.
Roebroeck, Dr. M. H. H., Maastricht.
Rossum, Mr. Th. Corn., Heerlen.
Russel, Mr. H., Geleen.
Russel. Ed., Heerlerbaan.

Rutten, Dr. F., Geulle.
Ruys de Beerenbrouck, Jhr. Mr. G. L. M. H., Maastricht.
Ruys de Beerenbrouck, Jhr. Mr. Ch. J. M., 's-Gravenhage.
Salden, H. Chr., Noorbeek.
Sandthövel, W. J., Maastricht.
Sassen, Dom., Maastricht.
Savelberg, Mr. H. M. A., 's-Gravenhage.
Schaepkens van Riempst, S. H. J., Maastricht.
Schaepkens van Riempst, H. S. M. J., Maastricht.
Schaepkens van Riempst, J. M. I., Maastricht.
Schaepkens van Riempst, Dr. L., Maastricht.
Schaepkens van Riempst, P., Buenos-Ayres.
Schatten, J., Schaesberg.
Schleiden, F., Vijlen.
Schoenmaeckers, R. Gent.
Schoenmakers, Dr. A., Sittard.
Schols, Dr. P., Maastricht.
Schols, V., Maastricht.
Schoth, J. G. H., Maastricht.
Schrijnemaekers, H. J. P., Amstenrade.
Schrijnen, Mgr. L. J. A. H., Roermond.
Secretarie der gemeente Maastricht, Maastricht.
Selys-Longchamps, barones R. de, Borgharen.
Simenon, G., Luik.
Smeets, J., Maastricht.
Spauwen, Arn., Gronsveld.
Speet, L. A. J. C., Amsterdam.
Spierts, Hub., Terwinselen.
Sprenger, W., Maastricht.
Sprockel, C., Kerkrade.
Stols Jr., Alex., 's-Gravenhage.
Stuers, Jonkvrouwe Alice de, 's-Gravenhage.
Timmers, J., Théoph. M., Sittard.
Trappisten, Lilbosch (Pey).
Tuyl van Serooskerken, A. baron van, Hilversum.
Uden, J. D. H. van, Tiel.
Valk, H. W., 's-Bosch.
Veen, Dr. J. S. van, Arnhem.

Vencken, C. J. H., Obbicht-Papenhoven.
Venne, A. J. H. M. van de, Rolduc.
Venne, J. van de, Houthem.
Verheggen, P. Th., Buggenum.
Verschure-Jurgens, Mevr. L. A., Rotterdam.
Versmeeten, Dr. P., Maastricht.
Verzijl, Jan, Venlo.
Vogels, J. H., Maastricht.
Volmer, P., Leijenbroeck.
Voort, J. van de, Heerlen.
Welters, Ad., Maastricht.
Welters, F., Weert.
Welters, Fr., Voerendaal.
Wessem, J. L. M. H. van, Sittard.
Widdershoven, Dr. Aug., Heerlen.
Willemse, Dr. A., Kerkrade.
Wit, Mr. J. J. de, Maastricht.
Wouters, H. J. H., Weert.
Wouters, J. A. H., Maastricht.
Wylich, W. van, Venlo.

LEDENVERGADERING

GEHOUDEN DONDERDAG 18 MEI 1922.

Deze vergadering werd bijgewoond door ruim twintig leden, waarvan de meesten het presentie-register teekenden.

Na de opening en een woord van verwelkoming tot de aanwezigen door den Voorzitter, gaf de secretaris voorlezing van de notulen der vorige ledenvergadering, die zonder bemerking goedgekeurd en vervolgens geteekend werden.

Alsdan bracht de secretaris verslag uit over den toestand van het Genootschap in het afgeloopen jaar, waarna de conservator over den toestand van het Museum en de penningmeester over zijn finantieel beheer.

Voor het onderzoek van diens rekening met de bijbehoorende bescheiden werden aangewezen de heeren: Majoor Dyserinck, L. Keuller en Mr. Lamberts Hurrelbrinck.

Daarna hield ons bestuurslid W. Goosens de aangekondigde lezing over het Romeinsch castellum te Maastricht.

In het eerste gedeelte van die lezing werd een uitvoerig verslag gegeven van de opgravingen, die het Genootschap in 1921 had laten verrichten bij de O. L. Vrouwekerk. Deze hadden tot resultaat gehad, dat de sporen van een tweeden ronden toren met aansluitenden muur van een castellum ontdekt werden en dat op twee plaatsen overblijfselen van den binnenbouw der Romeinsche versterking te voorschijn kwamen.

In het tweede gedeelte zette de spreker zijne meening uiteen over het Romeinsche Maastricht, zooals hij zich die door de onderzoekingen der laatste jaren geleidelijk had gevormd.

Volgens hem zijn er geen gegevens aanwezig voor de aanwezigheid van een versterkt Romeinsch kamp op de beide Maasoevers in de eerste periode der Romeinsche overheer-

2

sching. Wel leert hem het oudheidkundig onderzoek, dat reeds in de eerste eeuw na Chr. Romeinen of bewoners met Romeinsche beschaving te Maastricht gevestigd waren. Het terrein aldaar was trouwens zeer geschikt voor eene nederzetting, omdat het eene hoogte vormde bij de uitmonding van de Jeker in de Maas, juist daar waar deze rivier door een grooten landweg van Oost naar West doorsneden werd. Talrijke grafvondsten in de naaste omgeving van Maastricht en Wijk bewijzen, dat die nederzetting zich in de tweede eeuw over beide Maasoevers had uitgebreid. Of die nederzetting toen uitgegroeid is tot een Romeinsch municipium kan niet aangetoond wor den. Ook is het zeer onwaarschijnlijk, dat Maastricht in dien tijd reeds versterkt was. In de provincies Gallië en Germanië leefde toen de bevolking veilig achter de versterkte Rijnlinie en den limes, den grenswal, die Rijn en Donau verbond. Eerst in de tweede helft van de derde eeuw kon er sprake zijn van eene versterking te Maastricht, als n.l. door de keizers maatregelen getroffen werden om het binnenland te beschermen, vooral als ten slotte Diocletianus orde en recht herstelt en door overal verspreidde garnizoenen de veiligheid verzekert. De spreker meent dan ook, dat er eveneens te Maastricht bij den belangrijken overgang van de Maas eene versterking gebouwd is. In alle geval is het zeker, dat er eene Romeinsche versterking bestond in de 4de eeuw. Overblijfselen van torens en muren, alsmede de vondsten van munten en aardewerk uit dien tijd bewijzen het ten volle. Ook komt het overeen met de mededeelingen van de toenmalige geschiedschrijvers, die over „castella" spreken, welke op hoogten langs de Maas waren aangelegd.

De plaats waar de versterking of „castellum" gelegen heeft, is aangegeven door de vondsten bij het leggen der waterleiding, bij de restauratie der O. L. Vrouwekerk en bij de opgravingen in 1918 en 1921. Ze lag op den linker Maasoever, werd ten Westen begrensd door het O. L. Vrouweplein en strekte zich vermoedelijk ten Noorden uit tot aan de Smedenstraat en ten Zuiden tot voorbij de O. L. Vrouwestraat. Zij had geen regelmatig vierkanten vorm.

Op de vraag, waartoe die versterking hoofdzakelijk gediend

heeft, antwoordt de spreker, dat ze den overgang over de Maas moest beschermen en hij behandelt dan de kwestie van de overbrugging der Maas in Romeinschen tijd. Hij neemt niet aan, dat er gedurende de geheele Romeinsche periode eene brug geweest is. Hij houdt het ervoor, dat er lang, zeer lang, slechts een veer, een „trajectus" geweest is, dat dan ook zijn naam aan de plaats heeft gegeven. Volgens hem hebben de Romeinen zeer weinig bruggen aangelegd en hij staaft zijn beweren met een groot citaat uit het recente werk van Camille Jullian, „Histoire de la Gaule". Hij kan eerst eene vaste overbrugging aannemen in de latere Romeinsche periode, toen versterkingen werden aangelegd op de oevers der Maas en deze rivier eene tweede verdedigingslinie achter den Rijn ging vormen. Dat de brug er was in de vierde eeuw, schijnt ook te volgen uit hetgeen Gregorius van Tours van den H. Servatius verhaalt. Die geschiedschrijver zegt namelijk, dat de Heilige te Maastricht bij de brug van den openbaren weg begraven werd. Het Maastrichtsche castellum is dus hoogst waarschijnlijk een versterkt bruggehoofd geweest, zooals er elders, b.v. te Deutz, Mainz, Remagen, Augst enz. zijn aangetroffen.

Wat de ligging der brug betreft, meent de spreker om tal van bezwaren, die hij uitvoerig aangeeft, die niet te moeten zoeken tusschen de voormalige O. L. Vrouwepoort en het Waterpoortje te Wijk. Volgens zijne opvatting heeft de brug den linkeroever bereikt ongeveer in het midden van het castellum, waar tegenwoordig het Eksterstraatje is. Hij voert daarvoor eene reeks van gronden aan, waarvan niet de minste is, dat voor eenige jaren tegenover het Eksterstraatje bij het baggeren in de Maas tal van palen zijn aangetroffen met zware steenen ertusschen. Ook vestigt hij de aandacht erop, dat de straten, die in het verlengde van de Eksterstraat liggen, de kenteekenen dragen van een grooten verkeersweg in overoude tijden. Tenslotte meent de spreker dat er ook op den anderen oever, in Wijk, sporen zijn van een versterkt bruggehoofd, ofschoon er tot dusverre nog geen systematisch onderzoek is ingesteld. Bij het leggen der buizen voor rioleeringen voor waterleiding is er Romeinsch puin aangetroffen tegelijk met de overblijfselen van zwaar metselwerk in ijzersteen, dat volgens

Habets van een muur of poort eener Romeinsche vesting kon afkomstig zijn. Daarenboven was er vroeger recht tegenover het Eksterstraatje eene kleine straat, die thans volgebouwd is; deze zou dan de toegangsweg geweest zijn van de brug, totdat tegen het einde der 13de eeuw een nieuwe brug meer stroomafwaarts werd gebouwd.

De spreker besluit zijne lezing met een beknopt overzicht der voorwerpen, die bij de opgraving gevonden en naar het Museum overgebracht zijn. Het zijn op de eerste plaats tallooze scherven van Romeinsch aardewerk, dat blijkens vorm en versiering hoofdzakelijk uit de 4de eeuw na Chr. stamt: een duidelijk bewijs dat de versterking vooral in dien tijd bezet is geweest. Vervolgens enkele munten, waaronder eene van Tetricus II (270—273), eene van de Urbs Roma (circa 337) en eene van Constantius II (337—361). Eindelijk de bekende slagtanden vân everzwijnen en de doorgezaagde hertengeweien, die al sinds jaren op het terrein der O. L. Vrouwekerk waren aangetroffen, alsmede een bronzen bel en een aantal beenen haarspelden.

Moge de wensch van den spreker vervuld worden, dat het Genootschap het systematisch onderzoek voortzette en voltooie. Dan zal het eerst mogelijk zijn zich een vrij juist beeld te vormen van de wijze, waarop de stad Maastricht zich rondom het castellum in laat-Romeinschen of in Merovingischen tijd heeft gevormd en uitgebreid.

Nadat een paar vragen, gesteld door den heer L. Keuller, over de diepte der grondlagen aan het O. L. Vrouweplein ter plaatse vooral van het hotel „Derlon" en in de Groote Staat ter plaatse van het huis Herzdal, door Dr. W. Goossens voor zoover mogelijk beantwoord waren, werd dezen door den Voorzitter den dank gebracht voor zijne wetenschappelijke en leerrijke lezing. Na nog de aanwezigen bedankt te hebben voor hunne opkomst en welwillendheid sloot deze de vergadering.

Het verslag van den secretaris was het volgende:

In de beide vacatures van het Bestuur, ontstaan door het overlijden van onzen hooggeachten Voorzitter Dr. P. J. H. Cuypers en onzen beminden Conservator pastoor M. Rutten,

werd door U voorzien door de keuze van Dr. P. van Gils en Louis Baron de Crassier. In de Bestuursvergadering van 23 Juni werd de heer J. Schaepkens van Riempst gekozen tot voorzitter en in zijne plaats tot penningmeester Baron de Crassier. In diezelfde vergadering werd de heer Dr. W. Goossens aangesteld tot conservator.

Zooveel mogelijk vergaderde het Bestuur op de gestelde tijden. Trouw aan het doel van ons Genootschap, het behoud namelijk en de herstelling van voorwerpen betreffende de geschiedenis en de oudheidkunde onzer provincie, richtte het onder meer een schrijven tot de leden der Tweede Kamer om het ongeschonden behoud te bekomen der Maasbrug te Maastricht, die volgens het plan der Maaskanalisatie verminkt dient te worden, wat vroeg of laat haar val zal medebrengen. De aandacht van Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd gevestigd op het oude merkwaardig kasteel van Hoensbroek, dat verkocht zal worden en werd hem gevraagd te willen overwegen of er geen termen bestaan tot aankoop door de Regeering, bijv. voor de inrichting van een of anderen administratieven tak, zoodat het kasteel bewaard bleef en gaandeweg hersteld kon worden.

Bij de behandeling der toekenning van het subsidie voor ons Genootschap in de Provinciale Staten werd door een der leden de wenschelijkheid uitgedrukt van samensmelting van ons Genootschap met dat van Roermond. Naar aanleiding daarvan richtte de Commissaris der Koningin een schrijven aan ons Bestuur, waarin hij die aangelegenheid aan onze overweging voorstelde met de vraag op welken grondslag dat eventueel zou kunnen geschieden. Na ernstig overleg en rijpelijk onderzoek der door het Genootschap „Limburg" van Roermond gestelde voorwaarden deelde het Bestuur zijne zienswijze met redenen omkleed Zijn HoogEdelGestrenge in een persoonlijk onderhoud mede. Daar die voorwaarden onaannemelijk waren bleef de zaak onveranderd. De voorwaarden door het Roermondsch Genootschap gesteld waren: 1e. geen bepaalde zetel, dus Maastricht en Roermond; 2e. de kringen van „Limburg" laten voortbestaan en 3e de bibliotheken zooveel mogelijk ter plaatse te laten met het oog

Habets van een muur of poort eener Romeinsche vesting kon afkomstig zijn. Daarenboven was er vroeger recht tegenover het Eksterstraatje eene kleine straat, die thans volgebouwd is; deze zou dan de toegangsweg geweest zijn van de brug, totdat tegen het einde der 13de eeuw een nieuwe brug meer stroomafwaarts werd gebouwd.

De spreker besluit zijne lezing met een beknopt overzicht der voorwerpen, die bij de opgraving gevonden en naar het Museum overgebracht zijn. Het zijn op de eerste plaats tallooze scherven van Romeinsch aardewerk, dat blijkens vorm en versiering hoofdzakelijk uit de 4de eeuw na Chr. stamt: een duidelijk bewijs dat de versterking vooral in dien tijd bezet is geweest. Vervolgens enkele munten, waaronder eene van Tetricus II (270—273), eene van de Urbs Roma (circa 337) en eene van Constantius II (337—361). Eindelijk de bekende slagtanden van everzwijnen en de doorgezaagde hertengeweien, die al sinds jaren op het terrein der O. L. Vrouwekerk waren aangetroffen, alsmede een bronzen bel en een aantal beenen haarspelden.

Moge de wensch van den spreker vervuld worden, dat het Genootschap het systematisch onderzoek voortzette en voltooie. Dan zal het eerst mogelijk zijn zich een vrij juist beeld te vormen van de wijze, waarop de stad Maastricht zich rondom het castellum in laat-Romeinschen of in Merovingischen tijd heeft gevormd en uitgebreid.

Nadat een paar vragen, gesteld door den heer L. Keuller, over de diepte der grondlagen aan het O. L. Vrouweplein ter plaatse vooral van het hotel „Derlon" en in de Groote Staat ter plaatse van het huis Herzdal, door Dr. W. Goossens voor zoover mogelijk beantwoord waren, werd dezen door den Voorzitter den dank gebracht voor zijne wetenschappelijke en leerrijke lezing. Na nog de aanwezigen bedankt te hebben voor hunne opkomst en welwillendheid sloot deze de vergadering.

Het verslag van den secretaris was het volgende:

In de beide vacatures van het Bestuur, ontstaan door het overlijden van onzen hooggeachten Voorzitter Dr. P. J. H. Cuypers en onzen beminden Conservator pastoor M. Rutten,

op de behoeften van Noord-, Zuid- en Midden-Limburg. Als eene der beweegredenen voor samensmelting werd door „Limburg" aangevoerd de bestaande drie periodieken: „Limburg's Jaarboek", onze „Publications" en onze „Maasgouw" in een periodiek uit te geven en onder eene redactie, terwijl een nieuwe naam verkieslijk werd geacht.

Van de leden namen in het afgeloopen jaar 16 ontslag en ontvielen ons 5 door den dood; daartegen werden 20 nieuwe leden aangenomen, zoodat ultimo December het ledental bedroeg 225.

Wat de ledenvergadering op Donderdag 18 Mei betreft, heeft U alles vernomen uit de voorgelezen notulen.

Aan de najaars-excursie namen 28 leden deel. Het doel was een bezoek aan Aken met name het Ponthor- en het Suermondt-Museum en het Munster. Het gezelschap had het voorrecht rondgeleid en ingelicht te worden door den Museum-director Dr. Schweitzer en voor het Munster door zijn bouwmeester Prof. Dr. Buchkremer.

Het Ponthor-Museum, dat twee verdiepingen heeft, vertoont op de eerste verdieping oudheidkundige voorwerpen van de oudste tijden af en van alle volken en heeft ten doel de aanschouwelijke voorstelling bij het onderwijs. De tweede verdieping is geheel ingenomen door voorwerpen, platen, plannen, schetsen enz. betreffende Aken en de onmiddellijke omgeving; merkwaardig is de groote maquette van het grondplan van Aken, vervaardigd naar de gegevens van den voormaligen stadsarchivaris Dr. Pick.

Het Suermondt-Museum gevestigd in een particulier huis, heeft op de benedenverdieping meerdere lokalen en loketten, waarin opgeborgen zijn oud houtsnijwerk, vooral uit het gothisch tijdperk en eene groote menigte Heiligenbeelden, waaronder meerdere zeer gave en schoone exemplaren, afkomstig uit verschillende streken van Duitschland; allen zijn gerangschikt naar hun tijd en hun oorsprong. De bovenverdieping bergt in meerdere zalen en gangen eene menigte kunstvoorwerpen, schilderijen. prenten enz. van profanen aard en jongere dagteekening.

Bij het bezoek aan het Munster gaf Prof. Dr. Buchkremer een historisch overzicht van het ontstaan der paltskapel en hare ontwikkeling tot het huidig Munster en maakte ons duidelijk hoe die kapel verbonden was met de Karolingische palts. Tevens vestigde hij onze aandacht op de muurschildering en mozaïekversieringen.

Bij het gezellig samenzijn werd beiden de dank gebracht bij monde van Pater P. Albers, S. J.

Tot spijt van het Bestuur kwam deel 56 niet op tijd gereed en moest het helaas wederom, wat omvang betreft, onderdoen voor vroegere exemplaren; daarentegen verschenen de verschillende afleveringen der Maasgouw geregeld en kwam de tafel op de deelen 41—55 der Publications van de pers.

De hooge drukkosten maken het noodzakelijk, wil men onze beide periodieken in stand houden, te streven naar verbetering onzer finantiën, wat eensdeels naar onze bescheiden meening kan geschieden door het aanwerven van geschikte leden.

De uitwisseling met de verschillende aangesloten zustervereenigingen had geregeld plaats.

Zijne Excellentie de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zegde ons Genootschap gedurende drie jaren een rijkssubsidie toe van duizend gulden 's jaars, doch uitsluitend voor het doen van wetenschappelijke oudheidkundige opgravingen.

Aan het eind van mijn verslag past een woord van dank aan den goeden God voor zijn zegen ons in het afgeloopen jaar wederom geschonken, aan de leden voor den steun ons gegeven en U mijne Heeren voor uwe welwillende aandacht.

De penningmeester gaf volgend overzicht van de finantiën over April 1921—April 1922.

Ontvangsten.

Verkoop van deelen der Publications	f 91.25
Opbrengst der entréegelden v. h. Museum	277.50
Subsidies en giften	1272.—
Contributie der leden	1234.95
Saldo van 1 April 1921	519.19
	f 3394.89

Uitgaven.

Salaris van den concierge en entréekaarten van het Museum	f 280.13
Drukkosten der Maasgouw	882.35
Betaald op rekening der drukkosten van de Publications (f 1380.03) over 1921	550.03
Algemeene kosten	286.35
Onderhoud Museum en der verzamelingen	300.—
Onvoorziene uitgaven	60.81
	f 2359.67

Recapitulatie.

Ontvangsten	f 3394.89
Uitgaven	2359.67
	f 1035.22

Op 1 April 1922 was nog te betalen aan den drukker van de Publications f 830.— en aan den schilder Eberhard f 200.— voor het herstellen van een schilderij.

De conservator bracht volgend verslag uit over het Museum:

In het afgeloopen jaar was de toestand van het gebouw en de lokalen van het Museum bevredigend. Wegens den ellendigen toestand van de geldmiddelen van het Genootschap had het gemeentebestuur de kosten van onderhoud en herstel nog éénmaal voor zijne rekening genomen en voor het volgend jaar een voldoend subsidie toegezegd, om het Genootschap in staat te stellen die kosten zelf te kunnen dragen.

Voor de zindelijkheid der lokalen werd door den concierge Willems gezorgd en de verzamelingen verkeerden doorgaans in vrij goeden staat.

De opstelling van de voorwerpen droeg echter nog steeds een voorloopig karakter, zoodat het Museum niet tot zijn recht kwam, zooals dat kon en moest door den rijkdom en de belangrijkheid zijner verzamelingen. Tot mijn groot genoegen kan ik U thans mededeelen, dat getracht zal worden dit jaar daarin

te voorzien. Met toestemming van het Gemeentebestuur zijn de werkzaamheden van archief en bibliotheek zoo geregeld, dat er voldoende tijd kan besteed worden niet alleen aan eene passende opstelling en rangschikking der voorwerpen, maar ook aan het samenstellen van een catalogus en van een gids voor de bezoekers. Vooral de behoefte aan een gids had zich al lang doen gevoelen. Herhaaldelijk werd van verschillende zijden daarop aangedrongen en het Bestuur heeft besloten spoedig daarvoor te zorgen.

De aanwinsten zijn in den loop van het jaar vrij belangrijk geweest. Ze zijn geregeld in ons blad „De Maasgouw" vermeld en het zal wel niet noodig zijn ze hier nog eens op te sommen. Bijna alle zijn aan schenking te danken. Enkele dienen hier gereleveerd te worden, zooals de collectie Mariabeeldjes uit de nalatenschap van pastoor P. Schmeitz, de belangrijke inkoop der Romeinsche brandgraven te Eygelshoven, die afgestaan werd door de heeren Russel, de talrijke munten en andere voorwerpen, die bij de herstellingswerken der bruggepijlers alhier werden gevonden, en door toedoen van den wethouder Schaepkens van Riempst en den directeur der gemeentewerken Schoth naar het Museum werden overgebracht, de specimen van oude kunst en kunstnijverheid, die door ons bestuurslid de heer Sprenger, de Maastrichtsche aannemers, de heeren Mesters en Knols, bij verbouwingen werden gered en aan ons Museum ter bewaring werden toevertrouwd.

Ik meen de tolk der vergadering te zijn, wanneer ik al de schenkers hartelijk dank zeg voor de voorbeeldige wijze waarop zij het doel van het Genootschap helpen bevorderen.

Slechts enkele kleinere zaken werden door aankoop verworven. Ongelukkigerwijze waren de geldmiddelen van het Genootschap niet van dien aard dat tot den aankoop van grootere stukken kon worden overgegaan. Dat zoodoende nog al een en ander voor Limburg verloren ging, ligt voor de hand.

De verzameling der Romeinsche oudheden onderging nog eene uitbreiding van beteekenis door de opgraving, die bij de O. L. Vrouwekerk met behulp van Rijkssubsidie in de maand September kon ondernomen worden. Over die opgraving straks meer!

Tegenover de aanwinsten staat ook eenig verlies. Enkele voorwerpen, die door het Kerkbestuur van O. L. Vrouw in bruikleen waren afgestaan, werden teruggehaald, evenals oude meubels en schilderijen, die door den Heer Holvoet in het Museum waren gedeponeerd. Ook keerden de nog overblijvende kerkelijke voorwerpen uit Visé, die in 1914 door toedoen der heeren Hoex en Schols en wijlen Martin Rutten hier in veiligheid waren gebracht, naar hunne plaats van herkomst terug. Voor den bewezen dienst ontving het Genootschap een hartelijk dankschrijven van den deken van Visé.

Ten slotte vermelden wij nog, dat enkele voorwerpen, in bruikleen aan het Museum werden afgestaan, zooals de belangrijke overblijfselen der steenen theotheca, welke bij de herstellingswerken in de Kruisheerenkerk alhier te voorschijn waren gekomen.

Wat het bezoek van het Museum betreft, dat was niet minder dan het jaar te voren; 894 bezoekers teekenden hun naam in het register tegen 807 hetjaar tevoren.

Laten wij hopen, dat als eenmaal de Museumgids klaar is het bezoek aanmerkelijk zal toenemen.

Ik eindig met het Museum dringend aan te bevelen in belangstelling der leden van het Genootschap. Door het bevorderen van schenkingen en deponeeringen in bruikleen kunnen zij krachtig het Genootschap steunen in zijn streven: de studie der Limburgsche geschiedenis en kunst meer en meer ingang te doen vinden.

Vereenigingen met welke de wederzijdsche uitgaven worden gewisseld.

NEDERLAND.

Bergen-op-Zoom. — Taxandria. Tijdschrift voor Noord-Brabantsche geschiedenis en oudheidkunde.
's Gravenhage. — Genealogisch-Heraldiek Genootschap „de Nederlandsche Leeuw".
— Nederlandsche Anthropologische Vereeniging „die Haghe".
's Hertogenbosch. — Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Leeuwarden. — Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.
Middelburg. — Zeeuwsch Genootschap der Wetenschapppen.
Roermond. — „Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedenis, Wetenschappen, Taal en Kunst.
Rotterdam. — Commissie van het archief en de bibliotheek.
Utrecht. — Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom.
— Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
— Historisch Genootschap.

BELGIË.

Antwerpen. — Académie d'archéologie de Belgique.
Brussel. — Académie d'archéologie.
— Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique.

— Ministère des baux-arts, administration des sciences et lettres.
— Ministère de la Justice.
— Commission Royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de la Belgique.
— Rédaction du bulletin des commissions d'archéologie.
— Société des Bollandistes.
Charleroi. — Cercle archéologique.
— Société paléontologique et archéologique.
Gent. — Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde.
— Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde.
Hasselt. — Société des Mélophiles.
— Rédaction de l'ancien pays de Looz.
Hoei. — Cercle Hutois historique des sciences et beaux-arts.
Kortrijk. — Société d'archéologie.
Leuven. — Rédaction des Analectes pour suivir à l'histoire ecclésiastique de Belgique.
Luik. — Société d'art et d'histoire du diocèse de Liége.
Namen. — Société archéologique.
St. Nicolaas. — Société scientifique et littéraire.
Turnhout. — Société d'histoire d'archéologie de la Campine.
Verviers. — Société Verviétoise d'archéologie et d'histoire.

DUITSCHLAND.

Aken. — Aachener Geschichtsverein.
— Verein für Kunde des Aachener Vorzeit.
Bonn. — Verein für Alterthumsfreunden im Rheinlande.
Dusseldorf. — Bibliothek der Dusseldorfer Geschichtsverein.
Essen. — Der Historische Verein für Stadt und Stift.
Gotha. — Deutsche Geschichtsblätter.
Heidelberg. — Historisch-philosophischer Verein.
— Universitäts-Bibliothek.
Ravensburg. — Diocesan Archiv von Schwaben.
Ulm. — Verein für Kunst und Alterthum im Ulm und Oberschwaben.

FRANKRIJK.

Parijs. — Université de Paris. — Bibliothèque d'art et d'archéologie.
Toulouse. — Société archéologique du midi de la France.

RUSLAND.

St. Petersburg. — Commission impériale archéologique.

FINLAND.

Helsingfors. — Société Finlandaise d'archéologie.

ZWEDEN.

Stockholm. — Académie Royale des belles-lettres, d'histoire etc.

DE DRIE MUNSTERS DER MAASGOUW

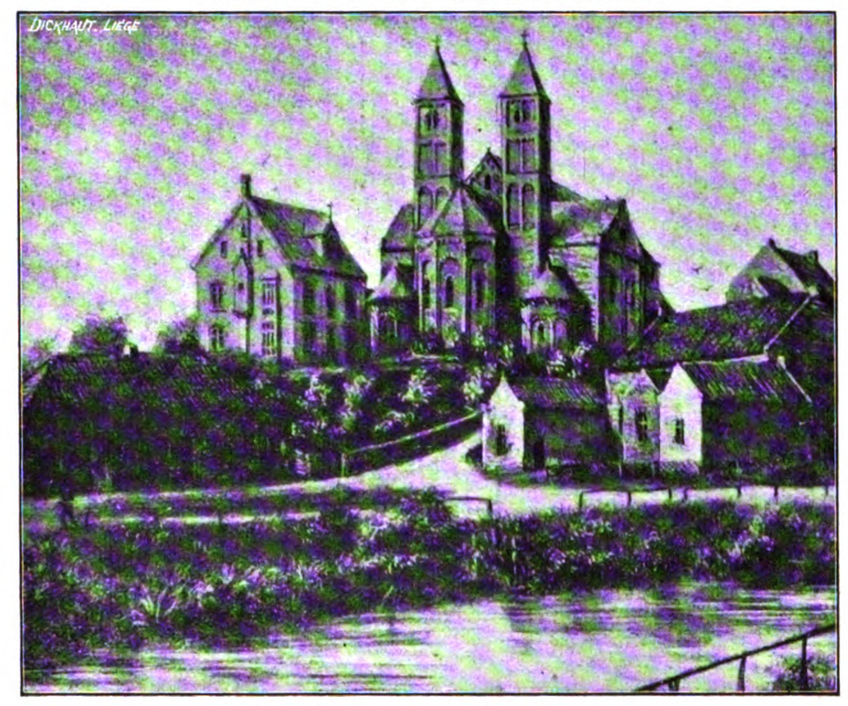
Aldeneyck, Susteren, St.-Odiliënberg,

door

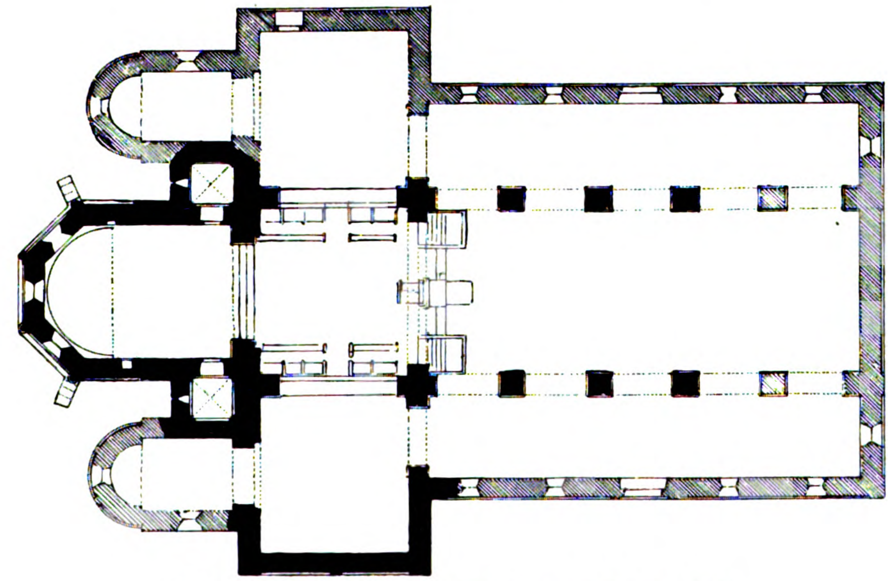
Jos. Coenen, pr.

KERK VAN ST. ODILIËNBERG.

GEZICHT OP HET NOORD-OOSTEN.

GRONDPLAN VOLGENS VON FISENNE.

Van de abdij, die aan den rechterkant [1] der kerk lag, is geen spoor gebleven. Aan den voet van den berg of heuvel waarop de kerk gebouwd is, ligt de tegenwoordige pastorie; aan den anderen kant hebben de Eerw. Zusters Kanunnikessen van het H. Graf een huis of klooster met scholen gebouwd. In de vroegere of oude kerk of bedehuis van O. L. Vrouw werd vóór jaren de school der Zusters gehouden; thans is daar het patronaat gevestigd en doet het tevens dienst voor vergaderingen van sociale vereenigingen. Het dorp St.-Odiliënberg strekt zich langs den rechteroever der Roer uit.

De ligging van den heuvel in een vruchtbaar land, vlak aan de Roer, op een half uur afstand van de Maas, doet veronderstellen, dat hij bewoond werd van het begin af dat er menschen in deze streek leefden. Het is dan ook niet te verwonderen dat men er steenen wapens gevonden heeft uit den tijd dat onze voorouders nog niet het middel gevonden hadden om brons of ijzer te bewerken [2].

Meer belangrijk zijn de vondsten uit den tijd der Romeinen. Van 1880 tot 1883 werd de kerk, die zich in eenen erbarmelijken toestand bevond, hersteld gelijk zij nu daar staat, dank aan het ijverig werken van den geleerden pastoor M. Willemsen. Men begon met het afbreken van den hoofdingang, die in 1680 naar de manier van dien tijd aan den westkant geplaatst was. In den boog vond men twee steenen van een gansch eigenaardig aanzicht. Zij waren langs den kant gekapt als een romaansch kapiteel, en men besloot daaruit dat ze vroeger gediend hadden als hoofdstuk van de pijlers die in 1680 waren afgebroken. Kostbaarder voor den oudheidkundige was de vlakke onderkant dier steenen, waar in schoone romeinsche letters latijnsche

---

1) In de beschrijving der kerken noemen wij linkerzijde den kant van het evangelie, rechter dien van den epistel. Hier dient opgemerkt dat in de vijf eerste eeuwen, de officieerende priester achter het altaar stond, met het aangezicht naar het volk en naar het Oosten. Hij zong het evangelie aan den rechterkant. Toen de priesters vóór het altaar gingen staan, werd ook de orientatie der kerken veranderd, doch het ambo voor het evangelie bleef waar het was en zoo staat het nu links. Zie: A. Van Houcke: Grondbeginselen van de geschiedenis der Bouwkunst, Leuven 1903 Bd. II. bl. 16.

2) Habets: Antiquités Romaines du Limbourg in: Publications de la société historique et archéologique dans le duché du Limbourg. Bd. XVIII.

woorden gebeiteld stonden. Door het werk van den romaanschen steenkapper was het opschrift zoo deerlijk toegetakeld, dat er niemand wijs uit werd (1), tenzij de rijksarchivaris in Limburg, te Maastricht, wijlen pastoor J. Habets, die den verdwenen tekst wist te herstellen en bevond dat de twee steenen oorspronkelijk slechts een steen uitmaakten, die gediend had als votiefsteen, aan de heidensche moedergodinnen toegewijd (2). Nu was het duidelijk dat de romaansche kerk van St.-Odiliënberg eenen romeinschen tempel vervangen had.

Nieuwe ontdekkingen deden de juistheid van dat vermoeden bevestigen. Met de herstelling ging men gereedelijk voort, totdat in 1883 in den noordelijken pilaster van den koorboog een romeinsch altaar ontdekt werd, een vierkanten steen, ongeveer drie voet hoog en maar half zoo breed, die aan de eene zijde Minerva, aan de andere Apollo of Diana voorstelt. Hij schijnt uit de IVe of Ve eeuw te dagteekenen (3).

Ook vond men in de oude muren der kerk en in de pilaren van het middenschip romeinsche pannen en baksteenen; in de westelijke helling van den berg liggen aanzienlijke gedeelten van romeinsch muurwerk, en rondom in de vlakte werden meer dan eens voorwerpen van denzelfden oorsprong gevonden, ja zelfs eene groote bronzen munt van keizer Nero (4).

Het staat dus vast dat de heuvel door de Romeinen bewoond werd en dat zij er een tempel hebben gebouwd, die naar de fundamenten te oordeelen, aanzienlijk moet geweest zijn. „Van af den westelijken kerkgevel", zegt Willemsen, (5) „tot aan den derden pilaar en misschien nog verder liggen van weerszijden

---

1) L. von Fisenne heeft in zijne Kunstdenkmäler: L'art Monumental, Aken, 1881, korte mededeelingen gegeven over de kerken van Sint-Odiliënberg, Susteren en Aldeneyck, met bijbehoorende teekeningen. In de tweede serie, VIe aflevering bevinden zich de platen van Sint-Odiliënberg, waaronder eene afbeelding van onze steenen.

2) J. Habets: In de Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen. Afdeeling Letterkunde, tweede reeks, deel XII, bl. 31—35.

3) J. Habets: Ibidem, derde reeks, deel II, bl. 91—96.

4) M. Willemsen: Oorkonden en bescheiden aangaande de kerk en het kapittel van Odiliënberg in: Publications de la Société Hist. du Limbourg. bd. XXII, bl. 403.

5) Idem: Ibidem.

in den grond muren, welke de dubbele breedte van de pilaren hebben en wellicht overblijfsels van dien tempel zijn; achter de eerste trappen van het koor ligt op ongeveer een halven meter diepte een gedeelte van eenen vloer, zooals deze door de Romeinen gemaakt werden, namelijk uit kalk vermengd met kleine kiezelsteenen."

Indien, naar de meening van pastoor J. Habets, het ara of altaar van dien tempel eerst in de IVe eeuw werd opgericht, dan zou men moeten aannemen dat de katholieke godsdienst, die onder St. Servatius (336—384) zijn eersten bloeitijd op de Maasboorden gehad heeft, niet tot aan de Roer was doorgedrongen, of tenminste er de heidensche leer niet geheel had doen verdwijnen. Wat er ook van zij, wij weten dat omstreeks het jaar 400 de katholieke en romeinsche godsdienst hebben moeten wijken voor den inval der Franken, die in 406 Tongeren veroverden en nauwelijks een spoor lieten der oude beschaving (1). Van dat oogenblik af waren ze meester van Nederland en het vlaamsch gedeelte van België en al bleven ook hier en daar eenige Gallo-Romeinen, christenen of heidenen, gevestigd, deze waren niet talrijk genoeg om hunnen godsdienst en taal te behouden (2). De eeredienst van Wodan verving het ware geloof en de romeinsche godenleer, terwijl het verbasterde latijn, ook in onze gewesten gesproken, moest plaats maken voor het Frankisch of Dietsch.

De Franken, onze voorouders, waren dappere mannen, het dietsche land scheen hun te klein; onder de leiding hunner koningen, de Merovingers, trokken ze immer meer naar het zuiden, en onderwierpen Frankrijk aan hunne macht, zoodat dit land gedurende vier eeuwen, van 500 tot 900, door Dietsche vorsten geregeerd werd. Doch, waren zij sterk genoeg om hunne koningen, naam en wetten aan de Gallo-Romeinen op te dringen, ze waren te weinig in getal om in het nieuw land hunne

---

1) Jean Paquay: Les origines chrétiennes dans le diocèse de Tongres. 1909 bl. 11.

2) In eene akte van 699 vinden wij de tweevoudige bevolking nog bestaande te Berg, in het land van Gulik. Zie de gift van Irmina aan St. Willebrordus, bij Pardessus: Diplomata bd. II bl. 253. Dus waren toen de Walen of Galliërs nog niet geheel uit het vlaamsche land verdwenen.

taal in stand te houden. De overwinnaars namen de taal der overwonnenen aan, die, door eenen wonderen ommekeer der woorden, Franschen genoemd werden.

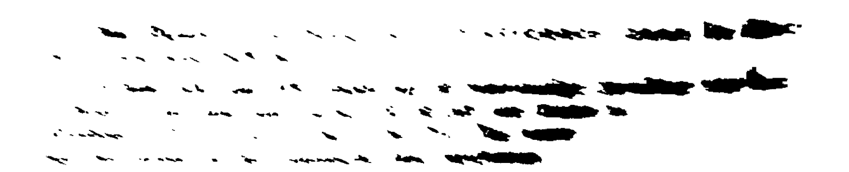
Door den inval der Franken had de katholieke godsdienst in ons land veel geleden. Doch langzamerhand, en bijzonder na den dood van Clovis in 496, werden onze voorouders op hunne beurt bekeerd en in het begin der VIe eeuw vinden wij den bisschop Falco op den zetel van Maastricht.

Hoe was het toen gesteld met den tempel van den Berg? Was hij door onze ruwe Franken verwoest geworden, of gebruikten zij hem voor de plechtigheden van hunnen Wodandienst? Wij weten het niet, doch eene zaak is zeker: omstreeks 700 waren nog veel heidenen in het land, drie missionarissen kwamen uit Engeland alsdan het geloof prediken, en de Berg, sedert eeuwen door den dienst der afgoden ontheiligd, ging een middenpunt worden van beschaving in het land der Merovingers.

in den grond muren, welke de dubbele breedte van de pilaren hebben en wellicht overblijfsels van dien tempel zijn; achter de eerste trappen van het koor ligt op ongeveer een halven meter diepte een gedeelte van eenen vloer, zooals deze door de Romeinen gemaakt werden, namelijk uit kalk vermengd met kleine kiezelsteenen."

Indien, naar de meening van pastoor J. Habets, het ara of altaar van dien tempel eerst in de IVe eeuw werd opgericht, dan zou men moeten aannemen dat de katholieke godsdienst, die onder St Servatius (330–384) zijn eersten bloeitijd op de Maasboorden gehad heeft, niet tot aan de Roer was doorgedrongen of tenminste er de heidensche leer niet geheel had doen verdwijnen. Wat er ook van zij, wij weten dat omstreeks het jaar 400 de katholieke en romeinsche godsdienst hebben moeten wijken voor den inval der Franken, die in 406 Tongeren verwoestten en nauwelijks een spoor lieten der oude beschaving (1). Van dat oogenblik af waren ze meester van Nederland en het vlaamsch gedeelte van België en al bleven [illegible] Romeinen, christenen of heidenen [illegible] genoeg om hunnen godsdienst [illegible]. De eeredienst van Wodan [illegible] godendienst, terwijl het [illegible] gesproten, meest [illegible].

[illegible] rappere mannen het [illegible] leiding hunner [illegible] immer meer naar het [illegible] hunne macht [illegible] jaar Duitsche [illegible]

en
hij
be-

es H.
ange-
rdacht
wat de
Rome is
arschijn-
makkers,
n bleef. (2)
H. Plechel-
en van den
ood Pepijn
hij ook in
pel begreven

over de drie
op de verre
ristus te gaan
d geraakt, hun
n, en het land
r verkleefd aan
vrome pelgrims

ngehaald (3), stelt

n door Bollandus, naar
elchoorende, in A.A.S.S.
is A.A.S.S. Belgii bd. V
kritisch beoordeeld door
res sur les Vitae
Belgique. Leuven 1907.

ndus, volgens een hand-
A.A.S.S. Belgii bd. VI bl.
geleerde pastoor Wolters
1862: De H.H. Wiro,
tel van St.-Odiliën-

ducatus Geldriae.

hunne aankomst in ons land in het jaar zeven honderd zes of zeven: de H. Hubertus was toen bisschop van Maastricht, terwijl de H. Willibrordus sedert dertien jaren het geloof aan de Friezen predikte.

De H.H. Wiro en Plechelmus, gelijk we hierboven zagen, waren met de bisschoppelijke waardigheid bekleed, zonder daarom, ten minste in ons land, aan een vast bisdom verbonden te zijn. In Ierland bestond het gebruik abten van groote kloosters tot bisschop te wijden, en dat zien wij ook in de VIIIe eeuw in ons land gebeuren, onder anderen te Stavelot en te Lobbes. Moeten wij daaruit besluiten dat onze Heiligen abten geweest zijn, en dat hunne stichting van den Berg een regulier klooster was? Toch niet, zij waren reeds bisschop eer zij hier kwamen en het schijnt wel dat Wiro enkel een huis van wereldsche priesters gesticht heeft, die op den Berg samen woonden, gelijk later de kanunniken, zonder daarom kloosterbeloften af te leggen. In het leven der Heiligen worden zij subditi en fratres genoemd.

Van daaruit gingen zij in de omliggende steden, dorpen en villa's het geloof verkondigen, gelijk heden onze missionarissen bij de heidenen van Mongolië en elders doen. Oldenzaal, zoo zegt de overlevering, ontving het evangelie uit den mond van den H. Plechelmus, terwijl Stadtlahn en andere parochies van het bisdom Munster den H. Otgerus als hunnen apostel erkennen (1).

Het missiehuis door de Heiligen met behulp van Pepijn gesticht, werd aan den H. Petrus toegewijd, vandaar de naam van St. Pietersberg, die tot in de Xe eeuw alleen in gebruik was. In 943 vinden wij Hereberck, waarschijnlijk ter oorzake der heeren-kanunniken, die toen het klooster bewoonden, (2). In 1088 wordt de plaats Edelenberghe genoemd, in 1223 en 1254 Udelenberghe, in 1297 en later is het Mons Odiliae, Odi-

---

Brussel 1719 bl. 33. De jubelfeesten worden elke eeuw in 't jaar 10 gevierd, omdat volgens de Bollandisten, de H. Wiro in 710 gestorven is. In dat geval zou de stichting ouder zijn.

1) Willemsen, Op. cit. bd. XXIII [1886] bl. 166.

2) Ibidem, bl. 298.

liënberg, en eerst in 1412 als het klooster was overgegaan tot de orde van het H. Graf, krijgt het den naam van St.-Odiliënberg, die, zooals hier blijkt, van Edelenberg schijnt voort te komen (1).

De priesters die na den dood der stichters den Berg bleven bewonen, hebben geen spoor in de geschiedenis achtergelaten. Eenmaal nochtans schijnen zij vermeld te staan in een brief van Alcuinus, den geleerden staatsman die onder Karel den Groote zich veel met de kloosterscholen bemoeide: „Bergenses instrue nostros", d. i. „Onderricht onze lieden van Berg" (2); dat is alles wat wij over hen vernemen gedurende de anderhalve eeuw dat zij op St. Pietersberg verbleven.

Men mag veronderstellen dat zij het werk van hunne heillige stichters onder de nieuw bekeerde bevolking hebben voortgezet; het leven van den H. Wiro door een van hen geschreven bewijst genoeg dat na 150 jaren deugd en geleerdheid nog bloeiden op den Berg (3).

---

1) De Eerw. Heer Willemsen leidt Udelenbergh af van het oud Duitsch u l, moeras (bd. XXIII bl. 427), doch dat schijnt te ver gezocht. Eene plaatselijke overlevering, eerst in 1862 door Wolters geboekt, leidt den naam af van Odilia, dochter van Pepijn van Herstal, welke de H. Wiro van blindheid zou genezen hebben. Pater Lesage: *Nouvelles observations concernant Sti Odilienberg et Ste Adèle d'Orp-le-Grand*, Roermond, 1918, geeft zich veel moeite om die legende te staven en die twee vrouwen te vereenzelvigen.

2) Ibidem *Op. cit.* bd. XXIII bl. 162.

3) Dr. Menten: *De Apostelen van St Pietersberg* (Feestrede bij het 12de eeuwfeest in 1910), veronderstelt dat de stichters van Susteren kwamen, doch het is zeker dat de stichting van St.-Odiliënberg ouder is dan die van Susteren.

III.

HET KAPITTEL VAN UTRECHT.

Wij vernemen niet, dat de Merovingers, de Frankische koningen van dien tijd, bijgedragen hebben tot de stichting van St.-Odiliënberg, maar wel hun hofmeijer, Pepijn van Herstal, die toen reeds in werkelijkheid de meester was van het land. Zijne nakomelingen zouden deze macht nog vermeerderen, totdat eindelijk, in 800, de roemrijkste der Karolingers het groote keizerrijk van het Westen stichtte. Doch na Karel den Groote begon ook de glans van dit huis te verbleken, deels door de verbrokkeling van zijn rijk, deels door de gedurige invallen der Noormannen.

Reeds in 857 kwamen deze Utrecht belegeren, verwoestten er de St. Martinuskerk en namen een deel harer kanunniken gevangen. De H. Hungerus, destijds bisschop dier stad, ontvluchtte met groote moeite en kwam terecht in de benedictijner abdij te Prum, waar keizer Lotharius I overleden was en waar zijn zoon Lotharius II nog vertoefde. Deze vorst voerde den schepter over de lange strook lands aan beide oevers der Maas en der Moezel, tusschen Frankrijk en Duitschland gelegen. Dat land werd later, naar zijnen naam Lotharingen genoemd.

Hungerus, gesteund door Gunter, den bisschop van Keulen, kwam aan den nieuwen koning zijnen nood klagen, en deze toonde zich innig bewogen over het lot der Utrechtsche kerk. Had Lotharius den moed gehad van zijnen overgrootvader, dan had hij met de Noormannen kort recht gedaan, doch daartoe was hij niet bestand. Hij moest zich tevreden stellen aan Hungerus een toevluchtsoord aan te wijzen, verre van zijne stad: bij diploma van 2 Januari 858 schonk hij hem

St. Pietersberg in de Maasgouw (in pago Maso) aan de Roer gelegen, waar hij met zijne overgeblevene kanunniken troost en veiligheid zou vinden ([1]).

Zoo was het kapittel van Utrecht in het bisdom Luik gevestigd en St. Pieterskerk werd collegiaal. St. Pietersberg, zoowel als Susteren en Eyck (Maeseyck), moest toen eene aanzienlijke bezitting zijn, te oordeelen naar een zeer belangrijk stuk, dat twaalf jaren later werd opgesteld. Immers, als koning Lotharius na zijne heiligschendende communie in 869 gestorven was, haastten zich zijne twee neven, Karel de Kale, koning van Frankrijk en Lodewijk van Duitschland, zijne staten te verdeelen, en met recht, dewijl hun oom zonder wettige kinderen overleden was. In het noorden werd de Maas de scheidingslijn tusschen Duitschland en Frankrijk, en in de scheidingsakte van 870 staan vermeld, tusschen graafschappen en groote steden, de drie kloosters Berch, Suestra en Eyck ([2]).

De Noormannen, ziende dat ze met zwakke vorsten te doen hadden, zetten hunne plunderingen zuidwaarts voort, en voeren in 881 den Maasstroom op, alles verwoestend en verbrandend wat zij niet naar hunne schepen konden dragen. Werd St. Pietersberg toen ook verwoest? De oude documenten zwijgen daarover, maar de ligging van het klooster laat veronderstellen dat de arme kanunniken van Utrecht ook in hunne nieuwe woonplaats de ongenoodigde gasten ontvangen hebben.

Toen de tijden rustiger waren geworden, keerden de domkanunniken naar Utrecht terug, doch zeven bleven te St. Pietersberg gevestigd, onder het bestuur van eenen proost, dien de Utrechtsche bisschop uit de kanunniken zijner domkerk benoemde. Zoo bleef de collegiaal van het bisdom Luik voor het tijdelijke afhankelijk van Utrecht, evenals St. Truiden en Has-

1) Het diploma staat bij Willemsen, Op. cit. bd. XXIII bl. 162. De ontvangene weldaad belette den H. Hungerus niet krachtdadig op te treden tegen de echtbreuk van den koning, terwijl Gunter, aartsbisschop van Keulen, zoozeer zijn plicht vergat, dat hij door den Paus in den ban werd geslagen. Zie daarover Pater Kronenburg: Neerlands Heiligen in de Middeleeuwen. Amsterdam 1899, bl. 84. Daar staat ook de vondst beschreven van het graf van den H. Hunger in een veld te Breukelen.

2) Monumenta Germaniae historica. Leges bd. I bl. 516.

in den grond muren, welke de dubbele breedte van de pilaren hebben en wellicht overblijfsels van dien tempel zijn; achter de eerste trappen van het koor ligt op ongeveer een halven meter diepte een gedeelte van eenen vloer, zooals deze door de Romeinen gemaakt werden, namelijk uit kalk vermengd met kleine kiezelsteenen."

Indien, naar de meening van pastoor J. Habets, het ara of altaar van dien tempel eerst in de IVe eeuw werd opgericht, dan zou men moeten aannemen dat de katholieke godsdienst, die onder St. Servatius (336—384) zijn eersten bloeitijd op de Maasboorden gehad heeft, niet tot aan de Roer was doorgedrongen, of tenminste er de heidensche leer niet geheel had doen verdwijnen. Wat er ook van zij, wij weten dat omstreeks het jaar 400 de katholieke en romeinsche godsdienst hebben moeten wijken voor den inval der Franken, die in 406 Tongeren veroverden en nauwelijks een spoor lieten der oude beschaving. (1) Van dat oogenblik af waren ze meester van Nederland en het vlaamsch gedeelte van België en al bleven ook hier en daar eenige Gallo-Romeinen, christenen of heidenen, gevestigd, deze waren niet talrijk genoeg om hunnen godsdienst en taal te behouden. (2) De eeredienst van Wodan verving het ware geloof en de romeinsche godenleer, terwijl het verbasterde latijn, ook in onze gewesten gesproken, moest plaats maken voor het Frankisch of Dietsch.

De Franken, onze voorouders, waren dappere mannen, het dietsche land scheen hun te klein; onder de leiding hunner koningen, de Merovingers, trokken ze immer meer naar het zuiden, en onderwierpen Frankrijk aan hunne macht, zoodat dit land gedurende vier eeuwen, van 500 tot 900, door Dietsche vorsten geregeerd werd. Doch, waren zij sterk genoeg om hunne koningen, naam en wetten aan de Gallo-Romeinen op te dringen, ze waren te weinig in getal om in het nieuw land hunne

---

1) Jean Paquay: Les origines chrétiennes dans le diocèse de Tongres. 1909 bl. 11.

2) In eene akte van 699 vinden wij de tweevoudige bevolking nog bestaande te Berg, in het land van Gulik. Zie de gift van Irmina aan St. Willebrordus, bij Pardessus: Diplomata bd. II bl. 253. Dus waren toen de Walen of Galliërs nog niet geheel uit het vlaamsche land verdwenen.

taal in stand te houden. De overwinnaars namen de taal der overwonnenen aan, die, door eenen wonderen ommekeer der woorden, Franschen genoemd werden.

Door den inval der Franken had de katholieke godsdienst in ons land veel geleden. Doch langzamerhand, en bijzonder na den dood van Clovis in 496, werden onze voorouders op hunne beurt bekeerd en in het begin der VIe eeuw vinden wij den bisschop Falco op den zetel van Maastricht.

Hoe was het toen gesteld met den tempel van den Berg? Was hij door onze ruwe Franken verwoest geworden, of gebruikten zij hem voor de plechtigheden van hunnen Wodandienst? Wij weten het niet, doch eene zaak is zeker: omstreeks 700 waren nog veel heidenen in het land, drie missionarissen kwamen uit Engeland alsdan het geloof prediken, en de Berg, sedert eeuwen door den dienst der afgoden ontheiligd, ging een middenpunt worden van beschaving in het land der Merovingers.

II.

HET HEILIG DRIETAL.

Wat weten wij van de drie missionarissen die omstreeks 700 het klooster stichtten op den Berg? Jammer genoeg, niet veel. Na hunnen dood werden ze in de bisdommen Luik en Utrecht als Heiligen vereerd, doch in het begin, toen de herinneringen van hun apostolisch leven nog helder in ieders geheugen lagen, dacht er niemand aan iets uit dat leven op te teekenen, dit werd eerst later gedaan, te laat evenwel om nog veel te weten.

Kort voor of na het jaar 858 werd het leven geschreven van den H. Wiro ([1]), waarschijnlijk door eenen monnik van St.-Odiliënberg. De schrijver weet nog, dat Wiro in Ierland geboren was en daar tot bisschop gekozen. Om de wijding te ontvangen werd hij met Plechelmus naar Rome gezonden en op hunne reis door Engeland voegde zich een derde bij hen, namelijk de leviet Otgerus en alle drie werden in de eeuwige stad gulhartig ontvangen door den Paus die de twee eersten tot bisschop wijdt. Verheugd keeren zij naar hun vaderland terug waar Wiro den bisschoppelijken zetel inneemt. Weldra voelen zij in hun hart het verlangen opkomen in vreemde landen het Evangelie te gaan verkondigen. Zij verlaten hun bisdom en reizen naar Gallië. Pepijn (van Herstal) de Hertog der Franken, hunne aankomst vernomen hebbende, laat ze bij zich komen en gaf hun St. Pietersberg tot huisvesting. Daar bouwde en wijdde de H. Wiro eene bidplaats ter eere der H. Maagd en ook eene schoone kerk in steen, die ten tijde des

1) Kort vóór of na 858, omdat in dat jaar het Kapittel van Utrecht in bezit kwam van St.-Pietersberg, wat in de vita niet vermeld wordt. Het was dus nog niet gebeurd of sinds kort gebeurd.

schrijvers nog bestaat. De H. Wiro werd de biechtvader en geestelijke raadsman van Pepijn. Na een heilig leven stierf hij den 8sten Mei en werd in de kapel van O. L. Vrouw begraven (1).

Deze vita is geheel gewijd aan de verheerlijking des H. Wiro's; zijne twee makkers zijn enkel ter opheldering aangehaald. In den loop der Xde eeuw werd ook Otgerus herdacht in een vita, gansch getrokken uit het eerste, voor wat de historische inlichtingen betreft. Alleen de reis naar Rome is ter zijde gelaten en dat deed de naïeve schrijver waarschijnlijk om zijnen held niet lager te stellen dan zijn twee makkers, want deze werden er bisschop gewijd, terwijl hij diaken bleef. (2)

In een derde vita, nog later geschreven, treedt de H. Plechelmus op den voorgrond, doch alles is geput uit het leven van den H. Wiro. Enkel zegt de schrijver dat na dezes dood Pepijn blootvoets bij Plechelmus te biechten kwam, dat hij ook in hoogen ouderdom stierf en in de O. L. Vrouwekapel begreven werd.

Wij wenschten voorzeker wat meer te weten over de drie geloofshelden, die hun eigen land verlieten om op de verre boorden van Maas en Roer het kruis van Christus te gaan planten, doch hunne daden zijn in vergetelheid geraakt, hun apostolisch werk heeft zijne vruchten gedragen, en het land dat zij bekeerden bleef meer dan eenig ander verkleefd aan den stoel van Petrus, voor denwelken zij als vrome pelgrims nederknielden.

Eene overlevering door Knippenberg aangehaald (3), stelt

....

1) De Vita Sti Wironis Episcopi uitgegeven door Bollandus, naar een handschrift aan Lindanus bisschop van Roermond toebehoorende, in A.A.S.S, Maii bd. II bl. 306—314. Het staat ook bij Ghesquierus A.A.S.S. Belgii bd. V bl. 343—363 en bij Willemsen, Op. cit. Het werd kritisch beoordeeld door Vanderessen: Etudes critiques et littéraires sur les Vitae des Saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique. Leuven 1907.

2) A.A.S.S. Sept. bd. III bl. 612—616 door Bollandus, volgens een handschrift der kathedraal van Utrecht, en Gesquierus A.A.S.S. Belgii bd. VI bl. 219—225. Ook bij Willemsen, Op. cit. bl. 529. De geleerde pastoor Wolters van Roosteren, beschreef het leven der drie Heiligen in 1862: De H.H. Wiro, Plechelmus en Odgerus en het Kapittel van St.-Odiliënberg. Roermond.

3) Knippenberg; Historia ecclesiastica ducatus Geldriae.

hunne aankomst in ons land in het jaar zeven honderd zes of zeven; de H. Hubertus was toen bisschop van Maastricht, terwijl de H. Willibrordus sedert dertien jaren het geloof aan de Friezen predikte.

De H.H. Wiro en Plechelmus, gelijk we hierboven zagen, waren met de bisschoppelijke waardigheid bekleed, zonder daarom. ten minste in ons land, aan een vast bisdom verbonden te zijn. In Ierland bestond het gebruik abten van groote kloosters tot bisschop te wijden, en dat zien wij ook in de VIIIe eeuw in ons land gebeuren, onder anderen te Stavelot en te Lobbes. Moeten wij daaruit besluiten dat onze Heiligen abten geweest zijn, en dat hunne stichting van den Berg een regulier klooster was? Toch niet, zij waren reeds bisschop eer zij hier kwamen en het schijnt wel dat Wiro enkel een huis van wereldsche priesters gesticht heeft, die op den Berg samen woonden, gelijk later de kanunniken, zonder daarom kloosterbeloften af te leggen. In het leven der Heiligen worden zij subditi en fratres genoemd.

Van daaruit gingen zij in de omliggende steden, dorpen en villa's het geloof verkondigen, gelijk heden onze missionarissen bij de heidenen van Mongolië en elders doen. Oldenzaal, zoo zegt de overlevering, ontving het evangelie uit den mond van den H. Plechelmus, terwijl Stadtlahn en andere parochies van het bisdom Munster den H. Otgerus als hunnen apostel erkennen (1).

Het missiehuis door de Heiligen met behulp van Pepijn gesticht, werd aan den H. Petrus toegewijd, vandaar de naam van St. Pietersberg, die tot in de Xe eeuw alleen in gebruik was. In 943 vinden wij Hereberck, waarschijnlijk ter oorzake der heeren-kanunniken, die toen het klooster bewoonden (2). In 1088 wordt de plaats Edelenberghe genoemd, in 1223 en 1254 Udelenberghe, in 1297 en later is het Mons Odiliae, Odi-

---

Brussel 1719 bl. 33. De jubelfeesten worden elke eeuw in 't jaar 10 gevierd, omdat volgens de Bollandisten, de H. Wiro in 710 gestorven is. In dat geval zou de stichting ouder zijn.

1) Willemsen, Op. cit. bd. XXIII [1886] bl. 166.

2) Ibidem, bl. 298.

liënberg, en eerst in 1442 als het klooster was overgegaan tot de orde van het H. Graf, krijgt het den naam van St.-Odiliënberg, die, zooals hier blijkt, van Edelenberg schijnt voort te komen (1).

De priesters die na den dood der stichters den Berg bleven bewonen, hebben geen spoor in de geschiedenis achtergelaten. Eenmaal nochtans schijnen zij vermeld te staan in een brief van Alcuinus, den geleerden staatsman die onder Karel den Groote zich veel met de kloosterscholen bemoeide: „Bergenses instrue nostros", d. i. „Onderricht onze lieden van Berg" (2); dat is alles wat wij over hen vernemen gedurende de anderhalve eeuw dat zij op St. Pietersberg verbleven.

Men mag veronderstellen dat zij het werk van hunne heillige stichters onder de nieuw bekeerde bevolking hebben voortgezet; het leven van den H. Wiro door een van hen geschreven bewijst genoeg dat na 150 jaren deugd en geleerdheid nog bloeiden op den Berg (3).

---

1) De Eerw. Heer Willemsen leidt Udelenbergh af van het oud Duitsch u l, moeras (bd. XXIII bl. 427), doch dat schijnt te ver gezocht. Eene plaatselijke overlevering, eerst in 1862 door Wolters geboekt, leidt den naam af van Odilia, dochter van Pepijn van Herstal, welke de H. Wiro van blindheid zou genezen hebben. Pater Lesage: Nouvelles observations concernant Sti Odilienberg et Ste Adèle d'Orp-le-Grand, Roermond, 1918, geeft zich veel moeite om die legende te staven en die twee vrouwen te vereenzelvigen.

2) Ibidem Op. cit. bd. XXIII bl. 162.

3) Dr. Menten: De Apostelen van St Pietersberg (Feestrede bij het 12de eeuwfeest in 1910), veronderstelt dat de stichters van Susteren kwamen, doch het is zeker dat de stichting van St.-Odiliënberg ouder is dan die van Susteren.

III.

HET KAPITTEL VAN UTRECHT.

Wij vernemen niet, dat de Merovingers, de Frankische koningen van dien tijd, bijgedragen hebben tot de stichting van St.-Odiliënberg, maar wel hun hofmeijer, Pepijn van Herstal, die toen reeds in werkelijkheid de meester was van het land. Zijne nakomelingen zouden deze macht nog vermeerderen, totdat eindelijk, in 800, de roemrijkste der Karolingers het groote keizerrijk van het Westen stichtte. Doch na Karel den Groote begon ook de glans van dit huis te verbleken, deels door de verbrokkeling van zijn rijk, deels door de gedurige invallen der Noormannen.

Reeds in 857 kwamen deze Utrecht belegeren, verwoestten er de St. Martinuskerk en namen een deel harer kanunniken gevangen. De H. Hungerus, destijds bisschop dier stad, ontvluchtte met groote moeite en kwam terecht in de benedictijner abdij te Prum, waar keizer Lotharius I overleden was en waar zijn zoon Lotharius II nog vertoefde. Deze vorst voerde den schepter over de lange strook lands aan beide oevers der Maas en der Moezel, tusschen Frankrijk en Duitschland gelegen. Dat land werd later, naar zijnen naam Lotharingen genoemd.

Hungerus, gesteund door Gunter, den bisschop van Keulen, kwam aan den nieuwen koning zijnen nood klagen, en deze toonde zich innig bewogen over het lot der Utrechtsche kerk. Had Lotharius den moed gehad van zijnen overgrootvader, dan had hij met de Noormannen kort recht gedaan, doch daartoe was hij niet bestand. Hij moest zich tevreden stellen aan Hungerus een toevluchtsoord aan te wijzen, verre van zijne stad: bij diploma van 2 Januari 858 schonk hij hem

St. Pietersberg in de Maasgouw (in pago Maso) aan de Roer gelegen, waar hij met zijne overgeblevene kanunniken troost en veiligheid zou vinden ([1]).

Zoo was het kapittel van Utrecht in het bisdom Luik gevestigd en St. Pieterskerk werd collegiaal. St. Pietersberg, zoowel als Susteren en Eyck (Maeseyck), moest toen eene aanzienlijke bezitting zijn, te oordeelen naar een zeer belangrijk stuk, dat twaalf jaren later werd opgesteld. Immers, als koning Lotharius na zijne heiligschendende communie in 869 gestorven was, haastten zich zijne twee neven, Karel de Kale, koning van Frankrijk en Lodewijk van Duitschland, zijne staten te verdeelen, en met recht, dewijl hun oom zonder wettige kinderen overleden was. In het noorden werd de Maas de scheidingslijn tusschen Duitschland en Frankrijk, en in de scheidingsakte van 870 staan vermeld, tusschen graafschappen en groote steden, de drie kloosters Berch, Suestra en Eyck ([2]).

De Noormannen, ziende dat ze met zwakke vorsten te doen hadden, zetten hunne plunderingen zuidwaarts voort, en voeren in 881 den Maasstroom op, alles verwoestend en verbrandend wat zij niet naar hunne schepen konden dragen. Werd St. Pietersberg toen ook verwoest? De oude documenten zwijgen daarover, maar de ligging van het klooster laat veronderstellen dat de arme kanunniken van Utrecht ook in hunne nieuwe woonplaats de ongenoodigde gasten ontvangen hebben.

Toen de tijden rustiger waren geworden, keerden de domkanunniken naar Utrecht terug, doch zeven bleven te St. Pietersberg gevestigd, onder het bestuur van eenen proost, dien de Utrechtsche bisschop uit de kanunniken zijner domkerk benoemde. Zoo bleef de collegiaal van het bisdom Luik voor het tijdelijke afhankelijk van Utrecht, evenals St. Truiden en Has-

1) Het diploma staat bij Willemsen, Op. cit. bd. XXIII bl. 162. De ontvangene weldaad belette den H. Hungerus niet krachtdadig op te treden tegen de echtbreuk van den koning, terwijl Gunter, aartsbisschop van Keulen, zoozeer zijn plicht vergat, dat hij door den Paus in den ban werd geslagen. Zie daarover Pater Kronenburg: Neerlands Heiligen in de Middeleeuwen. Amsterdam 1899, bl. 84. Daar staat ook de vondst beschreven van het graf van den H. Hunger in een veld te Breukelen.

2) Monumenta Germaniae historica. Leges bd. I bl. 516.

tières aan Metz toebehoorden, terwijl Lobbes in het bisdom Kamerijk gelegen, den bisschop van Luik als heer erkende.

In de Xe eeuw bewoonden de kanunniken van St.-Odiliënberg het claustrum aan den zuidkant der kerk gebouwd (1) en daar het volk hen gewoonlijk Heeren noemde, is het niet te verwonderen, dat de plaats onder den naam van Hereberc werd aangeduid. Misschien heeft het adeldom van eenige hunner ook den naam van Edelenberg in gebruik gebracht.

Vijf eeuwen gaan voorbij zonder dat wij over het eenzaam godvruchtig leven der bewoners van den berg iets te weten komen. Dit is grootendeels te wijten aan eenen diefstal die in 1242 in hunne kerk bedreven werd en waarbij al hunne privilegiën, papieren, kelken, ornementen en andere kleinodiën door inbrekende dieven gestolen werden (2).

Aan de pelgrims die het Munster bezochten werd in 1299 een aflaat verleend door eenen patriarch, twee aartsbisschoppen en negen bisschoppen (3) en het is te veronderstellen dat toen reeds processies naar de graven der heilige Stichters ter bedevaart kwamen. De beenderen dezer waren uit de Lieve Vrouwe Kapel naar de kerk overgebracht en daar in een graf geplaatst, waarover later. Wanneer dit gebeurde, weten wij niet, misschien wel bij de verheffing hunner relikwieën (4) en in elk geval niet lang na de voltooiing der tegenwoordige kerk.

De lang genoten rust werd deerlijk gestoord in het midden der XIVe eeuw. Toen was het oorlog in Gelderland tusschen de Hekerens en Bronckhorsten, tengevolge eener oude familievete, welke aangevuurd werd door de heerschzucht van Eduard, heer van Montfort, die hertog wilde zijn en zijnen broeder Reinald naar de kroon stak.

Gelijk het altijd gaat met burgerkrijg, was de oorlog hevig

---

1) Abbatia Hereberc „una cum monasterio beati Petri", in eene akte van 943 bij Willemsen, Op. cit, bd. XXIII bl. 166.

2) Ibidem bl. 173.

3) Willemsen, ibidem bl. 178.

4) Knippenberg bl. 40 steunend op Beka spreekt van eene terugvinding der relikwieën onder Balderic van Utrecht omstreeks 970.

en nergens was er veiligheid, ten minste op het platte land. De kanunniken woonden toen niet meer op den Berg, maar in particuliere huizen van het dorp. Daar werden zij op allerhande wijze door landloopers en dieven gepraamd; zij werden bestolen, op rantsoen gesteld, met brandbrieven bedreigd en van drie hunner werden de huizen in brand gestoken. Door zooveel onheil ontmoedigd, deden zij gezamenlijk hun beklag aan den bisschop van Luik en aan de hertogen van Gelder en vroegen verlof het onveilig oord te mogen verlaten. In 1361 verkregen zij hunne verplaatsing naar Roermond, waar de magistraat der stad de kapel van den H. Geest ter hunner beschikking stelde (1). De domheeren zeiden vaarwel aan hunne oude kerk, alles meenemende wat hun dienen kon: relikwieën, kerksieraden, boeken, kelken, ja, zelfs de klokken, altaar en koorstoelen.

Moest de overbrenging van het kapittel noodlottig worden voor St.-Odiliënberg, Roermond heeft er meer bij gewonnen dan op dat oogenblik te voorzien was. In 1558 werden op aandringen van Philips II, zeventien nieuwe bisdommen in de Nederlanden opgericht. Voor het aanduiden van den zetel in het land van Gelder deed het bestaan van een kapittel te Roermond de voorkeur geven aan deze stad. Heeft Roermond haar belangrijkheid grootendeels te danken aan haren bisschopszetel, deze is zij verschuldigd aan St.-Odiliënberg (2).

---

1) Sivré: Het memorieboek van het voormalig kapittel van den H. Geest te Roermond in: Publications de la Société Hist. du Limbourg, bd. VIIII 1882 bl. 35.

2) Von Fisenne: L'Art Monumental au moyen âge, IIde Série VIde aflevering bl. 8. De historische schets is geheel door Willemsen gesteld.

IV.

JAN VAN ABROCK.

„Die kercke van Synte-Odyliënberghe waes bynae al vergangen ende vervallen, dat ser te jameren waes off te beclaghen, want die doeren waeren aff ende ewech gedraeghen. „Die vercken, die koe, perden ende andere beysten lieppen „daer in ende uyt, dach ende nachte". Zoo beschrijft de Cronyck der landen van Overmaes (1) den toestand der glorievolle stichting van den H. Wiro in het middden der XVe eeuw. Hoe kon haar luister zoo erg getaand zijn?

Het kapittel, sedert 1361 te Roermond gevestigd, was eigenaar gebleven van het oude munster en moest te St.-Odiliënberg drie priesters onderhouden voor den dienst van kerk en kapel (2). Doch reeds in 1398 was St. Pieter tengevolge der oorlogen zoodanig verwoest, dat het altaar der H. Magdalena, het eenige dat er nog bestond, met hare stichting naar Roermond moest overgebracht worden (3). De dienst der parochie, die alsdan zeer klein was (ten hoogste 500 zielen), werd verplaatst naar de kapel van O. L. Vrouw. Zoo ging de heerlijke munsterkerk in puinen vervallen.

Niets is zoo welsprekend als de stomme puinen eener verlatene abdij. Uit de geheimzinnige stilte dier oude muren rijst eene stem op die het oor niet raakt, maar het hart aan-

---

1) Cronyck der landen van Overmaes, door een bewoner van Beek bij Maastricht, uitgegeven door J. Habets in: Publ. Soc. hist. et arch. du Limbourg bd. VII bl. 162. Zij werd geschreven door eenen tijdgenoot der gebeurtenissen, waarschijnlijk een priester van de orde van het H. Graf, met name Peter Treckpoel in 1442 te Beek geboren. C. f. Balau: Les Sources de l'histoire du pays de Liége. Brussel 1903 bl. 660.

2) Volgens de akte van overbrenging des kapittels, bij Willemsen, Op. cit. XXIII bl. 230.

3) Willemsen, Op. cit. bd. XXII bl. 244.

grijpt en hevig ontroert. Zij spreekt eene wondere taal zonder woorden, die niemand leerde maar die iedereen verstaat. Echo van het oud verleden, verhaalt zij wat vroeger gebeurde en doet in den geest gedachten opwellen van godsdienst, harden strijd en zaligen vrede. Een lang uitgestorven leven bootst zij na, nu eens met godgewijde zangen machtig rijzend onder de wankelende bogen, dan weer zacht ruischend door de lange kloostergangen, als het eentonig gebed van den prevelenden monnik.

Zoo spraken ook de ruïnen van St.-Odiliënberg en met Gods beschikking viel hare stem in het hart van eenen jongeling dien ze hevig ontroerde. Jan van Abrock was zijn naam. Hij stamde uit de Kempen (1). „Eyn ser deuchdelichen jonghen clercke", zegt de schrijver der Cronyck van Overmaas, „myt namen broder Johan van Abrock van Beick, gelegen bij Brede in de Kempen". Hoe hij te St.-Odiliënberg kwam weet men niet, misschien door zijne zuster, die wij later als faliezuster te Roermond ontmoeten, doch het is zeker dat in 1465 bij het gezicht der oude puinen zijn hart ontstoken werd met een vurig verlangen de heilige bidplaats te herstellen.

Van het Roermondsch kapittel kocht hij den eigendom van den Berg, met al de gebouwen die er op stonden, trad met eenen vriend, ook Jan genoemd, in de orde van het H. Graf te Henegouwe bij Hasselt en beiden keerden van daar met eenen heiligen ijver bezield naar St.-Odiliënberg terug (2).

Het stichtend leven dat zij er leidden, deed de jonge Congregatie spoedig aangroeien en als toonbeeld dienen voor andere huizen van de orde. Zij begonnen de kerk te herstellen en bouwden er naast een mannenklooster van Sepulchrijnen, waarvan Jan van Abrock prior werd. In 1481 werd ook de O. L. Vrouwekapel bij zijn klooster ingelijfd, zoodat hij tevens pas-

---

1) Het ware te wenschen dat het leven van dezen Kempenschen priester, die zooveel goeds gesticht heeft nader beschreven werd.

2) Reeds in 1442 werd door Keizer Frederik III aan de Zusters van het H. Graf toegestaan St.-Odiliënberg te herbouwen, doch daar werd geen gevolg aan gegeven. C. f. Willemsen, Op. cit. bd. XXII bl. 288. De Heeren van het heilig graf „die een dubbel cruytz draghen op zwarte mantels" betrokken het vervallen klooster in 1467. Cf. Chronyck, Op. cit. bl. 25.

toor werd der parochie. Twaalf kardinalen verleenden in 1485 een aflaat van 100 dagen voor de medewerkers aan de onderneming van den heiligen priester, en hernieuwden aldus eene gunst die twee eeuwen te voren door andere prinsen der Kerk aan St. Pietersstift was verleend geweest. Het is te denken, dat de herstelling der kerk toen reeds ver gevorderd, misschien zelfs voleindigd was.

De orde van het H. Graf telde kloosters in al de landen der katholieke wereld, doch in de provincie Neder-Germanië, waarvan St.-Odiliënberg deel maakte, liet de geest der orde veel te wenschen over. Eene hervorming was noodzakelijk en om deze tot stand te brengen was een man van groote deugd, behendigheid en wilskracht noodig. Onze Kempensche priester nu werd met die taak belast. In 1488 werd hij door den aartsprior van Jerusalem tot provinciaal der orde aangesteld voor Neder-Germanië, eene waardigheid die ook zijne opvolgers te St.-Odiliënberg zouden bezitten; en op aanvraag der priors en kanunniken van al de kloosters van het H. Graf werd hij door den Paus in zijne macht bevestigd. Al de kloosters der Sepulchrijnen van de bisdommen Luik, Keulen, Kamerijk, Doornik, Utrecht en Munster stonden alzóó onder zijn toezicht. Als waardige opvolger der H.H. Wiro, Plechelmus en Otgerus legde hij onverpoosd de hand aan 't werk en gedurende veertig jaren besteedde hij zijne krachten aan de zware taak der hervorming. Kinroy, Nieuwstad, la Xhavée, Maeseyck, Slenaken, Venloo, Uden en Henegouwe (om alleen de plaatsen van ons bisdom te noemen) ondergingen den invloed van den verdienstelijken man die in 1509 te Slenaken stierf (1).

Pater van Abrock's streven werd door God gezegend, doch in zijn eigen klooster was zijn werk niet van langen duur. In den loop der XVIe eeuw vielen talrijke benden van protestanten in het Maasland en zaaiden puinen op hunnen weg. De prior-pastoor van St.-Odiliënberg schreef in 1614 aan de

---

1) Cf. J. Daris: Histoire du diocèse et de la principauté de Liége, XVe siècle. Luik 1887 bl. 646 in zijne: Notices sur les églises tome II, passim.

vergadering der Staten van Gelderland, dat zijn klooster afgebrand en verwoest was, zijne kerk geplunderd, altaren, ornementen en klokken vernield, de dorpsbewoners verarmd, en vroeg steun tot behoud van het oudste monument van het land.

Jacob van Castro, bisschop van Roermond, nam de zaak ter harte en redde vooreerst de kleine parochiekerk van eenen zekeren ondergang. In zijn testament herdacht hij ook het munster, maar de dure tijden lieten aan geen herstelling denken. Een der twee torens was reeds ingestort; dak, zoldering en vensters waren verdwenen en als Bollandus zijne uitgave van Wiro's leven voorbereidde, zag men nog de vier altaars en de plaats waar de drie beelden gestaan hadden; een dezer, dat op eenigen afstand lag, diende aan de boeren om hunne bijlen te slijpen.

Het kapittel der kathedraal van Roermond moest nu de redder worden zijner oude kerk; het kocht in 1639 den eigendom des kloosters van het H. Graf, bewaarde wat overbleef en wachtte op betere tijden. Deze kwamen in 1680. Een zoon van den burgemeester van Roermond was toen pastoor te St.-Odiliënberg. Bemerkt hebbende dat de boog van 't koor gescheurd was, doordat hij den steun miste van den gevallen toren, deed hij zijn beklag aan den bisschop Reginald Cools.

Deze kwam met drie kanunniken de wankelende muren bezichtigen, en te midden der puinen kwam hun de herinnering te binnen der oude dagen.... de moederkerk mocht niet vergaan. Een herderlijke brief, in al de parochies van het bisdom af te lezen, deed een warmen oproep tot herstel der kerk, gesticht door de eerste Apostelen der Maasvallei. Den 12den Mei 1686 had de Bisschop de voldoening de oude St. Pieterskerk wederom te mogen wijden onder het nieuw patronaat der H.H. Wiro, Plechelmus en Otgerus.

Twee dagen later was de weg die van Roermond naar St.-Odiliënberg leidt zwart van volk. De relikwieën der Heiligen, gedeeltelijk door het kapittel afgestaan, werden na eene ballingschap van 325 jaren naar hare oude rustplaats teruggebracht. Onder de hoogmis, door den Bisschop gezongen, kreeg

4

een blind kind, dat door de geneesheeren ongeneesbaar verklaard was, het gezicht weder (1).

Niet de geheele kerk nochtans was aan den eeredienst teruggegeven, maar enkel het koor en de middenbeuk, behalve het laatste pand, waar het portaal te staan kwam. De zuidertoren werd behouden, terwijl de noorder kruisvleugel met de aangrenzende kapel als woning moest dienen voor den pastoor. De linker toren, de rechter kruisvleugel en de zijbeuken werden niet opgebouwd, zoodat de oude kerk maar half voltrokken werd. En dat is een geluk geweest, want in de XVIIe eeuw had men geen kennis van den romaanschen stijl, en ware toen alles herbouwd geworden, dan zouden wij nu de oude kerk in haren oorspronkelijken vorm niet te zien krijgen.

Immers, was de middenbeuk in 1680 voor de kleine parochie voldoende, twee eeuwen later was dat zoo niet meer, dewijl de bevolking het getal van duizend zielen te boven ging. Pastoor Willemsen was dus verplicht voor de vergrooting der kerk te zorgen en als geleerd geschiedschrijver en kunstenaar was hij tevens de uitgekozen man om aan de oude St. Wiro's-kerk haren vroegeren luister terug te geven. Aan dat grootsche werk besteedde hij het beste van zijn leven en met de medehulp van den bouwkundige J. Kayser van Venlo bracht hij in de jaren 1880—1883 de herstelling der kerk tot stand zooals wij ze nu nog op den berg aanschouwen.

---

1) Knippenbergh, Op. cit. bl. 268. De genezene was een zesjarig meisje van Kercken. In tegenwoordigheid van pastoor Smets van Kercken vertelde zij later hare genezing aan Knippenberg, die het feit reeds vernomen had van pastoor Basel van St.-Odiliënberg.

V.

ST. WIRO'S KERK.

„Het uitwendige van het koor, een oude toren der twee die „er vroeger stonden, en eenige oude muurbrokken, dat is „alles wat we te zien kregen". Aldus beschreef de secretaris van het St. Thomas- en Lucas-Gilde de kerk van den H. Wiro, als hij zijn verslag opmaakte van het bezoek, dat de belgische oudheidkundigen op het feest van St. Lambertus van 1874 aan St.-Odiliënberg brachten (1).

Sedert de herstelling van 1880—1883 is de bezoeker minder teleurgesteld. De nog bestaande brokken en opgedolven steenen hebben het den schranderen herbouwers mogelijk gemaakt het geheel in den ouden trant te herstellen, zoodat het tegenwoordig gebouw zoo getrouw mogelijk de oude Romaansche kerk weergeeft.

De tempel is nauwkeurig georienteerd, zoodat de priester bij de heilige Mis het aangezicht keert naar het Oosten, waar de Zaligmaker leefde en stierf.

Van buiten gezien vertoont de kerk eene tamelijk hooge middenbeuk, door lagere zijbeuken en twee kruisvleugels begrensd. Het koor bestaat uit een vierkant, benevens eenen halven octogoon, zoodat de oostelijke muur drie vakken heeft en eigenaardig afsteekt tegen de ronde apsis der twee zijkapellen. Tusschen deze kapellen en het koor staan de twee hooge torens, die aldus de bogen schragen van koor en kruis. De versieringen die al deze gelederen tooien, geven een wonderschoon uitzicht aan den achterkant der kerk.

Koor en kapellen dragen op eene hooge plint half uitsprin-

---

1) Gilde de St. Thomas et St. Luc: Bulletin de la 9e réunion, bl. 70.

gende kolommen, waarop de blinde bogen rusten die boven de vensters gespannen staan. Onder het dak van het koor loopt eene rij kleinere boogjes, die als witte franjes over den grijzen muur hangen. Dergelijke versieringen doen de drie bovenverdiepingen der torens duidelijk uitkomen en geven hun een sierlijk uitzicht, terwijl de twee lagere verdiepingen, tusschen koor en kapel verborgen, in strengeren stijl gebouwd zijn. Enge schietgaten aan den oostkant aangebracht, geven daar toegang aan een spaarzaam licht.

De plaats der torens naast het koor is eene zeldzaamheid in het oude bisdom Luik, waar zij meestal aan den westkant der romaansche kerken geplaatst zijn (1).

De manier der torens naast het koor te bouwen was meer eigen aan de Rijnlandsche bouwkunst; te Keulen alleen vinden wij vijf romaansche kerken met deze eigenaardigheid. Voegt daarbij dat de torens van St.-Odiliënberg wonderwel gelijken op die van St. Gereon te Keulen, dan mogen wij besluiten dat Duitsche invloed zich hier heeft doen gevoelen.

De bogenversiering bevindt zich niet alleen aan den oostkant der kerk, maar loopt door onder het dak der middenbeuk, wat ons de zekerheid geeft dat wij hier te doen hebben met eene kerk die volgens één plan is gebouwd, iets wat bij de oude monumenten maar zelden voorkomt.

De zijbeuken werden in 1883 geheel vernieuwd, doch de muur van den linker kruisvleugel is oud en bevat zooals wij hooger zeiden overblijfsels van romeinsche bouwstoffen: eene mengeling van gerolde keien, tuf en ijzersteen. De lagere deelen van torens en koor zijn ook in ijzersteen gebouwd, terwijl hoogerop de harde kalksteen van Kunrade bij Heerlen de voornaamste bouwstof uitmaakt (2).

Daar men, voor het herbouwen van den voorgevel ten westen, geene aanduiding van zijnen vroegeren vorm gehad heeft, is hij voor ons van weinig belang. Hij heeft het voorportaal

---

1) Romaansche kerken met twee torens aan den oostkant vindt men te Maastricht, te Roermond en te St. Truiden (de oude abdijkerk). in het waalsche Maasland kennen wij niet eene.

2) Von Fisenne, Op. cit. bl. 15.

van 1680 vervangen in wiens bogen men den Romeinschen votiefsteen ontdekt heeft, waarover wij hier boven spraken. Men heeft goed gevonden in den voorgevel den hoofdingang der kerk te plaatsen, wat vroeger voorzeker het geval niet geweest is. Onder pastoor G. Ruyten, den opvolger van Willemsen, werd de deur met eene schoone vulling voorzien in Franschen steen, het eenige sieraad van den nieuwen gevel. De oude ingang is langs de noorder zijbeuk, gelijk het bijna in al de abdijkerken het geval was. Aan den zuidkant lagen doorgaans (ook hier) de huizingen der monniken, die aldus door de hooge kerkmuren tegen weer en wind beschut waren.

Laat ons binnengaan. Wat zich van buiten zoo duidelijk afteekende, vinden wij hier terug in een eenvoudig harmonisch geheel: het koor met de twee gelijkloopende kapellen, de kruisbeuk en de drie beuken van het schip met vijf panden, door vierkantige pijlers van elkander gescheiden. De volmaakte eenheid heerscht tusschen al deze deelen.

Het koor, gelijk wij buiten reeds opmerkten, is aan den oostkant noch rechthoekig, noch cirkelvormig, gelijk elders, maar veelhoekig, iets wat dikwijls bij gothische kerken, doch nimmer bij de romaansche voorkomt (1). De drie eindmuren van den halven polygoon zijn van tamelijk groote vensters voorzien, boven dewelke eene rij boogjes loopt, wier beenen op sluitsieraden rusten. Zulk eene bogenrij in het inwendige der kerk vonden wij nergens. In de ramen op het hoogkoor achter het hoogaltaar ziet men in gebrandschilderde ramen de korte geschiedenis der drie H.H. Geloofsverkondigers.

In den linker zijmuur van het koor werd door von Fisenne in 1880 een sacramentshuisje of theotheek ontdekt, die in een document van 1363 beschreven staat als dienende voor het bergen van het H. Sacrament en van den H. Olie. Aan de epistelzijde ziet men eene piscina, wier voetstuk in gekapten witten steen een kunstig vlechtwerk nabootst. Twee deuren geven van op het koor toegang naar de torens en komen uit in een gelijkvloers kamertje dat door een sterk kruisgewelf overwelfd is.

---

1) Willemsen, Op. cit. bd. XXIII.

Men verwacht hier eenen trap aan te treffen om naar de hoogere verdiepingen der torens te klimmen, doch deze is er niet. Het gewelf heeft geene opening, zoodat het kamertje van rechts tot bergplaats, dat van links tot klokkenhuis dient.

De toegang tot de torens is in de kerk, op de hoogte der eerste verdieping, zoodat men slechts met behulp eener ladder de torens kan bereiken. Het is dus hoogst waarschijnlijk dat deze aldus gebouwd werden om in oorlogstijd tot bergplaats te dienen.

In den linker kruisbeuk vóór de kapel van O. L. Vrouw staat de doopkapel, een trede lager dan de vloer der kerk; deze doopkapel is door een hek van gesmeed ijzer omgeven; in deze kapel staat de eeuwenoude romaansche doopvont, eene zware steenen kuip met vier koppen, ruw gekapt, doch die niet zonder uitdrukking zijn. Onder de koppen schijnen vroeger vier zuiltjes gestaan te hebben langs de middenzuil, de eenige die nu nog bestaat en waarvoor zoovele kenners naar St.-Odiliënberg komen.

In den rechter zijbeuk bevindt zich het doxaal voor het orgel en zangkoor. Dit was vroeger aldaar geplaatst met het doel om den zang der kanunniken te begeleiden en te ondersteunen.

De twee zijkapellen zijn door de torens van het koor gescheiden en staan hierdoor niet in de as der zijbeuken, maar wel twee meters naar den buitenkant; zij vormen eene apsis, d. w. z. dat zij aan den oostkant cirkelvormig zijn. Die twee kapellen, die van O. L. Vrouw aan den evangeliekant en die van den H. Jozef aan den epistelkant, zijn met een rond gewelf evenals het hoogkoor boven het hoofdaltaar overwelfd.

Twee treden lager dan het koor ligt het voorkoor of presbyterium, dat het geheele kruis der dwarsbeuk inneemt en zelf hooger is dan schip en zijvleugels.

Hier stond vroeger van weerskanten eene rij koorstoelen of stallen, waarin de kanunniken van St.-Odiliënberg gedurende vijf eeuwen het officie zongen, voor het hoofdaltaar van 't koor en achter 't altaar dat op de graven der Heiligen geplaatst was en waarover wij later spreken zullen. Vier pijlerbogen omschrijven het presbyterium; de hoogste scheidt het

van den middenbeuk; minder hoog zijn die der zijkanten, terwijl de zegenboog des koors de laagste van allen is.

De drie beuken van het schip zijn van elkander gescheiden door vierkante pijlers, rustend op een laag voetstuk en bekroond met eene abak die de bogen ontvangt. De vensters van den middenbeuk staan regelmatig in de as der panden en hebben, om meer licht in de kerk te laten vallen, een sterke helling naar den buitenkant.

Pijlers en bogen zijn in harden zandsteen opgetrokken en bieden op enkele plaatsen eene sierlijke afwisseling van kleuren, grijs en wit. Het is wonder dat die kleurenschakeering zich bepaalt bij de twee bogen naast het kruis. Wellicht werden de drie laatste panden in witten steen wat later gebouwd dan de twee voorsten.

Eene lijst gekapt in witten steen en van denzelfden vorm als de deklijst der pijlers, loopt rond den kruis- en middenbeuk en heeft geene andere reden van bestaan dan het eentonig vlak der muren te onderbreken tusschen bogen en vensters. Dezelfde versiering vinden wij te Aldeneyck en Susteren.

Boven den hoofdingang is vóór enkele jaren een tympaan aangebracht, voorstellend Christus, gezeten, houdende op de knie een boek, waarop de woorden: „ego sum ostium", en om Hem heen de emblemata der Evangelisten.

Men ziet dat de bouwtrant der kerk op zich zelf reeds belangrijk is en toch wordt de aandacht van den bezoeker nog meer getrokken door eene eigenaardigheid die men aan deze zijde der Alpen alleen te St.-Odiliënberg aantreft. Daarover in 't volgend hoofdstuk.

Doch vooreerst nog een woord over de Lieve Vrouwekapel. De schrijver der Vita Sti. Wironis verzekert ons dat zij, evenals St. Pieterskerk, door den H. Wiro gebouwd werd. Welke kan wel de reden daarvan geweest zijn? Dikwijls zien wij in de middeleeuwen dat, naast de collegialen, kleine parochiekerken gebouwd werden, doch dat gebeurde eerst in latere eeuwen en zeker niet in de achtste. Daarvan kan dus hier geen sprake zijn. Doch het is waarschijnlijk dat de kapel naast de groote kerk gebouwd werd om als grafstede te dienen. Hetzelfde zien wij in de achtste eeuw gebeuren te Lobbes, en

wij weten dat de H. Wiro in de Lieve Vrouwekapel begraven werd.

Het tegenwoordig gebouw is grootendeels in baksteenen opgetrokken en is dus van lateren datum, doch de zuider muur is zeer oud, ouder dan de St. Pieterskerk, gelijk het genoegzaam blijkt uit den onregelmatigen vorm van het metselwerk in gerolde keien, en uit de ongemeen dikke pilaren die de lage bogen schragen.

De oude kapel, hoe primitief zij ook was, telde drie beuken; wat nu nog daarvan bestaat is enkel de middenbeuk. De breede pilaren waren onder de bogen met eene kleine abak bekroond, en daar de grond op den berg niet veel kan opgehoogd zijn, moet men veronderstellen dat het geheel zeer laag was, zoodat een volwassen man gemakkelijk de hand kon leggen op het dak der zijbeuken.

Zouden wij hier met het oorspronkelijk werk van den H. Wiro te doen hebben? Het is niet onmogelijk en in dat geval hebben wij hier de oudste kerkpilaren der Nederlanden. Het vulsel tusschen de pilaren is van latere dagteekening.

VI.

AMBONEN EN GRAFALTAAR.

Aan den ingang van het voorkoor, tusschen de pilaren, die kruis- en middenbeuk scheiden, zien wij te St.-Odiliënberg niet eene communiebank gelijk in andere kerken, maar in 't midden een smal altaar, langs de pilaren twee ambonen.

Zulk een altaar, voor het koor geplaatst, vinden wij in vele oude abdijkerken, zooals te St. Truiden, Lobbes, St. Laurentius te Luik, enz.; daar kwam het volk den H. Patroon vereeren die dikwijls onder 't altaar begraven lag, terwijl het hoofdaltaar des koors uitsluitend voor de monniken diende.

De ambonen moeten ook in al de oude kerken bestaan hebben, doch overal zijn ze verdwenen zonder eenig spoor na te laten (1). Alleen te St.-Odiliënberg kunnen wij die getuigen van den ouden eeredienst nog aanschouwen. Ze zijn gelijk aan de kuip van eenen predikstoel, maar veel lager, zonder voet nog klankbord, niet rond maar vierkantig. Ze dienden in de oude liturgie tot het voorlezen der heilige boeken en andere afkondigingen die aan het volk gedaan werden. Aan den zuidkant las de sub-diaken onder de lange Mis van het Carolingisch tijdvak de profetiën van het Oude Testament en de brieven der Apostelen; daar riep, voor de offerande, de diaken den catechumenen toe de kerk te verlaten en na het breken van het brood stuurde hij van daar de geloovigen heen, die niet tot de Communie naderden. Het „Ite, missa est" werd er ook afgeroepen en de dag en uur bepaald voor de volgende vergadering. De ambon aan de noorderzijde diende uitsluitend tot het lezen van het Evangelie, daarom was het aan den

1) Het beeld van St. Jan den Dooper, herkomstig uit de St. Janskerk te Utrecht (zie ons VIIe hoofdstuk) laat veronderstellen dat daar ook ambonen met grafaltaar bestaan hebben.

rechterkant geplaatst van den priester, toen deze nog met het gezicht naar het volk stond (1).

Twee zuiltjes van ongeveer een meter hoogte, staande voor eenen platten muur, dragen de kuip der ambonen. Langs den voorkant vertoont ieder twee panden, versierd met de beelden der Evangelisten in zittende houding, door den bouwmeester Cuypers nagemaakt op de miniaturen uit het evangelieboek van Susteren (2). De panden zijn als 't ware ingeraamd in ver uitkomende lijsten met romaansch snijwerk rijk versierd. Dat snijwerk, schuins op de ramen aangebracht, is verschillend voor elk paneel en biedt de voornaamste vormen van versiering, eigen aan onze streken. Men vindt er zigzagslijnen, palmetten, gedraaide franjes, dooreengestrengelde wijnranken met blad en vrucht, voortspringende uit den muil van eenen monsterachtigen kop; in een woord dezelfde figuren die wij ook te Aldeneyck op de dakfries tegenkomen.

Het altaar met nagenoeg dezelfde basis, draagt als retabel de beelden der drie heilige stichters Wiro, Plechelmus en Otgerus. Achter het altaar ligt het ledige graf dezer Heiligen, met een hek van gesmeed ijzer omringd. Onder den trap van het altaar of in het suppedaneum van het altaar is eene kleine deur aangebracht, waardoor men in het graf zien kan en ook eenigszins afdalen.

Van dat alles zag men vóór 1880 niets. Ja zelfs wist men niet dat aan den ingang van het koor ooit iets dergelijks gestaan had. Hoe is men er dan gekomen altaar en ambonen hier te plaatsen? Als men voor de herstelling van 1880 de opgravingen begon, vond men spoedig de gemetselde grondslagen der drie kunststukken. Onder het fundament des altaars werd tevens het graf ontdekt, waarin vroeger op eene drievoudige verdieping, de gebeenderen lagen der heilige stichters. Meer nog; onder den vloer van het koor, werden oude steenbrokken op-

---

1) Zie over die oude gebruiken Don Cabrol: Dictionnaire archéologique chrétienne bij het woord Ambon en: Le livre de la prière antique door denzelfde bl. 1'3 en Mgr. Duchesne: Origines du culte chrétien. Parijs 1913, le chapitre sur la messe gallicane.

2) De opvatting is uitmuntend, al zijn de beelden van Susteren ook twee of drie eeuwen ouder dan de ambonen.

gedolven, lijsten en kapiteelen, die zoodanig op de gevonden grondslagen pasten dat ze het geraamte samenstelden van ambonen en altaar, zooals zij nu hersteld zijn. Alleen de paneelen met de vier Evangelisten en de drie Heiligenbeelden zijn door de herstellers uitgedacht, zoodat de nieuwe kunststukken in dat punt van de oude afwijken (1).

Waar men nu de beelden van de stichters ziet, schijnen vroeger drie Apostelen gestaan te hebben, onder anderen de H.H. Joannes en Jacobus, waarover in het volgend hoofdstuk breedvoerig zal gehandeld worden. Het altaar is dus geheel nieuw, behalve het voetstuk en het bovendeel der piscine die er naast staat. Boven het ledige graf dat zich achter het altaar bevindt is eene nieuwe marmeren sarcophage aangebracht met het opschrift: „Tres sancti, quorum in hoc quondam jacuere sepulchro exuviae, precibus nobis adsistis ab alto: Drie heilige mannen, wier beenderen vroeger in dit graf rustten, staat ons uit den hooge door uwe gebeden bij." In den rug der drie stichters werden, met min of meer bijval, de apostelbeelden nagemaakt, wier oorspronkelijke stukken te Amsterdam bewaard worden.

De apostelenbalk onder den zegeboog is insgelijks nieuw en draagt naast het kruis de beelden van de heilige Maagd en St. Jan; de gaten die nog in de pijlers te zien waren rechtvaardigen zijne herstelling. Onder den vloer van het koor werd insgelijks eene piscine gevonden, die aan de epistelzijde van het altaar gestaan heeft, een schoon kapiteel, wiens plaats niet bekend is (beide stukken zijn romaansch) en een boogsteen, die ongetwijfeld tot het gothisch tijdvak behoort (2). Von Fisenne denkt dat de boogsteen in het vroegere klooster gediend heeft, doch wij hebben hierboven gezien dat omstreeks het jaar 1480 de kerk hersteld werd door Jan van Abrock, die in den kruisbeuk een gewelf deed aanbrengen dat later

---

1) L. von Fisenne. Op. cit. geeft de teekening der verschillende steenbrokken en rechtvaardigt de tegenwoordige herstelling aan dewelke hij ruimschoots schijnt te hebken bijgedragen. Het is te betreuren, dat men het oude lijstwerk der ambonen zoozeer heeft opgesmukt dat het zijne archeologische waarde verloren heeft.

2) von Fisenne. Op. cit. plaat 14.

door zijne al te zware drukking de muren heeft doen wijken. Denkelijk heeft de opgegraven steen tot dat gewelf behoord.

Nog andere kunststukken krijgt de vrome pelgrim in de oude kerk te aanschouwen, namelijk een zeer belangrijk Lieve Vrouwenbeeld in hout (1) en een bronzen Christusbeeld (2).

De H. Maagd is zittend voorgesteld met op haren schoot het goddelijk Kind, dat een vogel in zijne linkerhand houdt. Zulke voorstellingen vindt men ook in de St. Janskerk, in St. Pholiaan te Luik en te Schalckhoven bij Tongeren. Ze schijnen tot de XIIIe eeuw op te klimmen.

Het kruisbeeld schijnt niet veel ouder te zijn, want de Zaligmaker is lijdend voorgesteld, met lichten baard en zonder zegekroon en schijnt dus niet tot het romaansch tijdvak te behooren.

Eene laatste vraag dient hier te worden beantwoord: wanneer werd de merkwaardige kerk van St.-Odiliënberg gebouwd?

Buiten de noorder pilaren en bogen der kapel van O. L. Vrouw is er van de gebouwen die omstreeks 700 door de heilige stichters opgericht zijn, geen spoor meer te vinden. Kapel en kerk werden door hen wel is waar in steen opgetrokken, iets buitengewoons voor dien tijd, doch hun werk moet iets geheel primitiefs geweest zijn, dat aan den verdelgenden tand des tijds niet lang heeft kunnen weerstaan. Hunne kerk zal den vorm eener latijnsche basiliek gehad hebben, zonder kruisbeuk en zonder toren, want klokken bestonden er toen in onze streken nog niet (3).

Te oordeelen naar de opdelvingen van 1880 hebben de heilige Stichters hunne kerk op de fundamenten van den romeinschen tempel gebouwd en natuurlijk de steenen daarvan benuttigd. Werd hun gebouw door de Noormannen gespaard? Wij weten het niet, maar eene zaak is zeker; het

---

1) von Fisenne, Op. cit. plaat 21.

2) Ibidem, „ 22.

3) Volgens een gebruik aan de Iersche missionnarissen eigen moet de H. Wiro het volk naar den berg geroepen hebben met eene bronzen bel waarop hij sloeg met zijnen stok. Cf. Don Cabrol: Dictionnaire d'archéologie chrétienne: bij het woord: clochettes celtiques, kolom 1983.

gebouw der VIIIe eeuw heeft niet kunnen duren tot in de XIIe. Na den inval der Noren hebben de kanunniken van Utrecht hunne kerk hernieuwd. Doch ook deze moet niet lang geduurd hebben, want van al de godshuizen der Xe eeuw is in onze streken niet een tot ons gekomen, zoo ellendig waren ze gebouwd [1].

Met de beschaving en den toenemenden invloed van het christendom kwam, reeds op het einde der Xe eeuw, eene wedergeboorte tot stand die in de XIe en XIIe eeuw duurzame kunststukken van romaanschen stijl moest voortbrengen. Doch, jammer genoeg, de oorkonden zwijgen over St. Pietersberg. Alleen de steenen spreken en zij doen het duidelijk genoeg om het ons mogelijk te maken hunnen ouderdom met min of meer juistheid vast te stellen.

Als men het munster van St.-Odiliënberg met den bouwtrant onzer oudste romaansche kerken vergelijkt, dan ziet men aanstonds dat het van een later tijdperk dagteekent. Zijn regelmatig metselwerk, de zuilen en bogen van den oostkant, de kleine boogjes die de muren versieren, de torenvensters door eene kolom in tweeën verdeeld en door een ontlastingsboog omschreven, de breede vensters van het koor, de veelvakkige vorm der apsis, de hoogte der moerbogen van het kruis, dat alles verraadt een gebouw uit de tweede helft der XIIe eeuw.

Evenals al de romaansche gebouwen van het oude bisdom Luik is de kerk van St.-Odiliënberg gekenmerkt door eene groote eenvoudigheid en ontleent hare schoonheid alleen aan de harmonische samenstelling harer verschillende deelen. Is de buitenkant, vooral aan het oosten, rijker versierd, het inwendige is naakt en niet versierd, maar toch bevallig door de gelukkige groepeering van lijnen en bogen. Terecht mocht von Fisenne zeggen, dat een bekwame meester hier het kompas hield.

---

1) B. Lemaire: Les origines du style gothique en Brabant tom. 1er Architecture romane Brussel 1906 bl. 11.

VII.

DE APOSTELENBEELDEN.

De levens der Heiligen van St.-Odiliënberg, gelijk ze in de Bollandisten te lezen staan, werden alle drie door Bollandus zelf nagevorscht, ofschoon ze eerst lang na zijnen dood werden uitgegeven (1). Als nu de geleerde Jesuïet deze levens bestudeerde, bracht hij niet lang voor zijnen dood eén bezoek aan St.-Odiliënberg en vond daar de kerk, na het vertrek der Sepulchrijnen, in den droevigen toestand waartoe haar de invallen der protestantsche troepen in het begin der XVIIe eeuw gebracht hadden.

In zijn commentaar over Wiro's leven schreef hij: „Te St.-„Odiliënberg bestaan nog de ruïnen van den tempel en der „vier altaren, alsook de plaatsen waar de beelden der drie „Heiligen gestaan hebben." Nauwkeuriger bepaalde hij de plaats dier beelden in zijne nota's over Plechelmus: „Het altaar der „Heiligen is gedeeltelijk verwoest, de beelden zijn ontrukt „(dejectae) en ik verneem dat een dezer niet verre van hier „verworpen ligt en den boeren dient om hunne zeisen, bijlen „en andere gereedschappen te slijpen."

Dus in het midden der XVIIe eeuw, toen de St. Pieterskerk voor de derde maal in puinen lag (2), was er toch nog iets te zien van het altaar, waar de beelden stonden. Als Bollandus tusschen de puinen ronddoolde was hij blijkbaar in de mee-

---

1) Als Bollandus stierf, in 1665, waren de Acta Sanctorum gevorderd tot in de maand Maart. Het leven van den H. Wiro staat in het 2de boek van Mei, dat van Plechelmus in het vierde van Juli, terwijl de legende van Otgerus eerst in het derde van September behandeld wordt.

2) Het eerste verval der kerk had plaats ten tijde der Noormannen (bloote veronderstelling), het tweede na het vertrek der kanunniken in 1361, het derde na het vertrek der Sepulchrijnen.

ning, dat het de drie beelden der stichters waren, die op het altaar gestaan hadden. Daarin bedroog hij zich. Immers bij de herstelling van 1880 heeft men tegelijkertijd met de steenbrokken der ambonen twee dier beelden teruggevonden. Zij stellen twee Apostelen voor: Joannes en Jacobus. Het derde, dat ten tijde van Bollandus als slijpsteen diende, is verloren geraakt en heeft voorzeker den H. Petrus voorgesteld. Zoo vinden wij de drie lievelingsdiscipelen van den Zaligmaker uitgesteld op het altaar der kerk, aan den prins der Apostelen toegewijd.

De beelden der heiligen Joannes en Jacobus staan tegenwoordig in het rijksmuseum te Amsterdam en werden onlangs kritisch bestudeerd in een geleerd werk van Pater Ligtenberg, der orde van de Minderbroeders (1). In het tweede hoofdstuk van zijne veelomvattende studie bespreekt de schrijver acht verschillende beeldhouwwerken in steen, die allen in hetzelfde werkhuis te Maastricht door twee verschillende meesters zouden vervaardigd zijn tusschen de jaren 1190—1210.

Daarmede is een groote stap gedaan in de studie der oudste kunststukken van het Maasgebied, en de Apostelenbeelden van St.-Odiliënberg, die in de XVIIe eeuw zoo nalatig behandeld werden, verkrijgen daardoor eene belangrijkheid die ons aanzet de thesis van Pater Ligtenberg voor onze lezers bloot te leggen.

De beelden door den schrijver beschouwd, allen hooguitkomende figuren, zijn de volgende:

1o. De Majestas Domini of troonende Christus ingemetseld boven de deur, welke te Maastricht in de St. Servatiuskerk doorgang geeft van den noord-oostelijken kruisgang naar de noordelijke beuk. Het werk stelt den zegenenden Zaligmaker voor, in eene mandorla gezeten, tusschen de zinnebeelden der vier Evangelisten.

2o. Christus triumphans of zegevierende Christus, die in eenen vijfhoekigen raam eenen leeuw en eenen draak onder

1) Dr. Raphael Ligtenberg O. F. M., Privatdozent an der Universität Utrecht: Die Romanische Steinplastik in den Nordlichen Niederlanden. Band I. Haag 1918 (bij Martinus Nijhoff.)

de voeten treedt. Het stuk, minder goed bewaard dan het voorgaande, is ingemetseld in den noordermuur van het noordwestelijk portaal der Lieve Vrouwekerk in diezelfde stad.

3o. Het altaarretabel uit den Westbouw van St. Servaas, bestaande uit twee deelen, op eene nieuwe altaartafel tegen den oostelijken pijler, geplaatst. Het onderste rechthoekige deel, voor 4/5 gebrekkig hernieuwd, vertoont de Heilige Maagd met het Kind, gezeten in eene mandorla die door twee rechtstaande Engelen gesteund wordt. Het bovenste half cirkelvormig deel stelt den zittenden Zaligmaker voor, die zijne handen laat rusten op de hoofden van de heiligen Petrus en Servatius, naast hem neergeknield.

4o. De twee Apostelenbeelden van St.-Odiliënberg, thans te Amsterdam.

5o. Een beeld van Joannes den Dooper, afkomstig uit de St. Janskerk te Utrecht, nu in het stadsmuseum aldaar.

6o. De zoogenaamde St. Bernardus, ingemetseld in den zuidermuur van het noordwestelijk portaal der Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Dit heerlijk beeld stelt eenen bisschop voor, dus zeker Bernardus niet, maar wellicht den H. Albertus van Leuven, bisschop van Luik, te Reims vermoord den 24 November 1192. Het beeld kan eerst een tiental jaren later ontstaan zijn en deze datum dient den schrijver als voornaamste uitgangspunt voor het dateeren der beelden.

7o. Het Neutorrelief van Trier in zeer groote afmetingen Christus voorstellende, die zijne armen over de heiligen Petrus en Eucharius uitstrekt. Vroeger stond deze groep boven de Neutor, thans in het museum van Trier.

8o. De wijd beroemde Lieve Vrouw van Dom Rupert in het museum Curtius te Luik op de eerste verdieping ingemetseld. Tot aan de Fransche omwenteling versierde het beeld de abdijkerk van St. Laurentius te Luik en zou volgens eene legende, die echter onecht bevonden is, aan den monnik Rupert in het begin der XIIe eeuw zijne groote geestesgaven hebben medegedeeld. Vandaar de naam.

Ziehier hoe Pater Ligtenberg de twee beelden van St.-Odiliënberg beschrijft, wier namen Joannes en Jacobus op de bovenlijst gegraveerd staan.

Beiden zijn „de face" voorgesteld, met de hoofden omgeven door eenen platten rondvormigen nimbus een weinig zijwaarts gekeerd. Het hoofd van Joannes is half verbrijzeld, dat van Jacobus laat de onderdeelen nog tamelijk goed herkennen. De eerste draagt drie kleedingstukken: een onderkleed dat tot onder de enkels neervalt, een bovenkleed met gordel waarvan de linker mouw tot over den knie neerdaalt, eenen mantel door den rechter arm omhooggehouden. Heel duidelijk onderscheiden zich die drie kleedingstukken niet, ten minste bij Jacobus, ofschoon ze daar ook schijnen voor te komen. De ongeschoeide voeten staan op eenen rotsachtigen bodem.

Met de linkerhand houdt Joannes een banderol, wier inschrift hij met de rechter aanwijst: „Diligamus invicem quia Karitas ex Deo es, d. i.: Beminnen wij elkander, want de liefde komt van God."

Jacobus houdt met beide handen een boek open, waarop te lezen staat: „Amicus saeculi hujus inimicus Dei constituitur, d. i.: De vriend dezer wereld wordt de vijand van God."

Beide beelden zijn vroeger even hoog geweest: 1.30 M., terwijl de grootste breedte 28 c.M. bedraagt. In den rug merkt men een kleine holte, volgens von Fisenne (blad 17) het rabat en het slot eener deur, maar voor Ligtenberg is de beteekenis dier holten niet geheel klaar en hij durft niet voor zeker houden dat de beelden van het grafaltaar hebben deelgemaakt.

Verder vergelijkt de schrijver de Apostelen van St.-Odiliënberg met Joannes den Dooper van Utrecht en den tronenden Christus van Maastricht en vindt in het geheel en in de bijzonderheden de volledigste overeenkomst. „Bij alle vier", schrijft hij (blad 44), „bevinden wij dezelfde behandeling van het hoofdhaar en baard in dunne gelijkloopende vlechten, dezelfde harentooi rond het driehoekig voorhoofd. Bij allen zijn de haren achter de ooren langs den hals en dan over de schouders gelegd. Bij allen bemerken wij dezelfde behandeling van ooren en oogen, de eerste goed geplaatst maar wat naar voren gebogen, de laatste met vooruitspringende pupillooze oogappelen, tusschen breede ellipsvormige oogleden, die eerder zwakjes

aangeduid dan gemodelleerd zijn. Ook neus, mondvorm, kin, kakebeen, hals en schouders zijn in de vier beelden zeer gelijkend."

Dezelfde overeenkomst, doet de schrijver opmerken, in de kleeding, in hare versieringen, vouwen en plooien, in het zigzagvormige neervallen der mantels, ja, zelfs in de knookjes van het handgewricht, die bij de twee Joannesbeelden te zeer naar voren staan.

Ook de zoogenaamde Bernardus, de zegevierende Christus en het retabel van Maastricht zoowel als de Neutorrelief van Trier en de Lieve Vrouw van Luik hebben met deze beelden veel overeenkomst, zoodat de schrijver tot de gevolgtrekking komt dat al deze beelden een groep vormen afkomstig uit dezelfde werkplaats van Maastricht, waar ze door twee verschillende beeldhouwers allen in kolenzandsteen werden uitgekapt. In de veronderstelling dat de kunst dier meesters steeds in volmaaktheid won, geeft hij aldus de volgorde van ieders werk:

Eerste meester:

Majestas Domini te Maastricht;
Christus triumphans te Maastricht;
Retabel te Maastricht;
Christus en Petrus te Trier;
Madonna met Kind te Luik.

Tweede meester:

De Apostelen van St.-Odiliënberg
en Joannes de Dooper te Utrecht;
Eucharius te Trier;
St. Bernardus te Maastricht.

Al deze beeldhouwwerken schijnen wel in een tijdverloop van een twintigtal jaren ontstaan te zijn. Kenden wij nu nauwkeurig den ouderdom van een der stukken, dan kon ook de bloeitijd van de Maastrichtsche werkplaats bepaald worden, doch dienaangaande hebben wij tot nu toe weinig zekerheid.

In eene korte studie over de Lieve Vrouw van dom Rupert ([1]) hebben wij beweerd, dat dit beeld vervaardigd werd op verzoek van Wezelinus II, abt der St. Laurentius-abdij, in de jaren 1149—1158. Immers in de Chronijk van dat huis lezen wij, dat in het jaar 1326 vele mirakelen plaats vonden voor het beeld, uitgesteld boven de deur der St. Joriskapel ([2]). Welnu die kapel werd door den kunstminnenden abt Wezelinus II gebouwd.

Volgens Pater Ligtenberg zijn de beelden van latere dagteekening. Zijne zeer uitgebreide bewijsvoering vindt haren voornaamsten steun in de veronderstelling dat de zoogenaamde St. Bernardus van Maastricht, den Luikschen bisschop, den Heiligen Albertus van Leuven, voorstelt, die in 1192 te Reims den marteldood stierf. Zoo komt hij er toe de Maastrichtsche kunststukken te plaatsen tusschen de jaren 1190—1210 en de beroemde Apostelenbeelden van St.-Odiliënberg zouden dus uit de laatste jaren der XIIe eeuw dagteekenen.

Op welke plaats hebben zij in onze munsterkerk gestaan? Volgens het Verslag van het Sint Bernulphusgilde, 1888, bl. 27, zouden zij met het opgedolven kapiteel een portaal versierd hebben, dat zich aan den zuiderkant der kerk bevond ([3]), doch in de oorkonden van St.-Odiliënberg is van zulk portaal geen spoor te vinden.

Meer grond heeft de veronderstelling van von Fisenne en van de herstellers der ambonen, volgens dewelke de Apostelenbeelden het retabel hebben gevormd van het grafaltaar aan den ingang van het koor. Daar zij zelf de fundamenten en brokstukken van altaar en ambonen hebben opgedolven, konden zij beter dan iemand anders over den vroegeren toestand

1) L'Abbé J. Coenen: Date d'origine de la Vierge de Dom Rupert, in Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois. T. XLIV (191—1919).

2) Historia Monasterii Sancti Laurentii in: Martene et Durand Ampl. Coll. t. IV, coll. 1112 Imago beatae Virginis Mariae quae Sculpta est super ostium Capellae Sancti Georgii.

3) Van Kalf is die meening toegetreden in: De Katholieke Kerken in Nederland. Bl. 521, geciteerd door Ligtenberg bl. 38.

van het geheel oordeelen. In den rug van een der beelden ziet men nog het rabat der nevenstaande deur en de plaats van het slot ([1]). De opvatting der herstellers schijnt dus geheel gewettigd. Zij vindt ten andere in de hierboven aangehaalde tekstten van Bollandus eene kostbare bekrachtiging.

Bij de herstelling hebben zij de oude beelden niet teruggeplaatst, maar hebben ze vervangen door die der drie stichters van St.-Odiliënberg en daarin hebben zij verstandig gehandeld, want hadden zij beproefd de Apostelenbeelden hunnen ouden vorm terug te geven, dan waren deze merkwaardige stukken voor de geschiedenis der kunst verloren en wij zouden nooit geweten hebben dat in de XIIe eeuw de kerk van St.-Odiliënberg, kort na haren bouw, door de beeldhouwers van Maastricht was versierd geworden. De kanunniken die het bestelden en de ongekende kunstenaars die het uitvoerden hebben eer van hun werk.

Aan het einde dezer verhandelingen betuigen wij onzen besten dank aan de Zeereerwaarde heeren Jos. Segers, pastoor te Aldeneyck, A. J. H. van de Venne, pastoor te Susteren, G. Ruyten, em.-pastoor en Dr. P. Doppler, rijksarchivaris in Limburg. voor de hulp en nuttige inlichtingen die zij ons gegeven hebben.

1) Het spoor der deur door von Fisenne (bl. 16) bestadigd is volgens Ligtenberg (bl. 83) weinig bemerkbaar.

Geraadpleegde Werken.

Alberdinck-Thijm (P.): De H. Willibrordus, Apostel der Nederlanden. Amsterdam, 1861.
Alcuinus: Vita Sancti Willibrordi, in: Migne P. L. (1) C 1.
Archives Belges: Luik.
Balau (Sylv.): Les sources de l'histoire de Liége au Moyen Age. Brussel, 1903.
Becker (Johannes): Ueber den Reichtum der ehemaligen Abtei Prum.
Beda: Historia Ecclesiastica. Migne P. L.—C.
Bemelmans (J.): Handschrift der Pastorij van Susteren. (1885—1889).
Bertrand: La religion des Gaulois. Parijs, 1897.
Bethmann & Alexandre: Annales Sancti Jacobi (Uitgave der Bibliophiles Liégois). Luik, 1874.
Bock (Fr.): Kunststicherei des Siebenten Jahrhunderts. (Kölner Blätter, 1867).
Bouton (V.): Supplément du Wapenboek de Gelre, Parijs—Brussel, 1890.
Bulletin de la Gilde St. Thomas et St. Luc. Doornik.
Bulletin de la Commission Royale d'Art et d'Archéologie. Brussel.
Cabrol (Dom.): Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne. Parijs.
Catalogue de l'Exposition d'Art ancien au Pays de Liége. (1905).
Ceyssens (J.): Une ancienne délimitation et les Francs Saliens et Ripuaires dans la province de Limbourg. Maeseyck, 1919.

---

1) P. L. afkorting voor Patrologia Latina.

Claessens (B.): La Chapelle du Mont St. Jean à Maeseyck: Bulletin des Métiers d'Art. (1901—1902).

Coenen (J.): L'Eglise St. Gilles à Liége. Leodium. bd. XIII (1913).

—— Date d'origine de la Vierge de Dom Rupert, in: Bulletin de l'Institut Archéologique Liégois. T. XLIV. (1914—1919).

—— Quelques points obscurs de la vie des frères Van Eyck: Leodium (1906—1907).

Copia translationis Ecclesiae de Aldeneyck in oppidum Mosacense (Handschrift).

Dachery & Mabillon: AA. SS. (1) ordinis Sti. Benedicti. Venetië, 1734.

Daniels (Polydore): Une question à propos de St. Adalard, in: L'Ancien pays de Looz (1900).

Daris (J.): Histoire du diocèse et de la principauté de Liége.

—— Notices historiques sur les Eglises du diocèse de Liége. Liége.

David (J.): Vaderlandsche Historie, Leuven.

De Borman (Cam.): Le livre des fiefs du Comté de Looz sous Jean d'Arckel. Brussel, 1875.

—— Chronique de l'Abbaye de St. Trond. Luik, 1877.

De Bruyne (Dom D.): L'Evangéliaire du VIIIe siècle conservé à Maeseyck, in: Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liége, T. XVII (1908).

Dehio & von Bezold: Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes.

De Smet (Ch.): Les fondateurs du Bollandisme: Mélanges Godfroid Kurth. Luik, 1908.

Duchesne (Mgr.): Origines du Culte Chrétien. Parijs, 1913.

Eckart (J.): Commentarium de Rebus Franciae Orientalis. Wircebourg, 1729.

Ernst (M. S. P.): Histoire du Limbourg. Luik, 1837.

Enlart: La Sculpture romane: Histoire de l'Art d'A. Michel, tom. I, 2me partie.

1) A.A.S.S. afkorting voor: Acta Sanctorum.

Fisen S. J. (Barth.): Flores Ecclesiae Leodiensis. Rijssel, 1647.
—— Sancta Legia, Romanae ecclesiae filia. Luik, 1691.
Fustel de Coulanges: La Monarchie franque. Parijs, 1905.
—— La transformation de la royauté durant l'époque Carolingienne. Parijs, 1907.
Ghesquière: Acta Sanctorum Belgii. Brussel, 1874.
Gielen (J.): Evangéliaire de l'église de Susteren, in: Messager des sciences historiques. Bd. XXXII, (1864).
—— Promenade à l'église romane d'Aldeneyck. 2de uitgave. Luik. 1871.
—— Notice sur deux anciennes miniatures du VIIIe Siècle, in: Messager des Sciences historiques de Belgique. Gent, 1858.
—— L'Evangéliaire d'Eyck du VIIe Siècle, in: Bulletin des Commissions d'Art et d'Archéologie. Bd. XXX, (1891).
Grandgagnage (Ch.): Vocabulaire des anciens noms de lieux de la Belgique Orientale. Luik, 1859.
Habets (Jos.): Antiquités romaines du Limbourg, in: Publications de la Société Historique & Archéologique de l'ancien duché du Limbourg. Bd. XVIII.
—— Bijdragen tot de geschiedenis van de voormalige stad Susteren en van de adellijke vrouwenabdij Sint-Salvator aldaar, in: Publications de la Société Historique et Archéologique du Limbourg. Bd. VI (1869).
—— Chronijck der landen van Overmaas en der aangrenzende gewesten, door eenen inwoner van Beek bij Maastricht, in: Publications de la S. H. et A. du Limbourg. Bd. VII. (1870).
Habets (A.): De stichtingsbrief der vrijheerlijkheid Kessenich, onderzocht en uitgelegd in: L'Ancien pays de Looz. (1900).
—— Het land van Loon en de Geldersche Successieoorlog, in: Limburgsche Bijdragen. (1903—1804).
Haas von Schubert: Staat und Kirche in den Arianischen Königreichen und im Reiche Chlodwigs. Munich, 1912.
Hansay (A.): La partie Lossaine des Anciens Comtés du

Masau; Contribution à la géographie historique des Comtés Carolingiens du Masau (ou Maesland), in: Annales du Congrès Archéologique de Liége. 1901.

Helbig (J.): Histoire de la Peinture au Pays de Liége, 1873.

—— La Sculpture et les Arts plastique au Pays de Liége. Brugge, 1890.

—— Les chasses de St. Domitien et St. Gondulphe de l'ancienne collégiale de Huy, in: Bulletin de l'Institut Archéologique Liégois. Bd. XIII. (1877).

Historia Monasterii Sancti Laurentii, in: Martene & Durandus. Amplissima Collectio, tom. IV.

Historie van het leven der heyliger Maechden Harlindis ende Relindis uit de legende int corste ende ghetrouwelyck overgesteld. Luik, 1696.

Knippenberg: Historia ecclesiastica ducatus Geldriae. Brussel, 1719.

Kronenburg C. ss. R.: Neerlands Heiligen in de middeleeuwen Amsterdam, 1899.

Kurth (G.): Clovis. Parijs, 1905.

—— Notger de Liége. Parijs, 1905.

—— Saint Boniface, Parijs, 1902.

Lechanteur: Mélanges d'architecture et d'archéologie ou quelques réflexions sur la construction des Eglises. Luik, 1911.

Lemaire (R.): Les Origines du Style Gothique en Brabant. Bd. I. Architecture romane. Brussel, 1906.

Leprieur (Paul): L'Art de l'époque Carolingienne, bij André Michel: Histoire de l'Art. Bd. I, 1°.

Lesage C. ss. R.: Nouvelles observations concernant Sainte Odile d'Odiliënberg et Ste. Adèle d'Orp-le-Grand. Roermond, 1918.

Ligtenberg O. F. M. (Dr. Raphael): Die Romanische Steinplastik in den Nordlichen Niederlanden. Band I, 's Hage, 1918.

Luër & Creutz: Geschichte der Metalkunst. Stuttgart, 1909.

Maes (J.): Le droit de monnaie à Cassel, in: Le pays de Looz.

Mantelius: Historia Lossensis. Luik, 1717.

Menten (Dr. E.): De Apostelen van St. Pietersberg, 1910.

Meyer: Annales Rerum Flandricarum. Antwerpen, 1559.
Miraeus & Foppens: Diplomatum belgicorum nova collectio. Brussel, 1734.
Molanus: Annales Sanctorum Belgii. Leuven, 1595.
Pardessus: Diplomata.
Paquay (Jean): Les Origines Chrétiennes dans le diocèse de Tongres. 1909.
Pirenne: Histoire de Belgique. Brussel, 1909.
Polus: Vijf charters betrekkelijk het Agnetenklooster te Maeseyck.
Quadruplique de Messires de Bors et de Stockhem contre Maesyeck. 1754. (Handschrift).
Reusens (Edm.): Eléments de Paléographie. Leuven, 1899.
Schaepkens (A.): L'Eglise d'Aldeneyck, in: Messager des Sciences historiques. Gent, 1861.
Schoolmeesters (Mgr.): Levensschets der H.H. Maagden Relindis en Harlindis. Luik, 1871.
—— Quelques notes et documents concernant le Monastère d'Aldeneyck, in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. (1884).
—— Les origines de la ville de Maeseyck, in: Annalectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. Bd. XXII.
Simeon (G.): Les fondations monastiques de Liége, in: Revue ecclésiastique de Liége. (1907).
Sivré (J.): Het memorieboek van het voormalig kapittel van den H. Geest te Roermond, in: Publications de la Société Historique et Archéologique du Limbourg. Bd. XIX. (1882).
Sloet (Mr. L. A. J. W.): Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen, 5 Juni 1288. 's Gravenhage, 1872.
Stroobant (L.): Notes sur la Taxandrie, la Mansuarie, Reyen et Stryen. Mémoires et rapports du Congrès Archéologique de Malines (1911).
Van de Weerd (H.): Geschiedenis van Eelen, in: Publications de la Société historique et archéologique de Limbourg, tom. XLVI. Maastricht, 1911.
—— De Maasgouw (Pagus Masau), in: Mélanges Cam. de Borman. Luik, 1919.

Van de Weerd (H.): De H. Willibrordus onder de Vlamingen, in: Dietsche Warande en Belfort, XXII. (1921).
Van der Essen (L.): Etude critique et littéraire sur les vitae des Saints Mérovingiens. Leuven, 1907.
Van der Gheyn: Album Belge de Paléographie. Jette—Bruxelles, 1908.
Van Hasselt: Mijnecom bij Aldeneyck, in: L'ancien pays de Looz, VI. (1902).
Van der Kindere: Formation territoriale des principautés belges. Brussel, 1902.
Van Houcke (A.): Grondbeginselen van de Geschiedenis der Bouwkunst. Leuven, 1903.
Verslag van het Sint Bernulphusgilde. 1888.
Vita Stae. Gertrudis. AA. SS. Martii. Bd. II.
Vita St. Wironis. AA. SS. Maii. Bd. II.
Vita Sti. Willibrordi. AA. SS. Nov. Bd. II.
Vita Sti. Gregorii. AA. SS. Aug. Bd. V.
Vita SS. Relindis et Harlindis. AA. SS. Martii. Bd. III.
Vita abreviata Sanctarum Harlindis et Relindis. AA. SS. Martii. Bd. III.
Von Falk: Deutsche Schmelzarbeiten.
Von Fisenne (L.): Kunstdenkmale of L'Art Monumental, Aken, 1881.
—— Notice sur les inventaires de l'Abbatiale de Susteren et fragments de reliquaires y conservés, in: La revue de l'Art Chrétien. Bd. IV. (1886).
Wauters (Alph.): Table Chronologique des diplômes imprimés, concernant l'histoire de la Belgique. Brussel, 1866 en volg.
Welters: Limburgsche Legenden. Venlo, 1875.
Willemsen (Mich.): Oorkonden en bescheiden van St.-Odiliënberg, in: Publications de la Société hist. et arch. du Limbourg. Bd. XXII.
—— Het Heiligdom van Sint Servaas. Maastricht. 1902.
Wolters (pr.): De H.H. Wiro, Plechelmus en Odgerus en het kapittel van St.-Odiliënberg. Roermond, 1862.
Wolters (J.): Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averbode. Gent, 1849.
IJernaux (J.): Les premiers siècles de l'Abbaye de Stavelot-Malmedy, in: Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liége. (1910).

PORTRET VAN JAN VAN DER CROON.

Bijdrage tot de Levensgeschiedenis
van
Jan, Vrijheer van der Croon
door
G. C. E. Crone.

Het thans zoo landelijke stadje Weert neemt in onze Vaderlandsche geschiedenis eene grootere plaats in dan hieromtrent in het algemeen bekend is. Vooral in den tachtigjarigen oorlog, toen Weert eene garnizoensplaats was met vijf poorten, had de stad zeer veel te lijden onder het oorlogswee, veroorzaakt door de doortrekkende legers en veelal plunderende benden, waarbij nu eens de Staatschen, dan weer de Spanjaarden de overhand hadden.

In v. d. Aa's Aardrijkskundig Woordenboek vond ik dat Weert dateert uit omstreeks 700, in welken tijd de daar wonende bevolking door Willebrord en Switbertus tot het Geloof werd gebracht.

Als voornaamste plaats van het graafschap Horn, had Weert in de 15e en 16e eeuw, bijzondere betrekkingen tot het grafelijke huis. Ter gelegenheid van de inkomst van Jacob II, graaf van Horne, in 1482, werden aan de inwoners van Weert en Nederweert rechten gegeven en gewaarborgd; ook is het Minderbroedersklooster gesticht door Graaf Jacob I en zijne gemalin Johanna Gravin van Meurs, met toestemming van Paus Pius II en Lodewijk van Bourbon, Bisschop van Luik.

De meest bekende der Graven van Horne is wel Philips van Montmorency, wiens stoffelijk overschot, na zijne onthoofding te Brussel, naar Weert werd vervoerd om in de Martinuskerk

te worden bijgezet. Ieder, die deze kerk wel eens heeft bezocht, zal zijne grafzerk aldaar hebben opgemerkt.

In deze zelfde kerk vraagt een ander gedenkteeken de aandacht. Het is een vrij groote doopvont, rechts ter zijde van den ingang, opgesteld achter een fraai bewerkt houten afsluithek, hetwelk bekroond is met het in steen gehouwen en in de juiste kleuren geschilderde wapen van den Baron Jan van der Croon.

Voor dezen vraag ik in dit opstel de aandacht van den lezer.

De reden, waarom ik mij bijzonder voor hem en zijne geschiedenis interesseer, houdt verband tot de geschiedenis van mijn voorgeslacht, welks naam in de 17e en 18e eeuw van der Crone luidde; dit zou echter niet van voldoende en algemeen interesse zijn, om aan mijne bevindingen publiciteit te geven, ware het niet, dat hetgeen mij hierdoor onlangs over Jan van der Croon is bekend geworden, eene belangrijke aanvulling en wijziging uitmaakt tot zijne levensbeschrijving, die voor verscheidene tientallen jaren terug is samengesteld door den Heer Jozef Habets, den bekenden Rijks-archivaris in Limburg.

Was mijne belangstelling meer eene genealogische, die van den Heer Habets was zuiver geschiedkundig; hij wenschte n.m.l. opheldering te brengen in de verwisseling en samensmelting der namen van de twee krijgslieden Jan van der Croon en Jan van Weert. Niet alleen, dat deze twee personen destijds voortdurend met elkander verwisseld werden, ook tegenwoordig nog is voor de inwoners van Weert de gecombineerde naam Jan van der Croon van Weert, niets ongewoons. In 1862 heeft de Heer Habets een werkje het licht doen zien, getiteld: „Jan van Weert, Generaal der Beyersche- en Keizerlijke Kavallerie, en Jan van der Croon, Goeverneur van Praag en Onderkoning van Bohemen, eene bijdrage tot de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog."

Daar het overbodig is, hier de daarin aangevoerde bewijzen te herhalen, zij gezegd dat de Heer Habets alleszins er in geslaagd is, met helder aan te toonen dat Jan van Weert en Jan van der Croon twee geheel verschillende personen waren.

Wij willen ons nu enkel met Jan van der Croon bezig houden, waarvoor ik allereerst een kort overzicht geef van zijne levensgeschiedenis, die in hoofdzaak daarop neerkomt, dat deze

Weerter jongeling het in zijne krijgsmansloopbaan zeer ver heeft gebracht, tengevolge waarvan hij op lateren leeftijd den rang bekleedde, zooals in den titel door Habets genoemd. Als jonge man in dienst van het Keizerlijke leger getreden, maakte hij daarin onder Piccolomini de veldtochten en verscheidene belegeringen mede van de laatste twintig jaren van den dertigjarigen oorlog. Door zijn moed en dienstijver maakte hij snelle promotie, werd door Keizer Ferdinand III in den Boheemschen Adel verheven en bekleedde werkelijk de hooge betrekkingen van commandant van Praag en Goeverneur van Bohemen, 'tgeen zijne vroegere stadgenooten aanleiding gaf hem uit vereering te betitelen als Onderkoning van Bohemen.

Aan Habets komt bijzondere lof toe voor zijne toewijding en de grondige wijze waarop hij het onderzoek instelde en tot een helder resultaat wist te brengen, 't geen hem veel moeite en tijd heeft gekost, daar hij benevens het doorwerken van eene uitgebreide lectuur, vele gegevens heeft moeten inwinnen uit meerdere plaatsen in Oostenrijk en Bohemen.

Over Jan van der Croon's afkomst en zijne betrekking tot Weert als zoodanig, vermeldt Habets slechts enkele gegevens, die ontleend zijn aan nog aanwezige voor de hand liggende stukken in het Gemeente-Archief en het Archief van het Minderbroedersklooster. In hoofdzaak zijn het schenkingen aan eenige familieleden en stichtingen. Wij leeren daaruit de namen van Severin en Anna de la Croon, van zijnen zwager Petrus van Thoor, en van het echtpaar Jacobus en Gertrudis de Croon, al deze vermeld omstreeks het midden der zeventiende eeuw.

Naast deze archiefstukken zijn van meer aanschouwelijke beteekenis de twee fraaie monumenten in Weert, n.m.l. het door Jan van der Croon geschonken altaar van den Heiligen Franciscus in de Minderbroederskerk, en in de parochiekerk het reeds door mij genoemde afsluithek.

Op de schenking van het altaar heeft betrekking eene aanteekening in het Memoriale perpetuum ven. adm. Patris Guarduani Conventus fratrum Minorum prope Werth, pag. 325: Anno 1649 Secundum altare erectum est in honorem SSmi P. N. Francisci, cui superposita sunt Insignia Generosi Domini Joannis de la Croen, cum hac inscriptione:

D. O. M. Divae Virgini Mariae, et S. Francisco
Generosus Dnus Joes de la Croen in
Exercitu sacrae Caesareae Majestatis
Dragonum Regiminis Colonellus etc.
Et Dna Margaretha de Pirenpaexen
conjuges posuerunt 1649.

Thans is het altaar voorzien van een houten gedenktafel met een dergelijk opschrift in de Nederlandsche taal.

Ook het hek in de Martinuskerk heeft onder het wapenschild eene cartouche, vermeldende de ambten en waardigheden van den schenker, alsmede den naam van zijne echtgenoote Margaretha von Birnbrachsen. Het doophek dateert uit 1662.

Habets noemt Jan van der Croon van aanvang af met den naam, waaronder wij hem verder in zijn geheele levensloop aantreffen, n.m.l.: van der Croon. Zoo heette ook zijn broer Frans en de reeds door mij genoemde personen. Daarnaast vermeldt Habets terloops dat omstreeks 1630 een Jacob in de Croon burgemeester van Weert was, zonder dezen nochtans in nader verband tot Jan van der Croon te brengen.

Het adelsdiploma van 1650 begint met de mededeeling dat het geslacht van der Croon, uit de Nederlanden afkomstig, zich jegens den Koning van Spanje, zoowel in politieke als in militaire betrekking zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Of hier enkel mede bedoeld zijn: Jan en zijne broeders, dan wel, reeds leden van eene oudere generatie, is niet heelemaal duidelijk. Ook Habets heeft niet kunnen vaststellen wie de ouders van Jan van der Croon waren. Over zijne geboorte geeft hij dan ook niets anders dan eene overlevering uit onzekere bron, als zou Jan van der Croon de natuurlijke zoon van eene havelooze waschvrouw geweest zijn, die te Weert in eene onaanzienlijke straat, het Morgat, woonde. Deze toeschrijving omtrent zijne geboorte, geloof ik thans te kunnen weerleggen, door het nieuwe licht dat hierop wordt geworpen uit het door mij ingestelde onderzoek. Betreffende de plaats van geboorte, vermoed ik dat dit wel Weert is geweest en niet Luik, zooals dit zou heeten te zijn luidens eene genealogie over Jan van der Croon in het Landesarchief te Praag. Dat ik meer geloof hecht

DOOPHEK IN DE PAROCHIEKERK TE WEERT.

aan Weert, leid ik af van het door hem in 1664 van Bohemen naar Weert overgezonden olieverf-portret, in welks onderschrift Weert als geboorteplaats wordt genoemd.

Wanneer Jan van der Croon van dusdanige afkomst was geweest, zooals de bovenvermelde overlevering zou doen gelooven, zoo vond ik het daarmede tegenstrijdig, hem onder zulke omstandigheden, in vast familieverband aan te treffen en te kunnen rangschikken met meerdere broers en eene zuster, allen van der Croon geheeten, alsmede tot gelijknamige personen die mij gebleken zijn tot de familie van den burgemeester Jacob in de Croon te behooren, totdat het mij duidelijk werd dat Jan van der Croon niet anders kon zijn dan een zoon van dezen Weerter burgervader. Daar het Weerter Archief geen verdere uitkomst gaf, wendde ik mij aan het Rijksarchief te Maastricht, alwaar ik de welwillende beschikking mocht verkrijgen voor inzage van de thans daar bewaarde Goede-boeken uit Weert. Dank zij de zaakkundige nasporingen hierin, door den Heer P. J. Kapteyn, commies aan het Gemeentearchief te Amsterdam, ben ik tot deze verrassende oplossing gekomen aangaande Jan van der Croon's familieafkomst. Voor het verband tot den burgemeester is van groote beteekenis de aanteekening in het Goede-boek van 1633, den 13 Januari, welke zelfs twee maal is ingeschreven. Zij luidt als volgt: „13 Jan. is verschenen voor Scholtes schepenen, Cesar Tresaer ende heeft onder gedaenen eedt verclaert dat omtrent geleden seven jaeren hy deponent geweest is binnen der Stadt van Milanen in Italien alwaar Joost den Sone van Jacob in de Croon ende Jan Tijs Luyten broeder, dyer tijt ruyters onder het regiment van den Graeff van Salm hem deponent geseyt hebben dat Peter der schoonsone van den Lutenant Hendrick Knapen soude overleden sijn binnen de stadt Cremona, ende aldaer begraeven soude sijn in de kercke ende dat sij daer bij op het begraeffenis waeren geweest."

De uit Italië teruggekeerde Cesar Tresaer doet dus verslag van eene mededeeling van Joost, den zoon van Jacob in de Croon, omtrent het overlijden van eenen anderen krijgsmakker. Zij dienden waarschijnlijk allen in het Keizerlijke leger. Habets verklaart uit Jan van der Croons eerste krijgsmansjaren geene

bijzonderheden te weten, waardoor hij de eerste positieve vermelding niet eerder kan vaststellen dan uit het jaar 1634.

Het adelsdiploma, een breedvoerig relaas, waarvan ik een woordelijk afschrift bezit, vermeldt vóór dit jaar nog drie gebeurtenissen, die Habets dus blijkbaar onbekend waren.

Jan van der Croon begon zijne krijgsmansloopbaan in 1624, toen hij zich schaarde aan Spaansche zijde en onder Spinola het beleg van Breda meemaakte. Daarna streed hij in Hongarije en maakte de gevechten der Deensche Interventie van 1625 mede. Een jaar later wordt hij vermeld bij de inneming van Mantua — dus zeer in de buurt van Cremona — alsmede verder in Noord-Italië. Dit was omstreeks 1626, dus correspondeerende in de zeven jaren tijdsverschil met 1633. Daar het Adelsdiploma te lang is om in zijn geheel weer te geven, zal ik volstaan met woordelijke overneming enkel van die gedeelten die voor deze verhandeling van beteekenis zijn.

De verheffing in den Herrenstand geschiedde door Keizer Ferdinand III, het stuk is gedateerd 21 November 1650. Na eene breedvoerige inleiding leest men als volgt: „Wann Wir dann gnedigst angesehen, wahrgenommen, und betrachtet das Geschlecht dern de la Croon, so aus den Niederländischen Provincien herkommen, und in des Königs zu Hispanien Ld: so wol politicis als militaribus officijs sich rümlich bedient gemacht. Insonderheit aber zu Kayserl: und Königl: gemüth geführt die nüzlich: und wohlerspriessliche Kriegs Dienste, welche Uns und Unserm hochlöblichen Erzhaus der Johan de la Croon von Anno 1624 hero mit aller treu undt Mannhaffter Tapferkeit zu praestiren sich befliessen, in deme Er anfenglich nach belegerung Breda als ein Picquenirer seinen ersten Zug in Hungarn gethan, und dann balt nach gedempffter Bethlem Gaborischen Unruhe daselbst bey Einnehmung Eulenberg, Sternberg und Troppaw, auch Verfolgung der Königl. Dennemärckischen Völcker und Verwaltigung der Vesten Schlösser Eulen- und Binnenberg, wie folgents auch der Statt Mantua, und Vestung Geuths, und darauf erfolgter Niderlegung 4 Compagnien Franzosen sich mit unerschrockhenen Soldatenmuth finden lassen weswegen ihme dann die Gefreyte stell und balt hernach Ein Fändlein anvertraut worden, worbey er nit lang verblieben,

sondern sobalt Er mit seinen Regiment aus Italia kommen", enz. enz., ... vermelding over zijne verwonding: „hat er sich in wehrender Belegerung der Reichsstatt Regenspurg mit Unsern Vell Marschal-Leutenandt Aldringen so damahls Todts bleiben, commendiren lassen, allwo Er auch tödtlich verwundt, und nach 14 Wochentlicher gefangenschafft aus eigenen Mittlen sich loss gemacht und nach deme Er nach der Nördlinger Schlacht für einen Haubtmann unter das Piccolominische Regiment vorgestellt worden, hat Er bald sein Glückh versuchet", enz. enz.

Mocht men de overeenstemming der aanwezigheid van Jan van der Croon in Noord-Italië luidens het Adelsdiploma, met het rapport van den krijgsmakker Cesar Tresaer te eenzijdig vinden en daardoor te onzeker als op denzelfden persoon doelende, zoo wordt deze twijfel opgeheven door kennis te nemen van de plaats die hij tusschen de bloedverwanten van den burgemeester Jacob in de Croon inneemt, tengevolge waarvan ik voldoende zekerheid vind om hem als diens zoon te kunnen identificeeren. Zooals tot nu toe vermeld — en ook aan Habets was wel niet anders bekend — was de naam steeds Van der Croon. Habets noemde wel terloops den burgemeester Jacob In de Croon, echter zonder nader verband; maar mogelijk wel met de gedachte dat een samenhang tusschen de twee namen misschien niet uitgesloten was.

De merkwaardige ontdekking, door den Heer Kapteyn gedaan bij doorwerking der Goede-boeken, komt hierop neer dat de familienaam van den burgemeester in werkelijkheid een geheel andere was dan In de Croon. De burgemeester had twee broers, Willem en Frans en twee zusters, Anna en Margaretha, en deze vijf waren de kinderen van Frans Colen, die gehuwd was met Leenen Louckens. Dit echtpaar overleed in 1611 en 1612.

De hier volgende vermeldingen en uittreksels uit het Goedeboek laten door hun onderling verband hieromtrent geen twijfel:

Guede-boeck Weert 1611—1617, fol. 7, 9 febr. 1612: Accoord betreffende de nalatenschap van Leenen Louckens, de huisvrouw Frans Colen zaliger,

1624—1625, no. II, 13 Mei 1624: Eodem die hebben verteegen

met halm ende mondt der Borgemeester Jacob Cool, Frans Coel, Jan Smuyssers als man ende momber synder huysvrouwen Gritten Cool ende Wulm Cool op huys ende hoff genaempt die Croon gelegen in de Meulenstraat, reegenoten ter eenre Paes Janssen huys ende ter andere Jan Smuyssers vorsschreven huys, sullicx in behoeff haren swaeger den Capn Giel d'Ongarye ende en beloven partijen vorss. op dit huys ende hoff vorss. niet meer te soecken ende dese vertijdinge van werden te halden op mertrecht, enz. enz.

Goede-boek 1618—1624, fol. 92, 25 Mei 1624: Dit is de gerechticheyt hier nae verhaelt tusschen thuys genaempt die Croon ende t cleen huys daer beneffens uit malcanderen gedeelt, gelegen in de Muelenstraet, regenoten te eenre Paes Janssen nu tegenwordich, ende ter andere Mr. Aert Goyes huyser de Croone toebehorende Giel Dongarye ende het cleen huys Jan Smuysers, enz. enz.

fol: 90, 11 Mei, 1624: Eodem die heeft geguet als recht Frans Coel alias in de Croon sijnen swager der Capn. Giel Dongarye in eenen baint grot omtrent een verdel gelegen onder Boshuysen.

Goede-boek 1628—1635 fol: 319 4 April 1634 Jacob Cool Borgemeester en Goort Wulmsen voogden over de nagelaten onmondige kinderen van Giel d'Hongarye en Anna Cool syn huysvrouw.

fol. 328, 5 Juli 1634: is erschenen voor Schepenen den Borgmr. Jacob Kool ende bekent ontfangen te hebben den eersten dach Aprillis lestleden van Jan Keteleers uiten naem ende van wegen de erffgenaemen van Sieger van den Bergh zaliger tot Collen, een duisent ende negen en dertich ryxdaler ofte de rechte weerde in Weerter gelt welke 1039 ryxdalr. der voorss. erffgenaemen van Sieger van den Berg geremitteert syn van Grietsheim uit Bohemen door die bewinthebbers van die erffgenaemen van Monsoer Gielle de Hongarye zal. tot Collen door Sieur F. Prassart betalt hier aff bedanck ick onder schreven mi goeder betalinge ende gelove de voorss. van den Berg erven daeraff tallen tijden costeloos ende schadeloos te houden op weerther mertrecht, deses met eyger hant onderteeckent, coram Meester ende Hendrick van Halen als Schepen, als getuigen en was onderteikent Borgemeester Jacop Kolen als momber.

Guede-boeck 1632—1636, fol. 178: op huyden den 9 January 1636 is gecompareert voor ons Schepenen Monsieur François Jongen, dit de Hongeryen wesende den altsten soon van wijlen Monsieur Giel de Hongerye ende heeft verclaert ende bekent, gelijck hij verclaert ende bekent mits desen ontfangen te hebben uit handen van den Borgmr. Jacob Cool alias In de Croon, de somme van een duysent ende negen en dertich Rycxdaelders, segge 1039 Rycxdael welcke gemelte Rycxdalers der voornoemden Borghemeester als momber van wijlen Giel de Hongarye kinderen ontfangen heeft uit handen van Jan Ketelers uit den naeme van wegen die erffgenaemen van wijlen Sieger van den Berghe, der iersten dach Aprillis 1634 voor welcke gemelte somme der voornoemden Borgemr. sich verbonden heeft den 5 July 1634 die voorss. erffgenaemen van Sieger van den Berge altoes costeloes ende schadeloes te halden, soo ist dat dito François Jongen van den voorss. Borgemr. sijnen oom, bekent als boven van die voorss. somme goeder betalinghe ende belooft hem van alles schadeloes ende costeloes te halden op mercktrecht, waervan hij Jongen hem verbint syne persoon ende goederen hebbende ende vercrijgende alles als voor.

Guede-boeck 1624—1625, 25 Mei 1624: wordt vermeld eene akte betreffende het huis „de Croon", van 3 febr. 1616 „ende was onderteeckent per mij Jacop Coelen, Jan Smuyssers, Gille Jonghey, Wulm Coelen, dit is Frans in de Croen merck waer met hij heeft onderteeckent" (een soort merk of monogram, samengesteld uit de letters F. I. D. K.).

De zusters van den Burgemeester, Margaretha en Anna, waren dus respectievelijk gehuwd met Jan Smuyssers en Giel de Hongarye. Deze laatste werd blijkbaar zoo genoemd omdat hij zich in het leger in Hongarije bevond, in welke streken hij ook overleden is. Blijkens de verschillende schrijfwijzen als Ongarye, Dongarye, Jonghey, schijnt dit op 't laatst geworden te zijn tot Jongen, onder welken naam in 1634 zijn nagelaten zoon wordt aangeduid. Gielle de Hongarye was dus de eigenaar van het huis de Croon in de Molenstraat.

Habets spreekt in zijne enkele gewagmaking van den burgemeester als Jacob in de Croon, als zoodanig komt hij voor in het protocol-boek van 1619 en in de stadsrekeningen van

1635—37 op het Gemeentearchief. Op fol. 23 wordt hij nog vermeld, terwijl twee bladzijden verder wordt gezegd dat Burgemeester Jacob Franssen gestorven is. Inplaats met den achternaam duidt men hem hier slechts aan door zijn vaders voornaam.

Uit de bovengenoemde uittreksels spreekt duidelijk naast den naam Jacob Cool, de dubbele naam Cool alias In de Croon, ook voor zijnen broeder Frans Coel alias In de Croen.

Op de vele plaatsen, dat ik voor deze personen de namen tegenkwam, vanaf 1611 en volgende jaren, is eene voortdurende afwisseling in samenstelling en schrijfwijze, om enkele der meest sprekende te noemen, voorkomende als volgt: 1611, Jacoppen in de Kroin; 1620, Borgmr. Jacob Franssen Koolen alyas in de Kroon; 1623, Burgmr. Jacob Koolen alias Croon; 1629, Burgmr. Jacob Franssen alias Cool; 1631, Burgmr. Jacob in de Croon; 1619, Wilhem in de Kroin alias Cool; 1630, Frans in de Croin.

In de generatie van den Burgemeester is de naam Cool nog overheerschend, bij hunne kinderen krijgt de toevoeging Croon meerdere beteekenis en wordt zelfs verfraaid tot „de la Croon".

Het blijkt dus dat de naam Croon, die voor deze familiegroep eerst eene toevoeging was en later overwegend werd, geenszins hun werkelijke geslachtsnaam was. Deze was Cool, Cools, Coolen, hetzij met een C of met een K geschreven. Zij behoorden dus blijkbaar tot het in en om Weert zeer uitgebreide geslacht van dien naam, zooals ik dat aantrof voor zoover mijn onderzoek zich uitstrekte van 1500 tot een heel eind na 1600, waardoor ik vermoed dat zij „In de Croon" werden genoemd, of zich zelf zoo noemden ter onderscheiding onder hunne vele naamgenooten.

Zonder noodeloos uitvoerig te willen worden, moet ik eenige personen der volgende generatie behandelen, daar uit hun onderlinge samenhang het verband moet blijken van Jan van der Croon tot deze familie.

Daarvoor komen in aanmerking: Jacob Koolen, zoon van Fransen in de Croen, wordt ook genoemd Jacob in de Croen; Frans Coolen alias In de Croon = Frans in de Croon = Frans in de Croon alias Cools en zijne zuster Elisabeth Cools die gehuwd was met Jacob van Sittard. Vermoedelijk waren zij

ook kinderen van den ouden Frans; Jacob de Croon gehuwd met Gertrudis, vermoedelijk een zoon van den burgemeester, dus neef van de vorige drie.

Uit dit echtpaar werd in 1652 eene dochter geboren, luidens Registrum Baptisatorum 1650—1676 (Gemeentearchief Weert): 14 Jan. 1652 „Margaretha filia Jacobi de Croon et Gertrudis conjugum. Susceptores Petrus van Thoor, cujus locum tenuit Jacoba Jongen et Ida Sillen loco generosae dominae Margarethae la Croon".

De hier genoemde Jacoba Jongen is de zuster van François Jongen, dus kinderen van Giel de Hongarye.

Petrus van Thoor is — zooals ik in den aanvang vermeldde — de zwager van Jan van der Croon.

Habets vermeldt deze doop-registratie op blz. 167, waar hij zegt: In 1652, den 14 Januarij, was er des generaals egade meter van Margaretha, dochter van Jacob de Croon en van Gertrudis, deszèlfs huisvrouw. Deze Jacob schijnt een jaar later — in 1653 — overleden te zijn en zal op hem betrekking hebben de naam van Jacobus in de Croon, 19 Octobris 1653, in de naamlijst der overledenen (Provinciaal Archief der Minderbroeders te Weert), hetgeen overeenstemt met het feit dat in 1656 de reeds genoemde Jan van Sittard, momber is van „Gertruyt de la Croen, de naergelaeten weduwe van wijlen Jacob de la Croen" (vermelding in het Goede-boek).

Jan van der Croon's naaste betrekkingen treden dus hier in het enge familieverband van deze „In de" of de la Croon's, dus eigenlijk Coolen's.

Ik geloof daarom dat er geen bezwaar is om tengevolge van deze aantooning, gevoegd bij het reeds in den aanvang behandelde, Jan van der Croon te kunnen plaatsen in deze familiegroep, en daardoor te verklaren dat zijn eigenlijke geslachtsnaam Cool, Cools of Coolen moest zijn.

Ik hoop met deze uitlegging voldoende duidelijk en overtuigend te zijn geweest, zoodat ik mij nu verder met Jan van der Croon wil bezig houden.

In de ons bekende gegevens komt bij hem de naam Cool nooit voor. In 1644 zegelt hij een brief met een gevierendeeld wapen: 1 en 4 eene kroon met pijl doorboord, 2 en 3 een zespuntige

ster, helmteeken twee adelaarsvleugels, omschrift Jan de Croen (brief in het Krijgsarchief te Weenen, Habets, blz. 162).

Habets noemt dit een familiewapen, het 1e en 4e kwartier duidende op zijn naam, het 2e en 3e voorstellende zijne heilvoorspellende gelukster. Ik voor mij geloof, dat het minder een familiewapen is, dan wel dat de geheele samenstelling door hem zelf ontworpen schijnt.

In de door Habets veelvuldig genoemde krijgsstukken uit den dertigjarigen oorlog heet hij verder steeds van der Croon (met de noodige variaties als Coron, Corona, Lacroon) en in zijn Adelsdiploma heet hij officiëel Johan Vrijheer von der Croon.

Ik vermoed dat hij van der Croon bij het stijgen van zijne positie en roem, mooier en voornamer klinkend vond en beter daarbij passend dan het meer eenvoudige Cool, en dat zijne in Weert teruggebleven bloedverwanten — aangestoken door zijn glorie — dit ook zijn gaan gevoelen, waardoor zij zich gaarne „de la Croen" zijn gaan noemen.

De naam van der Croon was bij het onderzoek misleidend in betrekking tot den naam Crone, die in N. W. Duitschland zeer oud is en destijds ook in ons land veelvuldig voorkomt, zoo vond ik in het Weerter Goede-boek in 1576 en 1584 de namen Frans Kronen en Gerrit Fransz. Crone.

Door de uitkomsten van het onderzoek geloof ik toch wel dat de naam In de Croon of de la Croon der burgemeestersfamilie een uitvindsel was uit 't begin van 1600 (hoewel in 1584 reeds een Reynder in de Croen voorkomt, van wien mij echter geen nader verband bekend is) en niets te maken heeft met andere dragers van dezen naam, tenzij men zou moeten geloven dat deze Cools oorspronkelijk tot het geslacht Crone behoorden en de burgemeestersfamilie — eerst door benaming van hun huis — later door zelfaanneming van dien naam, weer op hun oorsprong zouden teruggekomen zijn. Dit lijkt mij echter een twijfelachtige en gekunstelde veronderstelling, ofschoon naamsverandering in Nederland in dien tijd niets ongewoons was.

Voor de curiositeit vermeld ik dat luidens het Goede-boek van 1625—'28 op 22 Maart 1625 tusschen eenige Coolens eene rege-

ling wordt getroffen betreffende „huys, hoff, lant ende bemden gelegen onder Bosschuyzen in de Coolenstraet".

De leden van Jans familie schreven den naam Cool op alle mogelijke variaties; de tegenwoordige rechthebbenden op deze namen schrijven die elk op hunne eigene manier als afzonderlijke families, of wij nu van deze geheel of gedeeltelijk een stamverwantschap moeten veronderstellen in het Weerter geslacht, en hoeverre de tegenwoordige dragers van deze overeenkomende namen hierover georiënteerd zijn, is mij onbekend en ligt buiten mijn bestek. Wel weet ik dat de naam geruimen tijd vóór 1600 in aanzienlijke betrekking voorkomt te 's Hertogenbosch en Dordrecht (Algem. Nederl. Familieblad A. A. Vorsterman van Oyen).

Rietstap geeft in zijn Armorial Général niet minder dan 9 Cool of Colen wapens, t.w.:

Cool, Amsterdam: gevierendeeld, 1 en 4 op groen drie zilveren koolen, 2 en 3 op rood drie kleine schuinkruisjes;

Cool, Gouda: hetzelfde wapen met omzetting der kwartieren of: enkel op groen drie zilveren koolen;

Coole of Coelen, Braband: op zilver drie groene koolbladen;

de Coole, Utrecht: op blauw drie gouden koolen;

Coolens, Braband: gevierendeeld, 1 en 4 op goud drie groene eikels, 2 en 3 op blauw vijf hoofden met hals van een kraanvogel, 2, 1, 2;

van Colen, Leiden: op blauw een zilveren keper, beladen met drie groene klavers;

van Colen de Kisekom, Luik: op goud een zwarte dwarsbalk, vergezeld van drie molenijzers van dezelfde kleur;

Coolen, Holland: op goud drie roode kepers;

van Colen, Braband: op rood een dwarsbalk geschaakt van zilver en blauw.

Sommige van deze wapens zijn sprekend en schijnen samen te hangen, de andere zijn van geheel ander karakter.

Een grondig onderzoek zou hierin misschien licht kunnen ontsteken en mogelijk leiden tot de uitkomst of Jan van der Croon tot een van deze families behoorde en of die destijds al of niet een wapen voerde.

Hoe dit ook zij, om zekere, ons niet bekende reden voerde

hij den naam Cool niet in de jaren dat wij hem kennen. Ik denk dat hij er evenzeer op gesteld was zijn bijgevoegden naam te voeren als zijn wellicht eigen gekozen wapen, dat daarop zinspeelde en vermoedelijk ontleend was aan het beeld van het uithangbord of den gevelsteen, welke het stamhuis versierde.

Bij zijne adelsverheffing op 16 Nov. 1650 wordt het kwartier met de kroon en pijl in zijn bij die gelegenheid verleende wapen opgenomen. Het gevierendeeld schild is als volgt: 1 en 4 op goud een brandende toren, 2 en 3 op blauw de gouden kroon met zilveren pijl verticaal doorboord, een gekroond gehalveerd hartschildje, ten eenre zijde een zwarte adelaar op goud, ter andere een gouden klimmenden leeuw op zwart. Op de grens van 1 en 2, en van 3 en 4 een achtpuntige gouden ster. Twee gekroonde helmen. Helmteekens ter eenre: de ster tusschen eene vlucht (wit op blauw en goud op zwart) ter andere: een geharnaste arm met blank zwaard. Het wapen in het doophek der Martinuskerk heeft tusschen het 1e en 3e kwartier nog een veld van zilver, waarop een rood Jerusalem-kruis, duidende op zijne kwaliteit als ridder van het Heilige Graf. De brandende toren is vermoedelijk het wapen van zijne gemalin Margaretha van Birnbrachsen, hoewel ik hierover geene bevestiging heb kunnen vinden. Dit wapen werd verleend ook aan zijn broer en aan zijn neef, t. w.: de zoon van een anderen broer. Habets vermeldt slechts één broer, n.m.l. Frans en een gelijknamigen neef, die hem naar Bohemen volgden. Er was echter nog een broer, n.m.l.: Willem, dus de vader van dezen neef, en zelfs eene zuster. Zij stichtten dus in Bohemen eene adellijke linie van het Weerter geslacht, In de- of van der Croon resp. Cool. Hun familieverband heb ik voor mij liggen, zooals zulks geheel betrouwbaar is.

Het is een afschrift van den „von der Cron'schen Stambaum aus der Freiherrlich v. Wunschwitz'schen Samlung im Prager Landes-archiv".

Freiherr von Wunschwitz verzamelde in de eerste helft van 1700 uit liefhebberij alles wat hij kon te weten komen over de genealogie van aanzienlijke geslachten, en bezocht voor dat doel vele kasteelen en kerken, met ijver alles opteekenend wat

hij zag en hoorde. De betrouwbaarheid heb ik kunnen toetsen aan de mededeelingen in een werkje, dat ik toevallig in handen kreeg: de Genealogie der Vrijheeren en Graven von Kaiserstein, met welk geslacht de Boheemsche von der Croon's eng verbonden waren.

Het is bekend dat Jan van der Croon zich tusschen 1636 en 1639 ophield in Opper-Gelder en de Weerter landstreek, als werf-officier. Ook het adels-diploma vermeldt na den slag bij Nördlingen (1634) zijne tegenwoordigheid bij Würzberg, Königshofen, daarna Leuven, Frankrijk en Schenkenschans.

Het vermoeden rijst dus, dat hij nog wel eens in zijne geboorteplaats zal terug geweest zijn en vermoedelijk bij die gelegenheid zijn broer Frans, zijn zuster en zijn neef — aangelokt door zijn toen reeds succesvolle loopbaan — hem gevolgd zijn naar Bohemen. De broer Willem ging niet mee, want hij sneuvelde voor Rijssel. Deze Willem was gehuwd geweest; zijn zoon Frans (dus de neef van Jan v. d. Croon) vermeldde ik reeds als in Bohemen, buitendien komen daar ook nog twee zusters van dezen laatsten, geboren te Luik en later te Praag aanzienlijke huwelijken sluitende, voor.

Resumeerende zijn dus te Praag in het midden der 17e eeuw, de volgende van der Croon's:

1e. Jan en zijne gemalin Margaretha von Birnbrachsen;

2e. Frans, zijn broer, in 1662 verheven tot Vrijheer, gehuwd met Blandina, Schützin von Leipoldshaimt; zij hebben eene dochter die gehuwd is met den Reichsfreiherr Helfried Franz von Kaiserstein;

3e. eene zuster, vóórnaam onbekend, gehuwd met iemand van rang in het Keizerlijk leger; zij hebben eene dochter Adelheid, die later Ursuline is, daarna Moeder van haar klooster.

4e. de drie kinderen van den broer Willem, n.l. de reeds genoemde eveneens geadelde Frans, en diens twee aldaar gehuwde zusters.

Uit de door Vrijheer von Wunschwitz verzamelde genealogie geef ik hier — ter vermijding van uitvoerigheid — enkel de namen der personen, en van Jan van der Croon, als hoofdpersoon, de geheele aanteekening, evenzoo van den broer Frans.

De stamboom klimt op van den eenigen mannelijken telg, die leefde omstreeks 1730:

Franz von der Cron, geb. zu Prag, der einzige seines Geslecht, ist stockblind und unverheiratet.

Dessen Vater: Franz von der Cron, der Röm. Kays. Majestät Hauptmann von Kaysersteinischen Regiment. Gemahlin Barbara Warzikowsky von Kundratitz.

Dessen Vaters Schwestern:

a. Maria Margaretha von der Cron, geb. zu Lüttich, vermählt zu Prag, ward Wittwe den 14 Martii 1706, gestorben zu Sichershof Annno 1706, gehuwd met: Ferdinand Rudolph Tscheyka, Freiherr von Obranowitz;

b. Helena Catharina von der Cron, geb. zu Lüttich, vermählt zu Prag, starb in Sichershof den 2ten Febr. Anno 1722, gehuwd met Vincentius La Motte von Flintrop.

Dessen Grossvater:

Wilhelm von der Cron, der Königl. Majestät zu Hispanien Obrister Wachtmeister, geb...... blieb bey Ryssel..... Gemahlin Margaretha von Schiwelberg.

Dessen Grossvaters Brueder:

a. Johan Freyherr von der Cron, Herr auf Diwitz, Zahorschan und Toschow, Ritter des Allerheyligsten Grabs zu Gerusalem, der Röm. Kayserl. auch zu Hungarn und Boheimb Königl. Majestät Hofkriegsrat, General Feldmarschall Lieutenant Obrister über ein Regiment Dragoner, Commendant in der Königl. Haupt, und Residenzstadt Prag und Vice Commendant über alle Garnisonen in Königreich Böheimb, geb. zu Lüttich..... st. zu Prag ohne Kind.... und ruhet aldorten bey St. Thomas. Ein vortrefflicher Kriegsheld. Hat sich der erste von seinem Geschlecht in Boheimb possessionirt gemacht, alda er von Kayser Ferdinand III in den Herrenstand erhoben und ihm ein Wappen mit 2 Helmen conferiret worden de dato Wien den 21 Nov. 1650.

Erste Gemahlin: Margaretha von Pirenbach starb zu.... den 14 Novembris A. 1663. Ruhet zu Prag in der Kirche St. Thomas.

Zweite Gemahlin: Margaretha Blantina Söldnerin von Söldenhofen.... Söldners von Söldenhofen und.... Tochter, und Ernesti Schütz von Leipoldshaimt, der röm. Kayserl. Majestät

Obristen Wachtmaisters vom Cronischen Regiment, Witwe, geb. zu Eger ...., vermählt .... ward Wittwe zum 1en Mal ...., Vermählt zum 2ten mal.... ward Wittwe zum 2ten Mal.... st. zu Prag, liegt bey St. Thoma saldorten begraben.

b. Franz Freiherr von der Cron, der röm. Kayserl. Majestät Obrister Wachtmeister vom Cronischen Regiment, geb.... ward vom Kayser Leopoldo de dato Wien den 11ten Martii A. 1660 in alten Ritterstand erhoben und ihme das Wappen Joannis Generalis de Corona verliehen, endlichen hat ihn besagter General sein leibl. Bruder quod mirum, vor einen Sohn adoptiret, welche Adoption der Kayser nicht nur de dato Neustadt den 9 Oct. 1662 confirmiret, sondern auch in den alten Herrenstand des Königsreichs Böheimb gesetzet had.... st..... Gemahlin Blantina Schützin von Leipoldshaimt, Ernesti Schütz von Leipoldshaimt, der röm. Kayserl. Majestät Obristen Wachtmeisters vom Cronischen Regiment und Margaretha Blantina Söldnerin von Söldenhofen Tochter geb.... verm.... ward Wittwe.... heiratete zum zweeiten Mal Ehrgott Grafen von Kuefstein; von Ihr:

Francisca Blandina Freyin von der Cron, huwde met Franciscus Helfried Freiherr von Kaiserstein, zij stierf als weduwe 24 Nov. 1701 te Praag.

Dessen Grossvaters Schwester:

...... von der Cron, naam van haar echtgenoot onbekend. Hunne dochter Adelheid „ward eine geistliche Ursulinerin mit dem Namen Margaretha Francisca v. Heil. Joseph, starb in der Kön Neuen Stadt Prag als Oberin ihres geistlichen Hauses.'

De samenstelling lijkt eenigszins verward, niettemin is zij geheel zuiver te ontleden; uitgaande van den eerstgenoemden, zijn de personen gemakkelijk te rangschikken met betrekking op den telkens genoemden graad van verwantschap tot dezen.

Habets wist niet beter, of Jan van der Croon was enkel gehuwd geweest met Margaretha von Birnbrachsen (hier genoemd Pirenbach).

Zooals men ziet, huwde hij ten tweede maal met Margaretha Blantina Söldnerin von Söldenhofen, de weduwe van Ernestus Schütz von Leipoldshaimt.

Uit de aanteekening van Jans broeder Frans, blijkt dat deze gehuwd was met de dochter van dit echtpaar.

Het geval doet zich dus voor dat Jan ten tweeden male huwt met de verweduwde schoonmoeder van zijnen jongeren broer Frans.

De lezer heeft wellicht eens gehoord van het Nijmeegsche raadsel, waarbij door dusdanige huwelijken, over- en weer, de onmogelijkste familieverhoudingen ontstaan; zoo ingewikkeld als in dit raadsel, was het hier nu wel niet, maar toch komt Jan hierdoor in betrekking van vader over zijnen broer te staan.

Evenals uit de genealogie blijkt betreffende de adopteering van Frans, vermeldt Habets dit feit op blz. 165 met denzelfden datum 9 October 1662. Daar Habets deze wetenschap uit eene andere bron putte (Adelsarchief te Weenen) is deze datum zeker als juist aan te nemen.

De adopteering geschiedde om reden Jan van der Croon een mannelijke stamhouder wenschte voor zijn titel en bezittingen, en geschiedde dezelve nog tijdens het leven van zijne eerste vrouw (die overleed in 1663).

Zonder op deze jaartallen te letten, zou men licht geneigd zijn de adopteering toe te schrijven aan de door het tweede huwelijk ontstane verhouding van stiefvader en stiefzoon.

Daar deze Frans geen mannelijke nakomelingschap had, bepaalde Jan in zijn testament (18 Aug. 1665, zie Habets blz. 166) dat later alles zou overgaan aan de linie van den broer Willem. Habets wist niet van dezen broeder, zoodat hij wel de mededeeling doet betreffende diens kinderen, echter zonder aanduiding van eenig familieverband..

De echtgenoot van Jans zuster wordt niet genoemd. Het zou mij niet verwonderen als hij Ziehlberg von Heisterman geheeten heeft.

In Böhmischer Adel, door Meraviglia Crivilli (Universiteitsbibliotheek, Amsterdam), vond ik een door Ferdinand III in 1652 verleend wapen aan deze familie, die de schrijver aanduidt met „alter Niederländischer adel".

Ook in Rietstap wordt dit wapen beschreven, met Holstein en Bohemen als herkomst of zetel. In het gevierendeelde schild komt naast het stamwapen, op twee tegenoverliggende velden,

de gouden kroon en doorborende pijl voor, niet op blauw, zooals bij Jan van der Croon, maar op zwart. Ik vermoed dat dit eene kleurverandering van het veld is, als breking wegens opname van een vrouwelijk kwartier. Het is toch moeilijk denkbaar, dat Ferdinand III met slechts 2 jaren tijdsverschil, een kwartier van bijzondere samenstelling in twee adellijke wapens zou doen opnemen — enkel met kleurenverschil — wanneer dit kwartier in die twee wapens niet aan eenzelfde geslacht toebehoorde.

Over de Prager genealogie van Jan wijs ik nog op de vermelding van „geboren te Luik", waarover ik in den aanvang reeds mijne opmerking maakte.

Habets eindigt de levensbeschrijving dat Jan van der Croon in 1665 overleden moet zijn. Op blz. 161 zegt hij: „Den 18 Aug. 1665 maakte hij zijn testament en sindsdien verdwijnt hij spoorloos uit de geschiedenis".

Zijn heengaan wordt dus even geheimzinnig voorgesteld als zijn verschijnen. De genealogie uit het Prager Landesarchief zegt echter duidelijk dat hij begraven is in de St. Thomaskerk te Praag, waar ook zijne beide vrouwen en verdere familieleden hunne rustplaats vonden.

Naast de twee herinneringsstukken (het Altaar en het doophek) bestaat er nog een fraai aandenken, n.l. het portret van Jan van der Croon, door hem in 1664 uit Bohemen overgezonden ten geschenke — begeleid door eene som geld — aan het in dat jaar te Weert gestichte Nonnenklooster der Penitenten. Habets geeft op blz. 173 eene uitvoerige beschrijving van dit portret, dat thans in particulier bezit is. Het geeft Jan van der Croon weer, levensgroot als borstbeeld met den veldheerstaf in de hand. Boven in een hoek prijkt zijn wapen (met slechts éénen helm, helmteeken de geharnaste arm met zwaard) en aan den voet van het doek zijn in het Latijn te lezen zijn naam, ambten en waardigheden, eindigende met de woorden: Natus Werthae.

Aan hetgeen ik over Jan van der Croon wilde mededeelen inzake zijne betrekking tot Weert, als aanvulling en wijziging tot de levensbeschrijving door den heer Habets, heb ik hiermede voldaan. Hoewel in grove trekken, is hiermede alles ge-

zegd. zoodat ik — wanneer iemand meer wenscht te weten — slechts bijzonderheden kan geven. Van mijn kant houd ik mij gaarne aanbevolen voor mededeelingen van geschiedkundigen in Limburg, wien over de hier aangeroerde punten misschien nadere bijzonderheden bekend zijn, of van hen die hierin eene aanwijzing vinden om meerdere kennis omtrent Jan van der Croon aan het daglicht te brengen.

Aan het einde gekomen van mijne verhandeling breng ik een woord van hartelijken dank aan den Eerwaarden Pater Gijsbertus Hesse, van het Minderbroedersklooster te Weert, wegens zijne vriendelijke en deskundige hulp bij het onderzoek in Weert en voor zijne bemiddeling bij de publicatie van deze regelen.

Amsterdam. December 1921. G. C. E. CRONE.

Geslacht von

,Jan
geb. te Weert
treedt in 16
later Komman
en gouv
21—11—165
Vrijheer
Heer van
Ridde
2
I. Margaretha
gest. 4—
te Praag,
II. Marg, Bla
denhofen,
van Jan's
G

zoon
stierf $1^1/_2$ jaar oud.

Barbara
huwt 1
Graaf

SAMENGESTELD UIT:

a Heraldisch Genealogische Verzamelir
Wunschwitz, i. h. Königl. Böh. L

b Het leven v. Jan v. d. C. door Jos. 1

c Gegevens uit de Weerter Archieven.

d Geschichte des Hauses Kaiserstein, va

Anna
geh. met Giel d'Hongarie
zijn beiden dood in 1624
hij had het huis
de Croon gekregen

Frans Jacoba

als familienaam heeten
deze: Jongen
door verbastering ontstaan
uit d'Hongarye.

zoon van
omst
Cremo
Ma
B

Die Frauen und Nachkommen des Grafen Heinrich vom Berge

(† 1638)

nebst dem Testament seiner Schwiegertochter Gräfin Josina Walburgis vom Berge

(† 1683).

Von FERDINAND SCHMIDT,
Burg Altena (Westf.).

In der zu Gent im Jahre 1860 erschienenen „Histoire de la Souveraineté de 's Heerenberg" von C. A. Serrure findet sich über die Familienverhältnisse und Nachkommenschaft des bekannten Feldherrn Grafen Heinrich vom Berge (1573—1638) folgende Zusammenstellung:

„Il (Henri de Berg) eut trois femmes:

A. Marguerite de Withem, fille de Jean de Withem, sire de Borselen, et de Marguerite de Merode, marquise de Berg-op-Zoom; de ce mariage sont issus:

1. Marie Isabelle, qui après sa cousine Marie Elisabeth devint dame de Berg-op-Zoom. Elle épousa Eytel-Frédéric, prince de Hohenzollern-Hechingen, mort en 1661.
2. Une fille, qui épousa le comte de Renesse-Warfusée, tué à Liége en 1637.

B. On ignore le nom de sa seconde femme, qui, à ce qu'il paraît, n'était pas d'un rang aussi élevé que le sien. Il eut de celle-ci:

3. Herman-Frédéric, comte de Berg, seigneur-souverain de Stevensweerd. Celui-ci épousa Jossine-Walburge, fille de Jean-Thierry, comte de Leuwenstein-Wertheim. Elle mourut en 1653 à Maestricht, sans enfants.

4. Bernardine-Anne, dame de Weel et Annaland, qui épousa Bernard-Albert, comte de Limburg-Stirum-Stirum.

C. Sa troisième femme, avec laquelle il était déjà marié en 1630, était Jacqueline, fille de George-Frédéric, comte de Spauer. Elle mourut en 1683. De ce mariage naquit:

5. Amalie-Lucie, qui épousa Jacques-Paris, comte de Zeyl, échanson héréditaire de l'Empire (Erb-Truchsess des H. R. R.)."

Diese Zusammenstellung in Serrure's sonst so verdienstlichem Werke ist weder vollständig, noch in allen Punkten richtig. In Wirklichkeit war Graf Heinrich vom Berge nur zweimal verheiratet.

In erster Ehe war er, wie Serrure richtig angibt, vermählt mit Margarethe von Witthem. Diese war eine jüngere Schwester jener Maria Mancia von Witthem, welche Graf Hermann vom Berge, Heinrichs ältester Bruder, geheiratet hatte. Serrure's Angaben über die Eltern der beiden Schwestern stimmen. Margarethe von Witthem starb am 27. März 1627 zu Roermond und ist dortselbst in der Münsterkirche begraben (1).

Aus dieser ersten Ehe des Grafen Heinrich ging wohl nur eine Tochter Maria hervor, welche Serrure als die älteste von zweien mit den Namen Marie-Isabelle bezeichnet. Es ist richtig, dass sie die Herrschaft Bergen-op-Zoom erbte. Ihr Onkel, Graf Hermann vom Berge, hatte von seiner Gemahlin Maria Mancia von Witthem nur eine Tochter, die Gräfin Maria Elisabeth, welche, 1610 geboren, ihren Vetter Albert, Grafen vom Berge, den Sohn Friedrichs, eines Bruders der Grafen Hermann und Heinrich vom Berge, heiratete, aber im Jahre 1637 kinderlos starb. Dadurch ging die Herrschaft Bergen-op-Zoom, welche der Maria Mancia als ältester Tochter des Johann von Witthem und der Margarethe von Merode zugefallen war, auf ihre Nichte Maria (Isabella), die Tochter ihrer Schwester Mar-

---

1) Vgl. Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre", Band IX (1906). Seite 199 ff.

garethe von Witthem aus deren Ehe mit Graf Heinrich vom Berge, über. Maria (Isabella) brachte diese Herrschaft ihrem Gemahle, dem (seit 1641 gefürsteten) Grafen Eitel Friedrich II von Hohenzollern-Hechingen (1600—1661), dem Sohne des Grafen Johann Georg von Hohenzollern und der Gräfin Sybille von Zimmern, zu (1). Sie hinterliess nur eine Tochter, Henrica Franciska, welche die Grafschaft Bergen-op-Zoom erbte und den Grafen Friedrich Moritz de la Tour d'Auvergne heiratete; sie starb in Bergen am 17. Oktober 1698.

Über die von Serrure erwähnte zweite Tochter aus dieser ersten Ehe des Grafen Heinrich vom Berge habe ich nichts weiteres in Erfahrung bringen können. Wahrscheinlich ist überhaupt nur die eine Tochter Maria (Isabella) daraus geboren worden; wenigstens spricht Imhoff in seinem Werke „Notitia Sacri Romani Germanici Imperii Procerum" (Editio quinta; Tubingae 1732, fol. 512) ausdrücklich von ihr als der einzigen Tochter aus dieser Ehe.

Die zweite Gemahlin des Grafen Heinrich vom Berge war Hieronyma Catharina (nicht Jacqueline oder Jacobine), Gräfin von Spaur, Pflaum und Vallier. Sie ent-

---

1) Es darf hier wohl eingeschaltet werden, dass die schwäbische Linie des hohenzollernschen Grafenhauses schon vorher mit dem Geschlecht der Grafen vom Berge in verwandtschaftliche Beziehungen getreten war. Der Grossonkel Eitel Friedrichs II, Graf Karl II von Hohenzollern-Hechingen, hatte im Jahre 1584 die Gräfin Elisabeth von Kuilenburg, Witwe des Markgrafen Johann Jakob von Baden-Hochberg, geheiratet; sie war eine Tochter des Floris I von Pallandt, Grafen von Kuilenburg, aus dessen erster Ehe mit der Gräfin Elisabeth von Manderscheid-Blankenheim, demnach eine Halbschwester des Grafen Floris II von Kuilenburg, welcher der zweiten Ehe des Grafen Floris I mit der Gräfin Philippa Sidonia von Manderscheid-Gerolstein entstammte und seit 1601 die Gräfin Katharina vom Berge, des Grafen Heinrich vom Berge jüngste Schwester, zur Gemahlin hatte. Erwähnt mag hier ferner werden, dass die jüngste Tochter aus der Ehe des Grafen Karl II von Hohenzollern mit der Gräfin Elisabeth von Kuilenburg, die Grafin Maria Cleophé von Hohenzollern, sich im Jahre 162. mit dem Grafen Johann Jakob von Bronckhorst-Batenburg-Anholt, dem aus der ersten Hälfte des Dreissigjährigen Krieges unter dem Namen „Graf Anholt" bekannten Heerführer der Katholischen Liga, vermählte; nach dessen 1630 erfolgtem Tode heiratete sie in zweiter Ehe den Herzog Philipp Karl von Arenberg und wurde durch ihn die Stammutter des heutigen Arenbergischen Herzogshauses.

Ein Urenkel des Grafen Karl II von Hohenzollern, Graf Maximilian (1636-1689) hatte zur Gemahlin Maria Klara, Tochter des Grafen Albert vom Berge aus dessen zweiter Ehe mit der Gräfin Magdalena von Champlite; sie brachte die Grafschaft Berg dem Hause der Fürsten von Hohenzollern zu, die sie bis vor etwa zehn Jahren besessen haben.

stammte dem Tyroler Geschlechte dieses Namens und war die Tochter des Grafen Georg Friedrich von Spaur und der Gräfin Franziska von Lodron. Eine Schwester von ihr, Maria Clara, war von 1614—1643 in Essen Fürstäbtissin als Nachfolgerin von des Grafen Heinrichs Schwester Elisabeth, die von 1605—1614 der Essener Abtei vorstand. Die Ehe der Gräfin Hieronyma Catharina von Spaur mit dem Grafen Heinrich vom Berge wurde in Dezember 1629 [1] im Kloster der Dominikaner in der Stadt Geldern geschlossen; nachdem der Graf zur Partei der Generalstaaten übergetreten war, liess er sie im Januar 1637 in Elburg nach den Gesetzen des Landes bestätigen [2]. Als diese zweite Ehe geschlossen wurde, muss die Braut im Verhältnis zu dem 56-jährigen Witwer noch sehr jung gewesen sein; sie erreichte ein hohes Alter und starb erst am 14. Dezember 1683; sie überlebte somit ihren Gatten um mehr als 45 Jahre.

Im höchsten Grade unvollständig ist, was Serrure über die Nachkommenschaft des Grafen Heinrich, aus dieser Ehe weiss. Von fünf Töchtern, die Imhoff mit Namen usw. angibt, kennt er nur eine. Es waren aber nach Imhoff, a. a. O., Lib. VI, Cap. I, fol. 514, die folgenden:

1. Isabella Catharina; sie heiratete den Grafen Johann von Hoch-Rechberg und Rothenloewen, der um 1676 starb. Aus dieser Ehe ging nur eine Tochter hervor, namens Maria Anna [3], die 1677 den Grafen Maximilian Wilhelm von Limburg-Styrum-Gemen heiratete. Dieser war ein Sohn des Grafen Adolf von Limburg-Styrum-Gemen und der Gräfin Isabella von Velen zu Raesfeld; in Kaiserlichen Kriegsdiensten brachte er es zum Feldmarschall und starb 1728. Seine Gemahlin brachte ihm die Herrschaft Iller-Aichen in Schwaben zu.
2. Amalia Lucia, die von Serrure genannt wird. Sie heiratete, wie ebenfalls richtig von Serrure angegeben wird, den Jacob Paris Truchsess von Waldburg-Zeil, Erb-

---

1) Nach Imhoff, a. a. O., im Jahre 1630.
2) Vergl. Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre", Band XII [1909], S. 459 f.
3) oder Maria Johanna.

truchsess des heiligen römischen Reiches deutscher Nation, geboren den 18. Januar 1624, gestorben den 24. März 1684; er war der Sohn des Johann Jakob von Waldburg-Zeil und der Gräfin Johanna von Wolkenstein-Trostburg. Amalia Lucia schenkte ihrem Gemahl acht Kinder; ihr Sohn Johann Christoph (geboren 19. Juni 1660, gestorben im Jahre 1717) setzte den Stamm fort. Eine Schwester des Jacob Paris war die Gräfin Maria Franziska (geboren den 26. April 1630), welche später Pröpstin des hochadligen Damenstifts Essen wurde und am 4. November 1693 starb.

3. Maria Agnes; sie würde Pröpstin im freiweltlichen Stift Vreden im Münsterlande.
4. Anna Carola; auch sie trat in ein Kloster und starb als Nonne am 17. Februar 1692.
5. Wilhelmina Juliana; sie heiratete in erster Ehe den Grafen Bernhard von Sayn-Wittgenstein, geboren 30. November 1620 als Sohn des Grafen Georg von Sayn-Wittgenstein aus dessen zweiter Ehe mit der Gräfin Juliane von Nassau; er starb am 13. Dezember 1675 auf dem Erbsitze seiner Frau, dem Schlosse Goor (?) in der Grafschaft Horn. Kinder waren aus dieser Ehe nicht hervorgegangen. In zweiter Ehe heiratete Wilhelmine Juliane den Herzog Karl Eugen von Croy zu Müllendonck.

So hatte also Graf Heinrich vom Berge nachweislich sechs — vielleicht sogar sieben — Töchter, aber keine Söhne von seinen beiden Gemahlinnen. Aber vor oder wahrend seiner ersten Ehe — etwa in der Zeit von 1600—1605 — hatte er ein aussereheliches Verhältnis mit einem „freien und unverheirateten Fräulein" („certaine damoiselle libre et non mariée"), die ihm zwei Kinder gebar, die er beide im Februar 1611 durch den Erzherzog Albrecht von Oesterreich als Statthalter der spanischen Niederlande legitimieren liess; es waren dies ein Sohn und eine Tochter, nämlich:

1. Hermann Friedrich; er heiratete die Gräfin Josine Walburgis von Loewenstein-Wertheim-Rochefort, geboren

1615 als Tochter des Grafen Johann Dietrich von Loewenstein-Wertheim (1584—1644) aus dessen Ehe mit Josina, der Tochter des Grafen Philipp von der Marck-Lumay und der Gräfin Katharina von Manderscheid-Blankenheim-Virneburg. Graf Hermann Friedrich hatte aus dieser Ehe keine Kinder; seine Gemahlin überlebte ihm und starb Ende Dezember 1683 (nicht, wie Serrure angibt, 1653). Beide liegen im Dominikaner-kloster zu Maastricht begraben. Hermann Friedrich war anscheinend kurz vor dem 4. Mai 1677 gestorben.

2. Bernardina Anna; sie vermählte sich im November 1626 dem Grafen Bernhard Albert von Limburg-Styrum, dem jüngsten Sohne des Grafen Jobst von Limburg-Styrum aus dessen Ehe mit der Gräfin Maria von Holstein-Schaumburg-Gemen. Bernhard Albert erzielte von seiner Gemahlin folgende drei Töchter:
   a) Agnes Katharina, vermählt in 1. Ehe mit Th. Baron von Linden zu Hemmen und Blitterswick; in 2. Ehe mit Wilhelm Wirich von Dhaun, Grafen von Falkenstein, Herrn zu Broich (gestorben 22 Aug. 1682).
   b) Juliana Petronella, die den Grafen Henry de Pas-Feuquières, Sieur de Harbonniers, heiratete.
   c) Maria Bernardina, welche die Gemahlin ihres Vetters, des Grafen Moritz von Limburg-Styrum, Herrn zu Styrum (+ 1664 in Wien im Duell) wurde; dieser war der jüngste Sohn von ihres Vaters Bruder, Graf Hermann Otto von Limburg-Bronkhorst-Styrum aus dessen Ehe mit der Freiin Margarethe von Spies zu Frechen und Bodendorf. Aus der Ehe des Grafen Moritz mit der Gräfin Maria Bernardina gingen nur zwei Kinder hervor: eine Tochter Anna Bernardina, welche 1690 den Grafen Ludwig Philipp von Hoensbroeck heiratete, und ein Sohn Moritz Hermann (1650—1703), der sich 1692 mit der Gräfin Elisabeth Dorothea von Leiningen-Dachsburg vermählte.

Wir sahen in Vorstehendem, dass der von Graf Heinrich begründete Zweig des alten Grafenhauses vom Berge bereits mit

seinem Sohne Hermann Friedrich in männlicher Linie wieder zu Ende ging. Letzterer, der sich mit seinem vollen Titel als „Hermann Friedrich, Graf vom Berge, Freiherr von St. Stevensweert, Ohe und Laeck, Ruisson, Nederen und Peeft" bezeichnete, vererbte seine Herrschaften St. Stevensweert, Ohe und Laeck auf seine Witwe Josina Walburge, die nach seinem Tode in ihrem Hause Walburg bei St. Stevensweert lebte. Da ihre Ehe mit Graf Hermann Friedrich kinderlos geblieben war, verfügte sie am 4. Mai 1677 über ihren reichen Besitz durch ein Testament, in welchem sie ihre Nichte, die verwitwete Gräfin Maria Bernardina von Limburg-Styrum zu Styrum, nebst deren Sohne, dem Grafen Moritz Hermann, zu ihren Haupterben bestimmte. Sie sollten die Herrschaften St. Stevensweert, Ohe und Laeck nebst dem Hause Walburg auf St. Stevensweert sowie 100.000 Gulden in Bar und Verschreibungen erhalten. Für den Fall des unbeerbten Todes des Grafen Moritz Hermann bestimmte sie dessen Schwester Anna Bernardina, der die Summe von 32.000 Gulden vermacht wurde, für die Nachfolge in diesen Gütern. Die übrigen Verwandten sowohl von ihres Mannes Seite als von ihrer eigenen Familie bedachte sie durch grössere und kleinere Legate.

Nachdem die Gräfin Josina Walburgis vom Berge so letztwillig über ihren Besitz verfügt hatte, musste sie in den folgenden Lebensjahren noch harte Schicksalsschläge über sich ergehen lassen, die mit schweren Vermögensverlusten für sie verbunden waren. Sie sah sich sogar gezwungen, ihre Herrschaft St. Stevensweert zu veräussern. Die Folge davon war, dass sie die Bestimmungen ihres Testaments ändern, die ausgesetzten Legate herabsetzen musste. Das geschah durch drei Codicille, die vom 17. April, 11. Dezember und 23. Dezember 1683 datiert sind. Nach diesen Änderungen hinterliess sie der Gräfin-Witwe von Limburg-Styrum und deren Sohne Moritz Hermann statt der verkauften Herrschaft St. Stevensweert nur die Ansprüche auf diese und die Herrschaft Well nebst ihren Mobilien und Wertsachen. Wenige Tage später beschloss sie auf ihrem Hause Walburg ihr Leben.

Das Testament der Gräfin Josina Walburgis vom Berge nebst den angehängten drei Codicillen wird in einer gleichzeitigen

beglaubigten Abschrift unter den Urkunden der ehemaligen Reichsherrschaft Styrum im Staatsarchiv zu Düsseldorf aufbewahrt. Da es die vorangegebenen Einzelheiten über die verwandtschaftlichen Verhältnisse der Erblasserin erhärtet und den Stand der Besitzungen dieses Zweiges der Familie erläutert, lassen wir es nebst den Codicillen, welche den Vermögensverlust in den letzten Lebensjahren der Gräfin dartun, im vollen Wortlaut folgen. Damit dürfte dann über die Familienverhältnisse des Grafen Heinrich vom Berge endlich volle Klarheit geschaffen sein.

TESTAMENTUM

Josinae Walburgis nuptae Comitissae de Berge, natae Princip. de Loewenstein-Wertheim, de anno 1677 4. Maij cum 3 Codicillis de 1683 17. Apr., 11. Dec. et 23 Dec. in Copiis authenticis.

(Staatsarchiv Düsseldorf, Reichsherrschaft Styrum, Urk. No. 196).

Au Nom de la trèssaincte Trinité.

Cognoit soit a tous, qu'il appartiendrat, que nous Josine Walburge, nee Comtesse de Leuwenstein, Wertheim et Rochefort, Dame de St. Stevensweerdt, Ohe et Laeck (1), vefue et heritière de feu Messire Herman Frederick Comte de Bergh, Baron de St. Stevensweerdt, Ohe et Laeck, Ruisson, Nederen ende Peeft (2), mon très cher Mary considerant par le douloreux pre-

---

1) Ueber die romantischen Vorgänge bei ihrer Verheiratung mit dem Grafen Hermann Friedrich vom Berge vergl. Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg á Maestricht, Nouvelle série, Tome XXXIII (1917), Seite 6 ff. Die geheime Vermählung fand am 16. Dezember 1632 wahrscheinlich zu Thorn statt; die damals etwa 17jährige Gräfin war Stiftsdame des hochadligen Damenstifts daselbst und von einem Teile des Kapitels sogar zur Aebtissin gewählt.

2) St. Stevensweert ist eine Insel nördlich der Stadt Maaseick, aber im Niederländischen Limburg gelegen. Sie wird von dem heutigen Maasstrom westlich und einem alten Maasarme östlich völlig eingeschlossen. Der Hauptort ist das ehemals stark befestigte Städtchen St. Stevensweert, das mitten auf der Insel liegt. Ohe und Laak sind zwei kleine Dörfer auf der südlichen Hälfte der Insel, die heute eine Gemeinde bilden. Ruysson (= Russon oder Rutten) sowie Nederen (Nederheim oder Nedrin) liegen in der alten Grafschaft Loon (Herzogtum Limburg); Peeft ist Peen (Paive oder Paif) in der belgischen Provinz Lüttich.

detes d'iceluy (1) l'incertitude de l'heure de la mort tres certaine, avons durant nostre santé et avec bonne deliberation de nostre propre mouvement sans induction aucune fait et ordonné nostre dernière volonté au regard des biens a Nous delaissez, et competants a nostre disposition de tout meilleur chef, droict ou tiltre et ce en vertu des lettres d'octroy obtenues pour aultant, que besoing, de Sa Maté comme Duc de Gueldre et Braibant respectivement le 7 de May et 8 de Juin 1669, voulant que cet sorte ses plaincts effects soit par voye de Testament, Codicil, donation a cause de la mort, ou autre meilleure forme et manière, encor que toutes les solemnitez de droict ou coustume ne seroint en ce observées; revoquant tous anterieurs Testaments et dispositions telles que pourroint estre contraires a la presente.

1. Premierement, je me recommande mon Ame des maintenant, pour alors qu'il plairat au Bon Dieu de m'appeller de ce monde, en sa misericorde infinie, et a l'intercession de la glorieuse vierge Marie, de mes saincts Patrons et de toute la Cour celeste, pour pouvoir estre rendu digne de jouir de leurs société, voulant que mon Corps soit enterré du soir sans pompe aupres de celuy du dit Sr. Comte de Bergh, mon cher Mary, en l'eglise des Pères Dominicains à Maestricht dans la cave de sepulture pour ce fait (2), et que les trois jour ensuivant l'on y fasse à l'autel de Nre. Dame l'office divine de mesme manière qui est fait pour luy, en faisant aussy distribuer chaque desdits trois jours au pauvres quattre cents pains de trois livres

---

1) Er war am 29. März 1669 gestorben.

2) Dieses Mausoleum befand sich unter der Kapelle U. L. Frau vom hl. Rosenkranze; diese lag zur linken Seite des Hochaltars und hatte einen besonderen Liebfrauenaltar. Links von diesem, an die Aussenmauer gelehnt, stand das Grabdenkmal des gräflichen Ehepaares; es war mit den marmornen Bildnissen des Grafen und der Grafin und zwei stehenden allegorischen Figuren geschmückt; das Ganze war durch ein Wappenschild gekrönt, welches die vereinigten Wappen der Verstorbenen trug. Flament schreibt in den Publications a. a. O., Band XXXIII (1917), Seite 8 f.: Het is geen kunstvol monument, maar het beeld van Josina Walburgis, dat daar in liggende houding, evenals dat van haar man, is aangebracht, is niet zonder waardigheid. Zij moet eene statige, deftige vrouw geweest zijn, in haar jeugd zeer schoon, waarvan het beeld, dat haar op gevorderden leeftijd voorstelt, het bewijs levert. In het begin der 19de eeuw werd dit grafmonument uit de, toen voor den eeredienst gesloten, Predikheerenkerk overgebracht naar de St. Servaaskerk. — An der Vorderseite des Grabdenkmals, dessen

la pièce et dire au plutost mille messes pour estre achevées du moins dans les trente jours apres mon trespas, à quelle fin je veulx pareillement qu'au Jour, que l'on ferat l'office solemnel en l'églises de St. Stevensweerdt et telle autre Seigneurie, que je possederay a ma mort, pour le repos de mon Ame l'on y fasse distribuer au pauvres de chacque d'icelles seigneurie six malders de grains ou segle en pein, et y sonner six sepmaines durantes les cloches pour exciter les subjects et autres voisins aux prières.

2. Legatant au couvent des dits Pères Dominicains à Maëstricht une rente de trente trois Rixdalers par an, ou la valeur en obligation capitale au denier saise (= seize) pour deux messes perpetüelles par sepmaine a dire, l'une le jour de Mardy, et l'autre telle jour, que sera celuy de mon trepas, et si fuss le Mardy, la messe de ce jour transferre sur un autre de la sepmaine, parmy quel legat ils celebreront aussi mon anniversair avec les habits et ornements de velour noir et couvriront nostre tombe aussi avec le mesme draep de velour, que j'ay fait faire pour feu mon cher Mary.

3. Au pauvres orphelins de la vray foy catholicque Romaine dans la ville de Maestricht je laisse huict mille florins monoye y courant pour estre applicque a Rente perpetuelle proportionée a tel legat.

4. Et à l'hospital de St. Servais d'icelle ville je legue trois mille et deux cent florins courants une fois, dont la rente devera servir a meilleur subside et assistence des pauvres malades y survenants.

Unterbau aus schwarzem Granit errichtet war, war nach den Publications, a. a. O., Tome XXII (1906), Seite 52 f., auf einer Tafel von schwarzem Stein folgende Inschrift zu lesen:

D. O. M.
Den hoog welgeboren heere
heere Herman Frederick Grave totten Bergh
vryheer tot S. Stevensweert, Ohe, Laeck,
Rutten, Nederhem, Peen &c. gestorven den 31 Meert
anno 1669
Die hoog welgeboren vrouwe
Mevrouwe Josina Walburgis graeffinne totten Bergh &c.
geboren graeffinne van Leeuwensteyn
Roschefort Wertheym &c.
gestorven den 23 December anno 1683.

5. Je laisse aussy pour une anniversaire a celebrer dans l'église de St. Stevensweerdt avec Diacre et Subdiacre le dernier jour de Mars en commemoration du trespas de Monsieur le Comte de Bergh, mon cher Mary, et pour le mien y a celebrer de mesme facon le jour de mon deces, pour chacqué de ces deux anniversaires trois Riexdalers a distribuer entre les prestres ou Curé, diacre ou subdiacre selon leurs respective competence.

6. Je legue aussi trois pattacons annuellement pour une messe à dire dans la chapelle de St. Anne (1) chaque Mardy feste du tressaint Sacrament de l'autel à continuer jusques au Mardy devant la Nativité de Nre Dame en 7 bre.

7. Aussi pour la reparation de ladite Chapelle je legue deux patacons par an.

8. Lesdits anniversaires, Messes et autres Legats pieux ainsi ordonné dans cette Isle de St. Stevensweerdt, si il (sic) n'y pourvoy autrement, seront a la charge de mes successeurs et possesseurs d'icelle Seigneurie, et s'il arrivait, ce que Dieu ne plaisse, qu'en Isle de St. Stevensweerdt la vray religion Catholique Romaine viendrait oncques a manquer ou estre empeschee, en tel cas les successeurs ou possesseurs d'icelle seigneurie deverat alors transporter les messes et offices divins susdits en quelle lien voisin catholique pour y estre exerces et observes jusques au retablissement de la religion catholique en l'Isle de St. Stevensweerdt. Aussi auront mes successeurs la puissance, en cas que le Pasteur Temporel de St. Stevensweerdt ne s'acquitteroit bien de son debvoir a celebrer les anniversaires, messes et offices ordonne come dessus, de les faire accomplir par un aultre bon prestre, de tout quoy je charge la conscience de chaqun, qu'il toucherat, desirant pour la meilleure asseurance et accomplissement de touts ces pieux legats, que copies ou extracts authentiques de cette mienne disposition et de celle de Monsieur mon cher Mary soient mis en quard dans l'archive de nostre justice de St. Stevensweerdt.

9. Je legue au cloistre des religieuses Carmelines à Roche-

---

1) bei ihrem Hause Walburg auf St. Stevensweert.

fort (1) cent Reixdalers une fois pour une anniversaire a celebrer le dernier jour de Mars pour monsieur le Comte de Bergh, mon cher Mary, et le jour de mon deces pour moy.

10. Je veult, que devant toutes choses se payent touttes mes debtes courantes et personelles, et cest hors de mes revenus plus clairs, et que le curateur de cette ma dernière volonté cy enbat a desnomine en ay soing particuliere, ausi des legats pieux.

11. Madame ma belle Mère, Nee Comtesse de Spaur, je laisse pour une bacque la somme de mille patacons, et a ses filles, mes dames les Comtesses de Reechtberg et Zeyll, pareillement mille patacons chaqu'une une fois et a ma belle soeur Madame la Comtesse de Witgenstein deux mille pattacons une fois. Item à ma fillieule Josine, fille de ladite Dame Comtesse de Zeyll, ma belle soeur, trois mille patacons une fois et cincque cens Reixdalers a la fille de ma belle soeur Madame la Comtesse de Reechtbergh.

12. Quand a Madame Agnes Catharine Comtesse de Falckenstein, et Madame Juliane Comtesse de Pas, nees Comtesses de Limburg et Bronckhorst, comme icelles avec le Comte de Pas se sont sans aucun suject non obstant la bonne volonté, que je leurs avois tesmoignes, de les benificier notablement et contre l'opinion du Seigneur Comte de Bergh, leurs oncle, presumes de contrevenir a son Testament et durant mes tristesses pour sa perte me molester avec des procedures bien insolentes, voir ausi des traductions injurieuses, je laisse a chascune de mes dites Niepces cinquante Reixdalers une fois sans plus.

13. Je legue a ma Niepce Christine Née Comtesse de Leuwenstein, fille de feu mon frere le Comte de Leuwenstein (2), les

---

1) Stadt an der Homme in der belgischen Provinz Namen (Namur).

2) Der Bruder der Erblasserin, Graf Ferdinand Karl von Löwenstein-Wertheim-Rochefort, war mit der Gräfin Anna Maria von Fürstenberg verheiratet gewesen und am 24. Januar 1672 gestorben. Dieser Ehe entstammten folgende 14 Kinder:

a) Maria Anna, geboren 18. Juni 1652, vermählt 1669 mit Landgraf Wilhelm von Hessen-Rheinfels, gestorben 16. Oktober 1688.

b) Eleonora, geboren 20. Juni 1653; sie wurde 1690 Fürstäbtissin des Stifts Thorn (etwa 3 km. nördlich St. Stevensweert) und starb am 6. Oktober 1706.

c) Ernestina Barbara Dorothea, geboren 23. Oktober 1654; vermählt in erster Ehe mit Graf Erich Adolf von Salm-Reifferscheid, in zweiter Ehe 1678

sommes capitales suivantes a scavoir: trois mille quatre cents soixante un et demy Reixdalers hypotheques sur la communauté de Geul le 11e 7 bre 1671 — huict mille florins monoye fort de braibant sur la Seigneurie d'Isendoren, realise respectivement sur la Seigneurie d'Argenteau, Hermal et Borghaaren (1). Item trois Rentes sur les biens du Sgr. de Nieuborg et Gulpen des capiteaux respectivement de seize cent trois mille et deux cent pattacons, et en cas, qu'aucune desdites rentes fussent redimées devant mon trepas, ma dite Niepce jouirat de la mesme valeur sur mes autres rentes plus liquides.

14. Je laisse a mes Niepces Eleonore, Amelie, Magdalene, Sophie et Guilhelmine, nees Comtesses de Leuwenstein, chacune cent Rixdalers par an, au denier saize.

15. Je laisse à mes Nepveux les Comtes de Leuwenstein

---

mit Graf Johann Karl von Sereni, Sie starb am 8. November 1698.

d) Maximilian Karl, geboren 14. Juli 1656, wurde 1711 gefürstet, starb am 26. December 1718 als Kaiserlicher Gouverneur in Mailand; er war vermählt 26. August 1678 mit Maria Polyxena Khuonin de Belasy, Gräfin von Lichtenberg (gestorben 14. Oktober 1714 in München).

e) Philipp Eberhard, geboren 23. August 1657, wurde 1686 Fürstabt von Murbach, Dechant des Strassburger Domkapitels, gestorben im Februar 1720.

f) Amalia Theresia, geboren 19. Februar 1659, vermählt 6. August 1682 mit Graf Franz Andreas Ursinus von Rosenberg, Kaiserlichem Kammerherrn und Geheimen Hofrat (gestorben 28. März 1698 zu Klagenfurt in Kärnten).

g) Franz Leopold, geboren 25. Januar 1661, war anfangs Domherr in Köln, trat aber früh in Kaiserliche Kriegsdienste und starb als Oberstwachtmeister zu Zatmaria in Ungarn im Jahre 1682.

h) Magdalena Elisabeth, geboren am 6. Februar 1662, wurde 1688 zweite Gemahlin des Fürsten Wolrad von Nassau-Usingen (gestorben 17. Okt. 1702).

i) Ferdinand Hermann, geboren 1663, Domherr zu Köln, dann Offizier im Kaiserlichen Heere. starb 1684 in Wien.

k) Sophia Maria, geboren 1664, heiratete am 28. März 1686 Philippe de Courcillon, Marquis d'Angeau, und starb 1720.

l) Christina Theresia, geboren 1665, vermählt in erster Ehe 168[illegible] mit Herzog Albert von Sachsen-Weissenfels (gestorben 9. Mai 1692), in zweiter Ehe 1695 mit Fürst Philipp Erasmus von Lichtenstein (gestorben 13. Januar 1704).

m) Johann Ernst, geboren 1667, Domherr zu Köln und Lüttich, Dechant in Strassburg. 24. Februar 1714, Bischof von Tournay, 15. Oktober 1715 Abt von Stablo und Malmedy; er starb 1731.

n) Wilhelm, geboren 1668, Offizier im Kaiserlichen Heere, heiratete 1692 die Gräfin Katharina Rosina von Waldstein und starb am 17. Oktober 1693.

o) Wilhelmina, geboren 1671, war später Stiftsdame in Thorn.

1) Geul = Geulle, etwa 10 km., Borgharen etwa 3 km. nördlich Maastricht, rechts der Maas gelegene Dörfer, Argenteau und Hermal liegen im Lüttichschen, letzteres nahe bei Nederheim südöstlich Tongern. Nieuwborg ist ein Schloss und Gulpen ein Dörf nahe bei Wittem an der Landstrasse Maastricht-Aachen in der Mitte der beiden Städte.

interest de quarant mille florins capital, hypotequés sur les monts de calmine dans la Duché de Limborg ([1]), eschein (?) de plusieurs années, comme appert par le Testament de feu mon cher Mary, a condition, qu'eux mesme seront obligés à leurs frais d'en solliciter et poursuivre le payement par telles voyes, qu'ils trouveront convenir.

16. Je laisse outre cela a mesdits Nepveux les Comtes de Leuwenstein la somme de six mille pattacons une fois à partager esgalement entre eux, et en cas que quelqu'un desdits frères ou soeurs viendront à mourir devant moy, je veult que la portion d'iceluy accroista au autres survivants.

17. Je donne a mon Nepveu le Comte Charle Caspar de Geroltstein ([2]) mon fillieux la rente de saize mille florins forte monoye de Braibant, somme capitale hypothequé sur la Seigneurie et Bien de Gleyn ([3]) au pays de Fauquemont.

18. Je lègue à ma Niepce la Dame Abbesse de St. Ursule a Cologne et a ses deux freres aisnes, mes nepveux les jeunes comtes de Geroldtstein vingt mille florins une fois monoye de Mastrecht a estre reparty entre eux trois egalement ou bien, qelqu'un manquant, entre ceux, qui après mon trespas seront en vie, ce que j'entends pareillement au regard dudit Comte Charle Caspar, scavoir qu'en cas de son defaut devan moy, son dit legat tomberat a ses freres et ladite Abbaisse me survivante.

19. Je laisse aussi a Mademoiselle Josine d'Arbergh ma fil-

---

1) Diese Renten besass Graf Heinrich vom Berge schon 1635; vgl. Publications a. a. O., Tome XXX (1914), Seite 30.

2) Die Schwester der Erblasserin, die Gräfin Dorothea Katharina von Loewenstein-Wertheim, hatte den Grafen Ferdinand Ludwig von Manderscheid-Gerolstein geheiratet; aus dieser Ehe gingen folgende 5 Kinder hervor:

a) Karl Ferdinand, der Erbe des Vaters, Vorsitzender des Reichskammergerichts, gestorben am 19. Dezember 1697; seine Ehe mit Gräfin Maria Katharina von Königseck blieb unfruchtbar.

b) Philippina Barbara Ernestina, Aebtissin von St. Ursula zu Köln, gestorben im Februar 1681.

c) Franz Wilhelm Adolf, Stiftsherr zu Köln und Strassburg.

d) Philipp Theodor, geboren 7. Juli 1647, Stiftsherr zu Köln und Strassburg, gestorben 1674.

e) Carl Caspar, Stiftsherr zu Köln und Strassburg, starb 1693.

3) Geleen etwa 4 km, südwestlich Sittard.

lieule, religieuse a Barlemont en Bruxelles, cent florins par an monoye de Maestrecht, sa vie durant, et au Denier saize pour quelques douceur, et apres sa morte hereditairement a son frere Glaude Comte d'Arbergh (1), a qui je legue en outre mille Rixdalers une fois, et s'il viendroit a manquer devant moy, son frere suivant immediatement l'aisnez succederat à l'un et l'autre de ces deux legats.

20. A la vefve Madame de Mariny je laisse deux cents pattacons une fois bien entendeu, si elle ne meurt devant moy, et en tel cas je veu que ce legat cesserat.

21. Aussi est mon intention et volonte, que touts ces legats susdits tant pieux que les autres, qui ne sont specifiquement laissez en corps, se satisferont par assignations sur les capiteaux de mes rentes.

22. Je laisse a tous mes Domestiques, qui au temps de ma mort seront en mon service, a chacun une double année de leurs gages et des habits de deuil.

23. Je donne en outre a ma fille d'honeur Madlle Wittenhorst deux cents pattacons une fois, et a ma fille de chambre Josine Jessen, laquelle j'ay levé, cinquante florins annuellement monoye de Liege au denier saize, et c'est a sortir seulement son effect, lorsqu'elles continueront dans mon service jusques a mon trespas.

24. Laissant soubs la mesme condition au Sr. Anthoine Cox, mon maistre d'Hostel, mille deux cents pattacons, somme capitale, outre les deux mille Rixdalers luy legatez par feu monsieur mon Mary, faisant a tous deux cent pattacons par an au denier saize.

25. Item a Jan Dieteren et Pierre Perot chaque six cent pattacons une fois, si pareillement ils continueront a me servir avec zele et fidelité requise et c'est outre une double année de leurs gages, comme dit est, ce que j'entend aussi au regard de Madlle Wittenhorst.

26. Aussi seront ils oblige avec ledit Seigr. Cox d'assister ledit curateur en ma maison mortuaire, et c'est a la charge

---

1) Claudius Lamoral, Fürst von Arenberg, gestorben 21, Dezember 1679.

d'icelle et a celle recompense que mes heriditiers et legatairs selon leurs services trouveront convenir en la distribution de mes lettres ou obligations capitales, pour satisfaire ledits legates. Cox observera l'egalité entre les legataires pour partager les bonnes avec celles, qui sont de mediocres ou tardy payement, a proportion de chaque legat, saulft que pour les rentes, qui ensuite de l'article huictieme du Testament de feu monsieur mon Mary doibvent retourner a mes belles soeurs les Comtesses de Berghe, icelles auront la choix des obligations aequivalentes aux capitaux, qui se trouveront estre redime durante ma vie, a la reserve d'icelles, qui specificquement sont leguées.

Quelque Principaux de mes meubles et vaisselles l'on laisserat suivre a telles personnes, ainsi que serat dit par une specification particuliere signée de ma main, que je veu estre de mesme valeur et effect, comme si elle fust icy au long inserrée, et pareillement seront accomplies quelques donations ou aultres legats, que je voudrois cy, apres declare de bouche devant deux tesmoins ou autrement.

27. Je donne a mon fillieux Herman, fils du Licentié Arnold van den Bergh, mon Advocat, cent ducatons une fois.

28. Venant a la nomination de mon heritier et successeur, comme en vertu de l'authorité et puissance me donnée par feu monsieur le Comte de Bergh, mon cher Mary, dans l'article onzième de son Testament, et ensuite du l'accordt du 6me de 7bre 1659, fait a Ruremonde avec nos Niepces les Comtesses de Limborg, Bronckhorst et Styrum (1), pour la Seigneurie et Biens de St. Stevensweerdt, comme icelle estoit en l'an 1612, j'avois le choix et disposition libre en faveur dedites Niepces, que je voudrois en ce regard beneficier et desirant de me conformer a l'intention de mon dit cher Mary, me confiante aussi dans la perfaite continuation des bonnes affections de ma Niepce Dame Marie Bernardine Comtesse Douarière de Limbourg et Styrum et de ses deux enfans envers moy, je declare, choisy et nomme icelle Dame Marie Bernardine pour usufruict, et son fils Maurice Herman pour la proprieté mes heritiers et

1) Sie wohnten auf ihrem Hause Styrum bei Mülheim an der Ruhr (Rhpr.).

successeurs apres ma morte de la Seigneurie et Biens de St. Stevensweerdt, non seulement en tel estat, que celle estoit en l'an 1612, mais de plus je leurs laisse aussy touttes les acquestes et descharges faites du depuis. Item mes Seigneuries d'Ohe et Laeck avec leur appendence, ma Maison de Walbourg ([1]) et les Jardins, verges, plantages, prairies, accroissements, terres, lens, droits, meilliorations et toutes autres dependences, rien en excipie; ainsi que je laisseray le tout a mon trepas, voulant et entendant que les Seigneuries, biens et terres de St. Stevensweerdt, Ohe et Laeck avec tout ce qui en depend, comme sont uniez a present, et les trouveront apres ma mort, viennent et succedent entierement a madite Niepce la Comtesse Douarière de Styrum et son fils Maurice Herman, ainsi que dessus.

30. Je laisse oultre cela a madite Niepce Dame Marie Bernardine pour usufruict, et a son fils Maurice Herman proprietairement la somme de cent mille florins monoye de Maestrecht, partie pour les charges des Pieux legats susdits affectées sur les biens de St. Stevensweerdt, partie pour defender et maintenir libre cette terre avec celle d'Ohe et Laeck contre quiconque.

31. Pardessus quoy je laisse a la fille de madite Niepce Anne Bernardine née Comtesse de Limbourg trent deux mille florins monoye de Maestrecht une fois en rente ou obligations, comme dessus.

32. Je veu qu'en cas de manquement dudit Comte Herman sans hoirs legitimes lesdites Seigneuries avec tout ce qu'en depend, tomberont a sa Soeur ladite Anne Bernardine et au legitimes descendants d'icelle.

33. Et si d'aventure lesdits Maurice Herman et Anne Bernardine decedassent tous deux devant moy ou apres mon trepas sans hoirs legitimes (ce que Dieu ne veuille pas) je veu qu'en tel cas succederat privativement en dites Seigneuries Madite Niepce Marie Bernardine Comtesse Douarière de Styrom et apres le trepas d'icelle ma belle soeur la Comtesse Josine de Witgenstein

1) Das Haus Walburg bei Ohe-und-Laak nahe der Maas gegenüber Ophoven gelegen, ist noch wohlerhalten; es trägt nach der Gräfin Josine Walburgis, unserer Erblasserin, seinen Namen und diente dem gräflichen Ehepaar zur Sommerwohnung. Im Winter hielt es sich meist in Maastricht auf, wo die Gräfin-Witwe 1673 das ehemalige Jesuitenkloster bewohnte.

et au defaut d'icelle sans enfants, que lesdites Seigneuries viendront a Monsieur le Comte de Bergh (1), Baron de Boxmeer. Je laisse pareillement a ma Niepce la Dame Comtesse Douarière de Styrum mon action, que j'ay desia intenté sur la Seigneurie de Well (2) contre ladite dame Comtesse de Falckenstein.

Je declare aussi que Sr. Cox pourrat demeurer, s'il veut, dans ma maison de Walbourg avec un cheval et un valet pour avoir soing de mes affaires, tant de madite Niepce de Styrum, que de ma maison mortuaire, et Pierre Perot y pourrat aussi demeurer comme concierge a gage de quarante pattacons par an, tout a condition, s'ils continuent a me servir fidelement jusques a mon deces et qu'ils ne se marient pas, et servirnt madite Niepce de Styrum aussi avec zele et fidelité requise.

Outre cela je veu que ledit Perot ay la recepte de mes rentes, que j'ay au pays de Limbourg, et comme il est mist dans le livre de Capitale de la recepte, qui s'a fait par moy, de quoy il serat teneu rendre bon et fidel compte a ceulx, qui jouiront dedites rentes, en profitant pour tantiesme le denier vingt si longtemps, qu'il continuerat d'y bien et fideliment servir.

Estant touttes mes debtes et legats satisfaits, je veu que ce qui resterat de mes biens et rentes, heritera madite Niepce de Styrum ou ses enfans.

Et affin que ma derniere volonté soit punctuellement executée et que chacun ay ce qui luy appartient, je declare pour l'executeur d'icelle ledit Arnold van den Bergh, mon Advocat, luy leguant aussi pour une gratuité cincque cents pattacons une fois outre les vacations, et a Madlle sa femme un bassin et aiguière d'argent de cent pattacons.

Reservant de pouvoir diminuer, augmenter ou corriger par codicil ou autrement cette desposition, que j'ay fait et ordonné ainsi d'escrire tout au long et signez de ma propre main avec

1) Oswald III, Graf vom Berge, Sohn des Grafen Albert und der Gräfin Madeleine de Champlite, er starb 1712 kinderlos.

2) Die Herrschaft Well in der Nähe von Gennep hatte Graf Heinrich vom Berge 1624 von Adrian Balthasar von Vlodorp käuflich erworben; sie ging später an die Marquise de Pas-Feuquières, geb. Gräfin Juliane Petronella von Limburg-Stirum, über.

appression de mon cachet en ma maison de Walbourg dans l'isle de St. Stevensweerdt le 4me May XVI^c septante et sept.

(Estoit signe:) Josine Walburg Comtesse de Berg,
Née de Leuwenstein.

et y estoit du costé un cachet imprimé en cire noire.

Per Copiam cum originali Testamento Concordantem.
Name des Notars unleserlich.

I. Codicillus.

Nous Josine Walburgis Comtesse Douariere de Bergh, née Comtesse de Leuwenstein, Rochefort, Wertheim etc. usante le pouvoir reservé par notre dernier Testament du quatrième de May 1677, de changer, amplier et diminuer en tout temp qu'il nous plaira, ainsi voulons et désirons, que cette notre disposition suivante soit aussy inviolablement observée et accomplie immédiatement après notre deces de ce monde.

Premièrement le premier article de notre dit Testament concernant le service et distribution d'aumoines demeurera en son vigeur.

Comme aussi le deuxième, hors mis, que nous laissons encor deux escus outre le trent et trois laissez par notre dit Testament, afin que les Peres Dominicains seront oblige de mettre les flambeaux ou chandelles de cire a leurs fraix a la tombe des jours anniversaires de Mons. le Comte et de la dame Testatrice, pareillement aussi les jours des ames, et ladite rente se leverat annuellement hors les biens de Malateste, situez a Mourvelt soub Ulestraten, jurisdiction de Geul nommé Lupartshoff (1).

Au lieu de huict mille florins laissez au pauvres orphelins de la vraye foy catholique Romaine nous laissons seulement quatre mille florins, qui se payeront par nos heritiers par my des obligations, pour appliquer suivant notre dernier dit Testament du 4me de May 1677, a raison que nos moyens sont diminuez par guerres, malheurs et proces.

Nous revoquons les trois mille deux cent florins laissez a

1) Ulestraten, ein Dorf etwa 7 km. nordöstlich Maastricht; Mourvelt = Moorveld, Bauerschaft 2 km. sudöstlich Geulle, von Ulestraten etwa 3 km. entfernt.

l'hospital de St. Servais au quatrième article, a consideration, que ledit hospital est suffisament pourveu et fondé et en lieu desdits trois mille deux cents florins laissons au Soeurs Grises de Maestrecht la somme de saize cents florins a raison susdite de guerre etc., qui se payeront aussis comme dessus par des obligations, bien entendeu, que lesdites Soeurs seront obligées d'assister d'an en an cincque pauvres bourgeois de Maestrecht dans leurs maladies sans y pretendre aucun droit.

Comme nous revoquons aussi les trois escus par an laissez pour celebrer dans l'église de St. Stevensweerdt pour un aaniversaire, puisque nous n'avons plus la proprieté de la Seigneurie et biens de Stevensweerdt, mais le seul usufruict et par ainsi lesdits trois escus seront appliqué pour des Messes dans la chapelle de St. Anne proche la maison Walbourgh a la commodité du proprietaire de ladite maison par des religieuses ou des prestres seculiers.

Nous revoquons aussi le huictième article de notre Testament, a raison que nous n'avons plus la proprieté de St. Stevensweerdt; et comme nos biens et rentes sont fort diminuez par guerres, malheurs et proces, avons nous changé le contenu de l'onzieme article de notre dit Testament, et voulons, que notre belle mere, née Comtesse de Spaur, aura en lieu de mille escus seulement cincque cents escus, et la Comtesse de Zeyll tiendrat son legat de mille escus, mais le legat de mille escus laissé a sa Soeur la Comtesse de Rhecbergh, cessera, parce qu'elle est decedée depuis notre dit Testament.

Et puisque nous avons legué par ledit meme article a la Comtesse de Witgenstein, presentement Duchesse de Croix, deux mille escus, nous laissons a la mesme seulement mille escus, et a notre fillieule Josine, fille de ladite Comtesse de Zeyll, laissons en lieu de trois mille escus seulement deux mille escus et le legat de cinque cens escus laissé par le mesme article a la Comtesse de Rhecbergh, presentement la Comtesse de Styrum, cessera tout a raisons susdites, que nos bien et rentes sont fort diminuées par guerres, malheurs et proces, comme est dit cydessus. Bien entendeu, que tous les dits legats seront payez par moy des obligations que nous avons au pays de Limbourgh.

Nous revoquons le legat, par lequel nous avons laissé mille

escus, ensemble une rente de cent florins par substitution a Claude Comte d'Arenberg, et voulons, que notre filieule Josine d'Arenbergh, Religieuse a Berlemont en Bruxelles, jouyrat seulement sa vie durante de ladite rente vitale de cent florins.

Nous voulons aussi, que Madame la vefve Marigny aura en lieu de deux cents escus seulement cent escus.

Le legat de deux cents escus, laissez au Sr. Anthoine Cox par notre dit Testament, se doibt entendre, qu'il tirera seulement la rente de ladite capitale de deux cents escus sa vie durante hors nos revenues, et que ledit capital avec la mesme rente cesseront apres sa mort, et cette donation sera de nulle valeur, s'il nous quite avant notre trespas.

Et notre filieul Herman, fils du Licentié Arnold van den Bergh, aura seulement cent escus au lieu de deux cents escus luy leguez par le 29me article de notre dit Testament.

Et afin que notre Niepce Christine, née Comtesse de Leuwenstein, laquelle nous avons levé et nourry, fasse un mariage avantageux (1), laissons par ceste, en repetant neantmoins les legats ou donation a elle laissez par notre dit Testament, premièrement trois mille quatre cents soixante un et demy escus, affectez sur la communauté de Geull, item huict mille florins monoye forte sur Argenteau, Hermall et Borghaeren, item six mille huict cents escus hypothequez sur le chateau et biens de Nieuwenborgh proche Galoppe (2), scavoir un capital de trois mille, le deuzième de saize cents et le troisième de deux mille deux cents escus.

Item laissons a la meme tels cincque cents escus par an, que nous avions par notre dit Testament legué a nos autres Niepces, Eleonora, Amelie, Magdalene, Sophie et Wilhelmine, nées Comtesses de Leuwenstein, revoquons par ainsi les dits legats, et voulons, qu'ils suiveront a notre dite niepce Christine.

Comme aussi les six mille escus legues dans notre dernier Testament a nos Nepveux les Comtes de Leuwenstein, a raison,

---

1) Sie verheiratete sich in der Tat glänzend, erst mit einem Herzog von Sachsen und dann mit einem Fürsten Liechtenstein.

2) Galoppe = Gulpen; siehe Anmerkung S. 77.

que les memes pour la plus grande parte sont suffissament pourveu, à quoy revoquons lesdits legats et voulons, qu'ils accroiteront à notre dite Niepce Christine.

Item laissons encor a la mesme tous nos meubles, qui sont dans notre maison a Maestrecht, et argenteries, qui se trouvent, hors mis les vaisailles d'argent compris dans le Testament de feu notre beau-pere Monsr. le Comte de Bergh.

Item laissons encore a notre dite Niepce Christine les interest de quarante mille florins capiteaux, affectez sur les mons de Calminne en pays de Limbourgh.

Laissons aussy a la mesme la somme capitale de noeuf mille vingt cincq escus avec toutte notre ulterieure praetension des interest ou autrement, qu'avons a le charge de Comte de Gronsfeld (1) et ses biens, comme aussy la somme capitale de quatre mille deux cents et cinquant escus et ce qu'en depend, qu'avons a la charge de Monsr. de Gurtsenich.

Laissons en outre a notre dite Niepce notre cense située dans la Comté de Wetheim (2) provenante de monsr. Berchem, item notre cense nommée Hagelsteyn gissante en pays de Limbourg proche Henry Chapelle (3).

Le legat, laissé par notre dernier Testament au Comte Charle Caspar de notre rente de saize mille florins monoye fort sur Geleen, demeurera en son entier, mais en cas, si ledit Comte Charle Caspar vient a mourir sans enfants legitimes, ou bien a se misalier, que ledit legat en tel evenement cessera en sa personne, et accroistera a ma dite Niepce Christine née Comtesse de Leuwenstein.

Le 18me article de notre dit dernier Testament demeurera en son entier, touchant nos deux nepveux comtes de Geroltsteyn, pour leur troisieme parte chacun d'eux dans vingt mille florins, scavoir le Comte Charle Ferdinand et Francois.

Et pour autant notre Niepce madame la Comtesse abbaisse

---

1) Die Grafen von Bronckhorst-Batenburg-Gronsfeld; die Grafschaft Gronsfeld lag etwa 4 Km. südöstlich Maastricht.

2) Wohl Wittem in der Nähe von Gulpen an der Landstrasse Maastricht-Aachen.

3) Henry Chapelle im heutigen Belgien, etwa 5 Km. von der Grenze bei Aachen

de St. Ursule a Cologne est venu a mourir depuis notre dernier Testament, a laquelle nous avions legué l'autre troisième part dedits vingt mille florins, par ainsi ledit legat viendra a cesser, et voulons que le meme legat viendra et demeurera au prouffit de Comte de Geroltstein et le Comte Francois, son frere, a condition que tous lesdits legats se payeront par des obligations en telle maniere, que nos heritiers trouveront a propos.

Or comme nous avons legué a notre fille de chambre Josine Jessen par notre dernier Testament cincquante florins par an, a consideration de ses fideles services, nous laissons au lieu de cincquante florins la somme de cent florins par an a redimer par my la somme de quatre cents escus une fois, en cas, si elle continue a nous servir fidelement jusques a notre trepas.

Puisque la sentence touchant Stevensweerdt est rendeu a Ruremonde, par lequelle la proprieté dudit Stevensweerdt est adjugée aux trois soeurs, la Comtesse de Falckenstein, la Comtesse de Pas et la Comtesse de Styrum, ainsi nous laissons en lieu de ladite Seigneurie de Stevensweerdt a ladite Comtesse de Styrum touttes nos praetensions, ayant a la charge dudit Stevensweerdt, tant en argent deboursé, que des rentes redimees et autrement, comme aussi notre praetention sur la Seigneurie de Well, dont est desia entamé proces, a la condition, que la comtesse de Styrum prenderat a sa charge les contrepretentions, que la Dame de Well pretend contre nous.

Parce que nous venons a donner a notre Niepce la Comtesse de Styrum touttes nos pretensions de Steffensweerdt et Well, ainsi viendra a cesser par ladite compensation le legat de cent mille florins a elle legué par notre dit Testament, et les trente deux mille florins, que nous avons aussi leguez par notre dernier Testament a Mademoiselle sa fille, se doivent trouver a la charge de son frere Maurits Herman Comte de Styrum, qui aura mon heritage.

Puisque Perot est Grevier de Steffensweerdt, et qu'il ne pourroit vacquer a la recepte du pays de Limbourg, suivant mon dit Testament, ainsi cessera ladite recepte en sa personne.

Nous revoquons les legats laissez par le vingt-cincquième article de notre dernier Testament, tant a Jean Dieteren qu'a Pierre Perot, et voulons, que chacun d'eux aura en lieu de

six cents escus seulement deux cents escus, qui font quatre cents escus ensemble pour les deux avec un habit de dueil, comme auront aussi tous nos autres domestiques, qui se trouveront dans notre service a notre trespas, et la Damoiselle Wittenhorst aura a la derniere année double gage.

Nous laissons à Herman Fonck, en cas, s'il continue a nous servir fidelement jusques a notre trepas, six cents florins une fois, et a Jean Hanson cent escus une fois a la meme condition et reserve dudit Fonck.

Nous laissons a Monsr. Ramboz, Advocat de Liége, deux cents escus une fois pour une recognoissance des services a nous renduz.

Nous laissons a notre homme des affaires Jean Roumans pour une recognoissance de ses fideles services a nous renduz et encore a rendre deux cents escus une fois, et en outre nous luy quitons absolument telle pretention, qu'avons a sa charge suivant l'act d'obligation passé par devant le Notair Pierre Bernardts le 15me Decembre 1663, laquelle obligation nous cassons et ancantons.

Or comme nous avons choisy notre demeure a Maestrecht, et considerant, que le Licentié Arnold van den Bergh demeurant a Ruremonde ne pourroit vacquer a Maestrecht et ailleurs, ainsi revoquons nostre declaration, par laquelle nous l'avons denommé pour executeur de notre dit dernier Testament, comme revoquons aussi de suitte la donation de cincque cents escus a luy laissez par notre meme dit Testament, et le Bassin d'arguire d'argent.

Et en lieu dudit Licentié Arnold van den Bergh denommons pour executeurs de notre dit Testament et de present codicille le tres Reverend Seigneur Lipsen, Doyen et chanoine de l'eglise de St. Servais a Maestrecht, le Pensionair Vaes, et notre homme d'affaires Jean Roumans, pour apres notre deces mettre a l'execution de tous les Juges et d'un chacun notre derniere volonté en deue execution, et faire tout ce qu'il appartient du droict et practiques aux executeurs des Testaments, les memes a ce authorisons et laissons aux dits deux premiers Seigneurs executeurs chacun cinquante escus une fois pour les peines qu'ils entreprenderont.

Ainsi fait et ordonné a Maestricht le 17. jour du mois d'avrill mille six cent quatre vingt et trois. En foy de quoy avons signé la presente et cachette avec nos armes.

(Estoit signe:) Josine Comtesse de Bergh,
neé Comtesse de Leuwenstein.
(Estoit desoubz: les armes de ladite Dame Testatrice imprimez sur la cire noire.)
(Beglaubigung des Notars.)

II. Codicillus.

Nous soubsignée estant en pleins esprit, cinque sens, memoire et jugement, et usante de pouvoir reservé par notre Testament et codicille enferme, par nous faits, erige et signez, voulante pour raisons a ce nous mouvantes encore bien expressement, que la vreulyn notre chere Niepce Christine, née Comtesse de Leuwenstein, suiverat immediatement apres notre deces en plain droict et proprieté un certain coffre de bois peint verd, avec tout ce qu'avons amassez pour elle la-dedans, soit or, argent, ou autrement, cacheté de nos armes, comme aussi suiveront a elle tous nos joaux et vaissailles d'argent, que nous avons encor presentement dans notre maison et pouvoir, sans aucune la moindre contradiction, hors mis neantmoins l'argenterie ou vaiselle subject au Fideicommis, faisant par ainsi notre dite niepce Christine maitresse absolute de notre dit coffre et de ce que se treuve la dedans, et de tous nos joaux et argenterie susdite, pour en disposer librement, comme luy bon semblera, et comme de ses propres biens, luy donnant pleine pouvoir et droit d'apprehender en proprieté entière ledit coffre, joaux et argenteries, bien entendu, aussitot que le bon et trespuissant Dieu nous appellerat de ce monde.

Item laissons a notre niepce notre meilleure carosse avec les six chevaux de Carosse. Et comme nous sont demeurez deux maisons icy en ville de Maestrecht par proclamation, si que dernier encheriseuse depuis la confection de notre Testament et codicil, scavoir de Dionis Clerx et l'autre de feu le chanoine Proenen, dont notre Testament et codicille ne fait aucune mention, nous laissons et donnons lesdites deux mai-

sons a notre dite niepce Christine, et puisque nous n'avons jusques icy payez le pris de la maison dudit Proenen, novellement proclamée, ainsi nous donnons a notre dite niepce notre ulterieure pretension, que nous avons encore a la charge des dites heritiers dudit chanoine Proenen.

Item laissons pour une sourvenance a notre cher nepveux Charles Ferdinand, Comte de Manderscheid-Geroltsteyn, quelque equippage d'un cheval garny d'argent et pierreries et a notre cher nepveux Comte Charle Caspar, son frere, une Trompette d'argent.

Et oultre nous voulons encor, que nos heritiers et executeurs constituez par notre codicil bailleront et fourniront hors le plus prest immediatement apres notre deces a Monsr. Ernest de Ramloo, Escuier et Licentié en loix, la somme de deux cents escus une fois pour les bons et fideles services a nous continuellement rendu et a rendre.

Item laissons a notre Damoiselle Anne Margarite Wittenhorst encore nos quatre boittes d'argent a poudre, et notre escue d'argent avec sa couvert, donc nous nous servons de jour en autre.

Et comme par Testament de feu Monseigneur Herman de Bergh, notre cher mary, sont laissez au Sr. Anthoine Cox deux mille escus, nous voulons bien expressement, qu'il tirera les dits deux mille escus hors les premiers revenues de nos biens et rentes.

Et touchant notre enterrement, messes et ausmones, nous voulons, que se fasse en la meme maniere, forme et ceremonie, comme il at esté fait de notre cher mary susdits, donc nos heritiers et executeurs en disposeront, à quel effect l'argent necessair est prest et destinée.

Si voulons pourtant et desirons, que ce que dessus sorte son effect si bien que notre dit Testament et codicil, soit comme legat, donation entre les vifs ou pour cause de la morte ou autrement, et que ce soit joint a notre Testament et codicil, et que tout soit considerez tellement si ce conteneu seroit mis et compris dans nostre susmentioné Testament et codicil, tenons le meme y inserrez et voulons, qu'il soit exactement executé par nos heritiers et executeurs susdits immediatement apres notre mort sans aucunes delays, formalitez et solemnitez, comme

de mesme notre Testament et autre Codicil, dans trois jours apres notre trepas, ou dans tel temps, que nos heritiers et executeurs treuveront convenir, derogant quand a ce poinct de la clause d'interdiction de l'ouverture de notre dit Testament, mis sur l'enveloppe de notre codicil procedant.

Ainsi fait a Maestrecht l'onsieme jour de mois Decembre 1683. En foy de quoy avons nous signez la presente et muny de nos armes en presence de Mons. Aubert Munix, jady Jurez de cette ville de Maestrecht, et Francois Favory comme tesmoins à ce specialement appellé et requis, lesquels ont aussi signé cette minute.

L. S.

(Estoit signé:) La Comtesse de Bergh,
neé Comtesse de Leuwenstein.
(et plus bas signé:) Munix avec paraffe,
Francois Favory.
(Beglaubigung des Notars.)

Esclairissement.

Nous Josine Walbourg, Comtesse Douarière de Bergh, née Comtesse de Leuwenstein etc., ayant consideré, que nous avons laissez par nos dispositions cy-devant faites a notre chere Niepce Christine, née Comtesse de Leuwenstein, tous nos meubles, qui sont dans notre maison a Maestrecht, et afin que par ces mots: de tous nos meubles, ne survient quelques mesentendices et disputes entre notre heritière d'une part et notre dite Niepce Christine de l'autre part, nous voulons, qu'a icelle notre dite niepce Christine en vertu desdits mots tous nos meubles ne suivera autre chose ou meubles que ceux, qui sont en tapisserie, tableaux, licts et autres utensilles de la maison avec le coffre du bois verd peinct, specifié amplement dans notre dernier codicil, bien entendeu que le reste, que se treuve en susdite notre maison en argent comptant, en obligations, rentes et autremennt, suiverat a notre heritier constituée par notre Testament, tout en suit les dispositions faites par notre dit Testament et codicils precedents.

Et puisqu'en outre nous avons laisse toutte notre argenterie a notre dite Niepce Christine, nous declarons de n'y

avoir vouleu comprendre celle, qui doit suivre a notre heritière seule et a nul autre, n'ayantes en notre codicil precedent qualifiez cette dite argenterie du mot de fideicommis que pour la distinguer, faire entendre la quantité, puisqu'au contraire avons tous entendu et mesme sustenu, comme entendons et soustenons encor, qu'il n'y avoit aucun fideicommis, qui nous empeschoit de disposer de ladite vaisselle et argenterie.

Et comme notre belle Mere Madame la Comtesse de Spaur est decedée par la morte (1), nous voulons, que les legats a luy faites retournont à notre heritière sans aucune contradiction, voulons et desirons bien expressement, que ce que dessus est dit, sorte son effect si bien que notre dit Testament et autres codicilles, soit comme legat, donation entre les vifs ou pour cause de la morte ou autrement et soit joinct a notre dit Testament et codicilles, tenons le mesme y inserrez et voulons, que ce soit exactement executez par nos heritiers et executeurs immediatement apres notre trepas, et donnant aussi unne escus pour le pont de Wyck.

Ainsi fait à Maestrecht le XXIII du mois December 1683, en presence de Madame la Doyenne de Thorn, la Comtesse de Leuwenstein et Mademoiselle Christine, sa soeur. Item Monsr. Ernest de Ramloo, Licentié en droict, Pierre Perot, comme aussi en presence de Monsr. Hubert Munix et Francois Favory, tesmoins à ce specialement appellez, lesquels ont signez la presente avec les surnomées personnes, hors mis ladite Dame Doyenne de Thorn et Mademoiselle sa soeur, nees Comtesses de Leuwenstein.

Apres la lecture de ce que dessus faite par le Notaire Roumans en haute voix, lorsque la Dame Testatrice Madame la Comtesse de Bergh at declarez de ne poin scavoir signer la presente (2), estoit signe: Munix avec paraffe, Francois Favory Ernest de Ramloo, P. Perot avec paraffe, et plus bas: me presente, quod attestor, P. Roumans, Notarius, ad hunc actum specialiter, requisitus.

(Beglaubigung des Notars.)

---

1) Sie war am 14. Dezember 1683 gestorben auf ihrem Hause Goor.

2) Sie starb noch, wie die Inschrift in der Dominikanerkirche zu Maastricht (vgl. Anmerkung S. 74) zeigt, an demselben Tage.

Aanteekeningen over Schin-op-Geul

door

Dr. W. Goossens.

§ 1. DE PAROCHIE.

Het dorp Schin-op-Geul is overoud. Onder den naam van S c h i n a komt het reeds voor in het oudste polypticum of gedenkboek der abdij van den H. Remigius te Reims, dat onder bisschop Hincmar omstreeks 847 werd opgesteld. Gemelde abdij had er cijnsen en andere inkomsten, zooals zij die ook had van het aangrenzend landgoed van Meerssen, dat later, in 968, door de schenking van koningin Gerberga in eigendom aan haar overging. Met dat landgoed was Schin-op-Geul reeds vroegtijdig nauw verbonden. De proost, die het bestuurde, had zijn schepenbank te Schin-op-Geul, benoemde er den pastoor, trok de tiende en was verplicht de kerk te onderhouden.

Die innige band met de proostdij van Meerssen doet vermoeden, dat de parochie Schin-op-Geul ook ontstaan is door afscheiding van de uitgestrekte parochie Meerssen, waarvan de oorsprong opklimt tot de oudste kerkelijke indeeling in Zuid-Limburg. Is zulks werkelijk het geval geweest, dan moet die afscheiding van Meerssen al een voldongen feit geweest zijn, toen het oud bisdom Luik in afzonderlijke aartsdiakenaten werd ingedeeld. De grens immers tusschen de aartsdiakenaten Hespengouw en Kempenland liep tusschen de parochie Schin-op-Geul en de parochies Klimmen, Hulsberg en Houthem, die oorspronkelijk van de parochie Meerssen zijn afgedeeld. Was Schin-op-Geul nog niet gescheiden van Meerssen, dan zou het ook tot hetzelfde aartsdiakenaat als Meerssen behoord hebben.

8

Daar nu al in het jaar 931 van afzonderlijke aartsdiakenaten in het bisdom Luik gewag gemaakt wordt, kan men aannemen dat reeds in dat jaar Schin-op-Geul eene zelfstandige parochie was.

Mogelijk bestond de parochie reeds in 847, toen de plaats het eerst vermeld werd. Met die hooge oudheid is geenszins in tegenspraak, dat de kerk toegewijd is aan den H. Mauritius en zijne gezellen. Integendeel de toewijding aan dien Heilige, die aanvoerder was van het vermaarde Thebaansche legioen, dat onder keizer Maximianus Herkulius omstreeks 300 den dood verkoos boven geloofsverzaking, wijst juist op een hoogen ouderdom. Zijne vereering en die zijner gezellen klimt op tot in de 4de en 5de eeuw en werd algemeen verspreid, toen in het begin der 6de eeuw op het graf der martelaren van het Thebaansche legioen in Zwitserland de abdij van St. Moritz verrees, welke weldra eene vermaarde bedevaartplaats werd en door pausen en keizers werd bezocht.

Evenals de meeste oude parochies had Schin-op-Geul een pastoor, die den naam droeg van „persona" en de rijke inkomsten genoot, die voor zijn onderhoud waren bestemd. Het schijnt dat hij benoemd werd door den abt van den H. Remigius te Reims. In het jaar 1147 kwam daarin eene verandering. Bisschop Hendrik II van Luik schonk alsdan het personaat van Schin-op-Geul, evenals dat van Meerssen, Klimmen en Hulsberg, overeenkomstig den wil van den paus, aan de abdij van den H. Remigius te Reims. Zoodra de pastoorsplaats open kwam door dood of vertrek van den persona, die er op het oogenblik was, zou de abdij zelve de persona zijn. De pastoreele bediening zou zij dan laten waarnemen door eenen priester, dien zij niet voor één jaar, maar voor vast moest aanstellen als een tegenover den bisschop verantwoordelijk pastoor. Deze kreeg dan voor zijn onderhoud een bepaald gedeelte der inkomsten, terwijl het overige ten bate kwam van de monniken der abdij. Deze monniken, die tot de orde der Benedictijnen behoorden, namen weldra de plaats in van de wereldlijke kanunniken, die aanvankelijk te Meerssen waren, en hun proost benoemde in het vervolg den pastoor van Schin-op-Geul, die nu den naam van „investitus" droeg.

Het gedeelte der inkomsten, dat den pastoor voor zijn onderhoud werd aangewezen, heeft volgens de overlevering bestaan in het derde gedeelte der tiende, zoowel onder Schin als onder Strucht. Daar evenwel de verdeeling aanleiding gaf tot moeilijkheden tusschen hem en den proost van Meerssen, die de overige twee derde gedeelten trok, verkreeg de pastoor eenen afzonderlijken hoek van tiendplichtige landerijen onder Schin. In het jaar 1802, toen het tiendrecht reeds was afgeschaft, werd dit pastoreel tiendrecht door pastoor P. Geerts omschreven als volgt: „welckens paelen sijn den middelsten der dry dorestruycken staende op het lant van den Edelen heer de Hoen op den Schaelsberg, loopende recht door het lant van denselven edelen heer de Hoen op sekeren paelsteen op den wegh, en soo volgens den wegh gaende naer den Goudtsbergh en voorders volgens de paelen der parochie naar Waelem, Ransdael en Opschumer, welcke thiende is ondermengelt met veurdeel lant, thiende vrij en gevende de dry en dertighste gerve, en het lant der prosdye van Meerssen geene thiende aen de pastorye gevende."

Van oudsher bevatte de parochie het dorp Schin, de gehuchten Opscheumer, Ransdaal, Walem en Sint Pieter bij Valkenburg, de hoeve Euverem, het kasteel Oost en verder het dorp Strucht met Ingwegen en Gerendaal. In de eerste eeuwen van haar bestaan was zij nog veel uitgestrekter. Tot haar grondgebied behoorde toen ook de plaats, waarop zich het stadje Valkenburg aan den voet van het kasteel van dien naam had ontwikkeld. In het jaar 1281 was daar reeds eene kerk, die toegewijd was aan den H. Nicolaas en die door de heeren van Valkenburg met goederen en inkomsten rijk was begiftigd. Zij hing nog geheel af van de moederkerk van Schin-op-Geul, en de pastoor van die plaats verrichtte er tevens de kerkelijke diensten. Tengevolge echter van den grooten afstand tusschen beide kerken en van de slechte wegen kon de bediening niet naar behooren waargenomen worden en daar er genoeg inkomsten waren om twee pastoors te onderhouden, werd 5 December 1281 door den aartsdiaken besloten de kerk van Valkenburg geheel en al van de moederkerk te scheiden en ze tot eene zelfstandige parochie te verheffen met een eigen pastoor. Deze

zou dan benoemd worden door dien van Schin-op-Geul. Het duurde evenwel nog geruimen tijd, alvorens de afscheiding volledig was en de Valkenburgsche kerk haar eigen doopvont kreeg. Ofschoon het dooprecht haar uitdrukkelijk was toegestaan, moesten de kinderen van Valkenburg nog altijd naar Schin-op-Geul ten doop gebracht worden. Dit had tot betreurenswaardig gevolg, dat wegens den verren afstand de pasgeborenen wel eens ongedoopt stierven of dat de ouders het ten doop brengen verwaarloosden, vooral in onveiligen oorlogstijd. Reinoud, heer van Valkenburg, en Willem, de pastoor der plaats, drongen bij den bisschop van Luik er op aan, dat de kerk haar eigen doopvont kreeg en dit gebeurde dan ook in Juni 1319. Doch de pastoor van Valkenburg moest in het vervolg elk jaar 6 Luiksche schellingen aan dien van Schin-op-Geul betalen en zou tevens de helft der kerkelijke belastingen, die de pastoor van Schin-op-Geul verschuldigd was, voor zijne rekening nemen.

Het benoemingsrecht van den pastoor van Valkenburg door dien van Schin-op-Geul is in latere jaren verloren gegaan. In de eerste helft der 17de eeuw maakten de parochianen van Valkenburg zelven aanspraak op het recht van hunnen pastoor te mogen benoemen, doch de bisschop van Roermond kwam daartegen in verzet en beweerde dat het benoemingsrecht hem toekwam. De kerkvisitaties van 1673 en 1722 kennen het hem dan ook uitdrukkelijk toe.

Laten wij nu eens nagaan tot welke kerkelijke indeelingen de parochie Schin-op-Geul in den loop der tijden behoord heeft. Toen zij ontstond maakte zij een deel uit van het aloude bisdom Luik. Zooals wij boven zagen, was dat bisdom al in de eerste helft der 10de eeuw in afzonderlijke aartsdiakenaten gesplitst, die op hunne beurt weer in concilies of dekenaten onderverdeeld waren, die elk een bepaalden groep van parochies omvatten. Schin-op-Geul behoorde nu tot het dekenaat van Maastricht onder het aartsdiakenaat van Hespengouw en het bleef daartoe behooren tot aan de oprichting van het bisdom Roermond in 1559. Toen de grenzen daarvan door de bulle „Regimini Universalis" van 7 Aug. 1561 omschreven werden, kwam Schin-op-Geul als deel van het land van Valkenburg, of-

schoon het niet uitdrukkelijk genoemd werd, bij het nieuwe bisdom. Dit was niet zoo uitgestrekt als het bisdom Luik en was niet in aartsdiakenaten, doch slechts in landdekenaten verdeeld, waarvan dat van Valkenburg nu de parochie Schin-op-Geul omvatte. In dezen toestand kwam verandering, toen tengevolge van het concordaat van 1801 eene nieuwe kerkelijke regeling in onze streken werd ingevoerd. Het bisdom Roermond verdween en Schin-op-Geul keerde terug onder het bisdom Luik, doch nu als een der succursale kerken van het kanton en sinds 1833 dekenaat Gulpen. Onder dat dekenaat ging de parochie over aan het Apostolisch vikariaat Limburg, dat in 1840 was opgericht en later, in 1853, vervangen werd door het tegenwoordig bisdom Roermond.

§ 2. DE KERK.

Het tegenwoordig kerkgebouw der parochie dagteekent uit verschillende tijden.

Er is een zeer oud gedeelte, dat de kern uitmaakt van het gebouw en een belangrijk overblijfsel is van eene kerk in den eenvoudigen vroeg-Romaanschen stijl van de 11de eeuw. Evenals de kerk van het naburige Klimmen, die ongeveer uit denzelfden tijd dateert, bestond ze uit een schip, dat door twee rijen van vierkante pijlers in drie beuken was verdeeld en waarvan de breedere en hoogere middenbeuk in het Oosten door een koor en in het Westen door een toren was afgesloten. De beuken waren niet door steenen gewelven, doch door eene vlakke houtzoldering afgedekt en ze werden verlicht door kleine rondboogramen, waarvan die der middenbeuk boven de lessenaarsdaken der zijbeuken waren aangebracht. De kerk vertoonde dus het merkwaardige type van eene dorpskerk volgens een zeer vereenvoudigd basilikaalstelsel, zooals het in de aangrenzende Belgische en Duitsche gewesten meer wordt aangetroffen. Het materiaal waarmee ze was opgetrokken, bestond uit Kunrader kalksteenen van klein formaat, die in onregelmatig verband in veelal doorloopende horizontale lagen vermetseld waren.

In den loop der tijden onderging die kerk menige verandering.

De houtzoldering van het middenschip werd evenals te Klimmen (voor de restauratie) door een steenen gewelf in laat-Gothischen stijl vervangen. De raampjes, die nu gedeeltelijk door de gewelven bedekt waren, werden dichtgemetseld, zoodat het middenschip zijne lichtopeningen verloor. Vijf van die dichtgemetselde raampjes zijn thans nog aanwezig.

Om meer ruimte en meer licht te hebben brak men later aan elke zijde den tweeden vrijstaanden pijler weg en verving men de daarop rustende rondbogen door éénen grooten elliptischen boog, die nu den eersten pijler met den derden verbond. De fundeeringen der afgebroken pijlers liggen nog, naar men verzekert, onder den vloer der kerk.

De grootste verandering onderging de kerk in de 18de eeuw. Gebrek aan geld en oneenigheid over de vraag, wie tot onderhoud van de verschillende deelen der kerk verplicht waren, hadden tot gevolg gehad, dat de kerk in den loop dier eeuw in zulk een toestand van verval was geraakt, dat de bisschop van Roermond aan twee architecten opdracht gaf om een onderzoek in te stellen. Uit het verslag, dat zij in 1762 aan den bisschop zonden, bleek, dat de Noordelijke zijbeuk en de toren geheel ingestort waren, dat de Zuidelijke zijbeuk erg bouwvallig was en dat de gewelven van het koor evenals de muren van het middenschip zeer veel geleden hadden. Daarop belegde de bisschop de kerk met het interdikt en verbood er het houden van godsdienstoefeningen totdat alles behoorlijk hersteld was. Eenigen tijd later kwam dan ook eene overeenkomst tot stand, volgens welke de pastoor zorg dragen zou voor het koor, de proost van Meerssen voor het schip en de gemeente voor den toren. Daarop bouwde de gemeente in 1768 den tegenwoordigen toren in mergelsteen, terwijl de proost van Meerssen in hetzelfde jaar de thans bestaande zijbeuken eveneens in mergelsteen deed oprichten. Deze zijbeuken kregen eene vlakke zoldering in pleisterwerk, en ramen, zooals ze in de woonhuizen van dien tijd gebruikelijk waren. Hun dak sloot zich aan dat van den hoofdbeuk aan, zoodat de buitenmuur hiervan geheel bedekt werd. Lichte schoorpijlers tusschen de ramen versterkten buiten de zijbeuksmuren. In 1805 werden deze zijbeuken nog gerestaureerd.

Het koor der oude kerk werd in 1794 door den pastoor afgebroken en vervangen door het tegenwoordige koor in baksteen, dat de eigenaardige vormen vertoont van den stijl van het einde der 18e eeuw. De sacristie achter het koor dagteekent uit denzelfden tijd.

Vermoedelijk is er een gemetselde grafkelder in den hoofdbeuk vóór het koor. Immers op 11 Juli 1760 verkocht Jan Wevers zijne grafplaats voor de communiebank aan baron Hector van Hammersteyn, heer van Strucht en wonende op het kasteel Oost. Den 4 November 1764 werd deze daar begraven.

De kleine doopkapel, die zich aan het Westelijk uiteinde van den Zuidelijken zijbeuk bevindt, werd waarschijnlijk in de vorige eeuw gebouwd. In dienzelfden tijd werd ook eene groote opening gebroken in het Westelijk gedeelte van den Zuidelijken hoofdbeuksmuur, ten einde meer licht te hebben op het oxsaal, dat een eind in de kerk vooruitspringt. Daardoor verdween een der oude dichtgemetselde raampjes van den hoofdbeuk en het meest Westelijk laat-Gothisch gewelfvak werd in baksteen vernieuwd.

Het bovenstaande kort samenvattende komt men tot het besluit, dat het middenschip, behalve de steenen gewelven, en een daaraansluitend stuk van den toren uit omstreeks de 11de eeuw dagteekent, dat de toren met de zijbeuken van de tweede helft der 18de eeuw zijn, dat het koor met de sacristie tot het einde dier eeuw behooren en dat er nog eenige minder belangrijke wijzigingen in den loop der 19de eeuw aangebracht zijn.

§ 3. LIJST DER PASTOORS.

Gerardus komt voor als „investitus de Schinne" in de oorkonde van 5 December 1281, waarbij de parochie Valkenburg wordt opgericht.

Nicolaus verschijnt als „investitus de Schinne" in de oorkonde van 19 Juni 1319, waarbij de parochie Valkenburg haar eigen doopvont krijgt en hare geldelijke verplichting ten opzichte van Schin-op-Geul geregeld wordt.

Joannes verkrijgt 18 Maart 1424 als „modernus rector seu

investitus ecclesiae de Schinne" een afschrift van beide bovengenoemde oorkonden.

Johannes Houtmans de Peere was pastoor in 1495. Zie „De Maasgouw", jrg. 38 (1918), blz. 45.

Lambertus Weggei en Mathias van Strucht worden omstreeks de 16de eeuw als pastoors vermeld, zonder dat de jaartallen van hun pastoraat bekend zijn.

Joannes Lyndenloof komt als pastoor voor in 1586.

Herman Wetsels of Wetselii was pastoor in 1598.

Arnoldus Raets verliet in 1620 de pastorie zonder aan zijne verplichtingen tot aan St. Jansmisse voldaan te hebben. Zie „De Maasgouw", jrg. 39 (1919), blz. 17.

Willem Benstenraedt verschijnt als pastoor van 1620 tot 1652, in welk jaar hij overleed. Met hem begint de aaneengesloten lijst der pastoors.

Michael Penris of Penrez werd pastoor in 1652 en overleed 10 October 1674.

J. Heuten was pastoor van 1674 tot 1 October 1676, toen hij overleed.

Joannes Stevens of Stephani werd aangesteld in 1676. Hij nam zijn ontslag in 1719 en overleed eerst 18 jaren later 16 Juli 1737. Zijn broeder Frans Egidius Stephani was van 9 Juni 1696 tot in October 1699 pastoor van Oud-Valkenburg en werd te Schin-op-Geul begraven.

Mathias Stephani, neef van den voorgaande, werd zooals gewoonlijk door den proost van Meerssen voorgesteld en door den bisschop van Roermond benoemd met dispensatie in den „concursus", doch dit slechts voor den laatsten keer. Hij overleed 21 Juni 1734 in den ouderdom van 40 jaren. (1)

Aegidius Royen werd reeds 22 Juni door den proost van Meerssen voorgesteld, doch nu weigerde de bisschop hem zonder „concursus" te benoemen. De zaak werd voor den Pauselijken Stoel gebracht en 23 Juni 1735 ontving hij zijne be-

---

1) In „De Maasgouw" van 1903, blz. 66, wordt gezegd, dat Mathaeus Rietraet in 1724 tot pastoor van Schin op Geul werd benoemd. Hier moet eene vergissing plaats hebben gehad. Mogelijk is het jaar 1734 bedoeld, toen de bisschop Aegidius Royen niet wilde aanvaarden.

noeming uit Rome, waarop hij geïnstalleerd werd door een gevolmachtigde, aangewezen door den bisschop van Luik. Aegidius Royen, geboren te Sippenaken bij Aubel, was eerst 1713—1715 kapelaan geweest te Berg-en-Terblijt en daarna 1715—1735 pastoor te Ambij. Hij overleed 11 Januari 1746.

Gulielmus Boshouwers werd in Maart 1746 door paus Benedictus XIV benoemd op voordracht van den proost van Meerssen en door den graaf de Rougrave, vicaris-generaal van het bisdom Luik, geïnstalleerd. Hij stierf aan eene beroerte 22 December 1777.

Petrus Geerts werd eindelijk „cum concursu" aangesteld op 25 Mei 1778. Hij was geboren te Lommen in België, 29 April 1746, en werd 25 Mei 1771 priester gewijd. In 1805 nam hij zijn ontslag en vestigde zich te Heek-Hulsberg, waar hij den 17 October 1842 overleed in den gezegenden ouderdom van 96 jaren, 5 maanden en 18 dagen.

Dionysius Penners, oud-pastoor van Heerlen, nam in 1806 en 1807 de pastoreele bediening waar. Hij was geboren te Heerlen 10 Juli 1755, werd 23 December 1780 priester gewijd, assisteerde pastoor Morees te Heerlen tot aan diens dood op 2 Aug. 1792 en werd tot zijn opvolger benoemd. Hij nam zijn ontslag 8 November 1803 en overleed te Heerlen 28 Juni 1836.

Mathias Schweitser werd benoemd in 1807. Hij was geboren in het jaar 1745, werd priester gewijd in 1768, bestuurde gedurende 12 jaren de parochie Vylen en werd daarop overgeplaatst naar Schin-op-Geul, waar hij den 5 Juli 1817 overleed.

Paulus Joseph Vincken werd benoemd 2 September 1817. Hij was geboren te Afden 10 Juni 1768 en werd in 1792 te Keulen priester gewijd. Den 25 Mei 1825 werd hij overgeplaatst als kanton-pastoor naar Keerkrade, waar hij 7 November 1835 overleed.

L. Loomans was pastoor van 1825 tot 1858, toen hij zijn ontslag nam. Hij stierf 21 Februari 1863 in den ouderdom van 69 jaren.

Jan Michaël Scholtis werd benoemd in 1858. Hij was geboren te Schinveld 12 Februari 1820, werd in 1843 te Roermond priester gewijd en tot kapelaan benoemd te Thorn. Vandaar ging hij in 1845 als kapelaan naar Gulpen. Na 13 jaren

pastoor te Schin-op-Geul geweest te zijn keerde hij in 1871 als pastoor-deken naar Gulpen terug, waar hij 11 December 1886 overleed.

Petrus Jozef Kleynen werd benoemd in 1871. Hij was 26 Juni 1823 te Simpelveld geboren, werd in 1851 tot priester gewijd en in 1852 aangesteld tot kapelaan te Gulpen, waar hij bleef tot zijne pastoorsbenoeming in 1871. Hij overleed 17 December 1885.

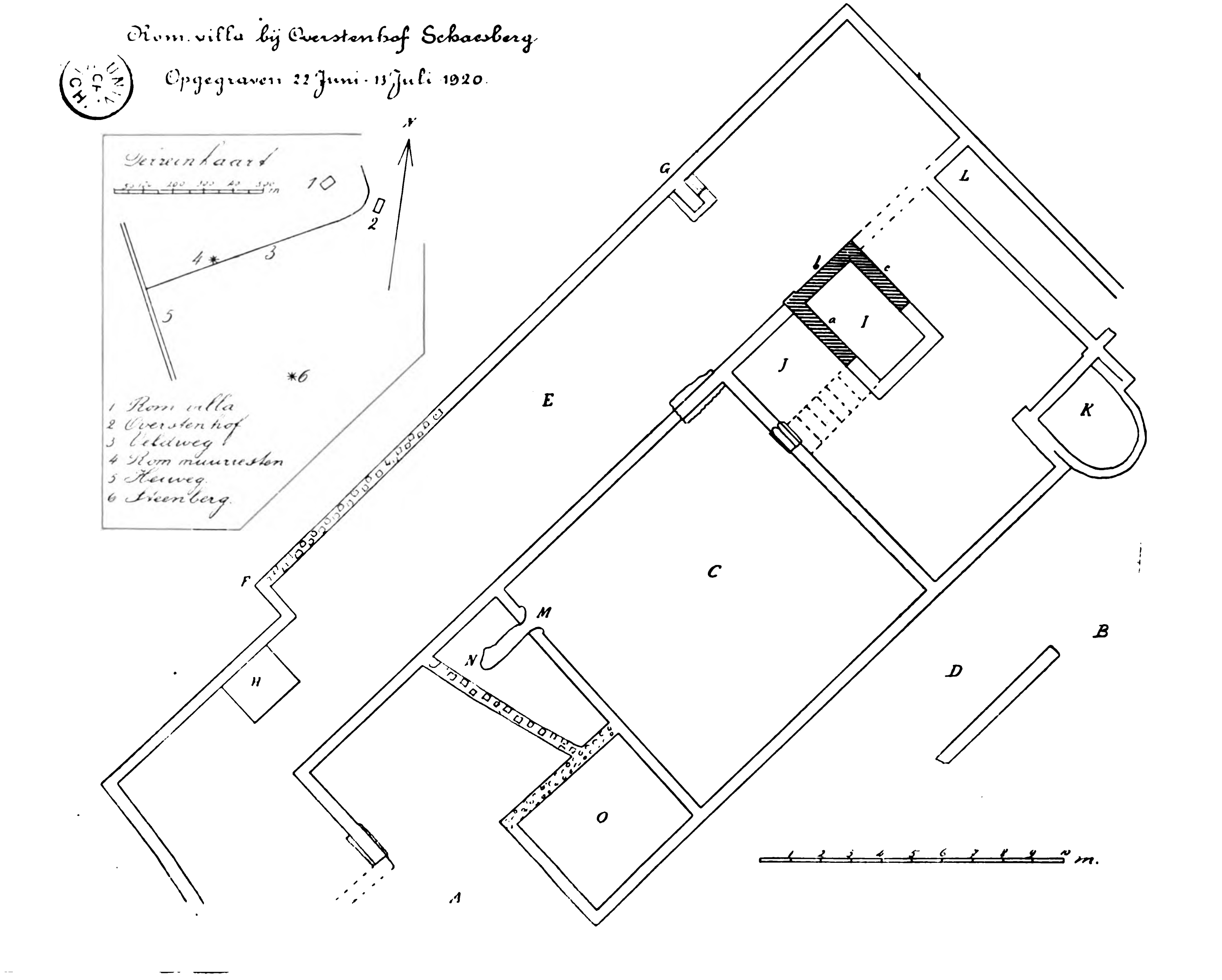
Wynandus Hubertus Voncken werd 6 Januari 1886 pastoor, na achtereenvolgens te Eys, Meerssen en Gulpen kapelaan te zijn geweest. Hij was 25 December 1841 te Schimmert geboren en werd 17 Maart 1866 te Roermond priester gewijd. Hij overleed 20 Februari 1890 te Aken en werd vier dagen later te Schin-op-Geul begraven.

August Emmanuel Lienaerts, geboren in 1844 en priester gewijd in 1870, werd in 1890 benoemd, doch reeds in 1894 overgeplaatst naar Wylre. Daar nam hij in 1915 ontslag en vestigde zich te Kerkrade.

Eugenius Theodorus van de Vorst werd benoemd in 1894. Geboren te Sittard 23 September 1845 werd hij in 1875 priester gewijd en tot kapelaan benoemd te Hoensbroek. Van daar werd hij in 1887 kapelaan te Broeksittard en in 1889 rector te Swartbroek, waar hij bleef tot zijn vertrek naar Schin-op-Geul. Hij overleed hier 4 Februari 1912.

Joseph Heynen werd 21 Februari 1912 pastoor. Geboren te Buchten-Born 20 Januari 1865 was hij in 1891 priester gewijd, kapelaan benoemd te Oirsbeek 25 Maart 1891 en te Gulpen 28 September 1896. Den 1 October 1917 werd hij overgeplaatst naar Heer.

Ludovicus Eygelshoven werd in 1917 van Wahl- en Nyswiller overgeplaatst naar Schin-op-Geul. Geboren in 1859 werd hij in 1887 priester gewijd.

Rom. villa bij Overstenhof Schaesberg
Opgegraven 22 Juni - 13 Juli 1920.
Situatiekaart
1 Rom. villa
2 Overstenhof
3 Veldweg
4 Rom. muurresten
5 Heiweg
6 Steenberg
N
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
a
b
c
m.

Romeinsche Villa

bij Overstenhof, Schaesberg.

In het zuidoostelijk gedeelte der gemeente Schaesberg, dicht bij den oorsprong der noordwaarts vlietende Streythagerbeek, ligt de groote hoeve Overstenhof, beschut door den vrij hoogen en steilen, met bosch begroeiden oostrand van 't beekdal. Van deze hoeve, in westelijke richting opklimmende, loopt een veldweg naar den Heiweg, die Schaesberg met Spekholzerheide verbindt. Even noordelijk van en evenwijdig met den veldweg vertoont het akkerland een zachte verhooging. 't Was op 't meest oostelijke punt van deze verhooging, slechts 150 M. verwijderd van Overstenhof en 140 M. van den genoemden veldweg, gemeten van 't groote houten draaihek (vauwere) der groote huisweide, dat de grondvesten van een Romeinsche ville werden blootgelegd.

Voor tal van jaren stond deze plek er door bekend, dat zij bij 't bebouwen van 't land veel breuksteenen bevatte. Ruim een halve eeuw geleden, zoo deelde men ons mede, is er eens terdege opruiming gehouden. De lastige breuksteenen en stukken pannen werden met karren vol in den bij de hoeve gelegen vijver gestort. Voornamelijk echter in de laatste jaren, nu men in 't landbouwbedrijf ook in onze streken is overgegaan tot het moderne, diepe ploegen, hinderde bovengemelde plek weer zeer veel en kwamen voortdurend kalksteenen en stukken van pannen voor den dag.

De in de buurt wonende Z.E. Heer pastoor H. Spierts te Terwinselen, wien dit ter oore kwam, begaf zich naar de steenige plaats en merkte aanstonds, dat de fragmenten afkomstig waren van Romeinsche pannen en aardewerk. Dr. W. Goossens, archi-

varis te Maastricht, die met de vondst op de hoogte gesteld werd, vermoedde, dat hier de fondamenten van een Rom. villa of landhoeve in den grond verborgen lagen, een vermoeden, dat weldra bewaarheid zou worden.

Met toestemming van den heer H. Pijls, directeur der grondmaatschappij, die de hoeve heeft aangekocht en van den pachter der hoeve, den heer Jos. Quaedvlieg, werd in 't bijzijn van Dr. W. Goossens een aanvang gemaakt met de blootlegging der overblijfselen van 't lang verdwenen gebouw. Na een proefsleuf uitgedolven te hebben stiet de spade al spoedig op resten van grondmuren, die de verdere richting van 't graafwerk aangaven, of waarvan de sporen gezocht werden met behulp van 't spitse sondeerzijzer.

Laat ons hier inlasschen, dat de meeste vondsten, al zijn ze niet bizonder rijk te noemen, te danken zijn aan de ijvervolle bemoeiingen en zelfs aan 't werkzaam deelnemen van den Z. E. H. pastoor H. Spierts. Ook wij verleenden onze medewerking.

Bij de geheele blootlegging bleek, dat er van de muren, behalve bij den kelder, weinig was overgebleven; van de binnenmuren, die er toch geweest moeten zijn, waren van vele zelfs de sporen verdwenen. De grondlagen zaten heel kort aan de tegenwoordige oppervlakte; de fundeeringen en muren waren soms minder, soms meer dan een ½ M. breed. Het kwam ons voor, dat de hoogte, waarop de villa eens lag, in lateren tijd min of meer is afgegraven en de muurresten op vele plaatsen terdege zijn weggebroken of opgeruimd.

Na drie weken, van 22 Juni tot 13 Juli 1920, met twee werklieden gegraven te hebben, kregen we het onderstaande, weliswaar onvolledige beeld van den Romeinschen aanleg.

De landhoeve lag, evenals vele villae rusticae in de noordelijke Romeinsche wingewesten, in zuidoostelijke richting en niet ver verwijderd van den bovengenoemden veldweg.

Bij A en B kon niet gegraven worden, omdat op deze terreinen veldgewassen groeiden. Het geheele gebouw had een lengte van 35 M. en zal een breedte van 20 M. gehad hebben. Het materiaal, waarmede gebouwd was, tenminste van de resten der muren, die aangetroffen werden, bestond uit Kunraadschen

of Benzenraadschen kalksteen en uit kolenzandsteen uit het Wormdal, verbonden met mortel van kalk, zand en fijnkorrelig kiezel, terwijl in de grondlaag der muren zeer vaak losliggende groote, soms grillig gevormde kiezelsteenen zaten. Deze bouwwijze constateerden we ook vaak bij de gebouwen van Coriovallum, het Rom. Heerlen. Fondeeringen van vastgestampt kiezel waren er weinig.

C is het binnenhof, groot ongeveer 10 × 10 M. Om dit open binnenhof, dat ongeveer in 't midden lag van den geheelen aanleg, groepeerden zich een overdekte voor- en achterhal (E en D) en twee vleugels, bevattende de verschillende vertrekken der Rom. landhoeve. Deze bouwtrant, dien we nog grootendeels terugvinden bij de hedendaagsche hoeven in Zuid-Limburg en 't naburige België en Rijnland, zou een navolging zijn van 't bouwsysteem van 't oud-Romeinsche huis, waarvan zich de woonvertrekken schaarden om een open binnen- of lichthof (atrium).

Van D, de voorhal (vestibulum), die 4 M. breed was, werd slechts een ongeveer 5 M. doorloopende, zwakke fundeering van kiezelsteenen aangetroffen, waarop een gedeelte van den voormuur moet gestaan hebben; voetstukken, 't zij van vastgestampt kiezel of van een grooten steen voor houten pijlers, waren er niet. Of de voorhal geflankeerd werd door twee vooruitspringende vierkante torenvormige vertrekken, konden we niet constateeren, omdat op de aangrenzende terreinen, waar deze gezocht moeten worden, veldgewassen stonden. Zeer vermoedelijk was er wel een oprit, die voorhal en binnenplaats verbond.

De achterhal E heeft zich niet over de geheele lengte der hoeve uitgestrekt. Hierop wijst de achtermuur, die in haar geheel niet recht doorloopt, maar bij F terugspringt; nochtans sporen van tusschenmuren vonden we niet, slechts bij G troffen we een klein stuk van een breeden muur aan. Zeer weinig fragmenten werden in de achterhal gevonden. Het niveauverschil tusschen voor- en achterhal bedroeg ongeveer 1 M.

Bij H was een vierkant gat van 2 × 1½ M. Op 1¼ M. diepte kwam het vaste leem. Het gat was gevuld met puin en asch, waarin zich bevond een bijna gave, platte boordpan, veel frag-

menten van platte en halfronde, van witte en roode pannen, fragmenten van een urn, rose van kleur, fragmentjes van deukbekers, een terra sigillata schoteltje met den stempel TRITVS, enkele glasscherven en roodwitte brokken van een vloer in testa contusa. Op den bodem van den kuil was een laag zwart puin van houtasch, die op een bruingeel zandlaagje rustte. Sporen van een muur konden in het gat niet geconstateerd worden. Er lag wel in twee hoeken een groote, vierkante zandsteen; vermoedelijk bevonden zich in de vier hoeken steenen, waarop palen stonden, die een dak steunden. Deze kuil is o.i., ook volgens de laag geel zand op den bodem, een soort keldertje geweest, misschien een bewaarplaats voor gewassen, die niet bestand waren tegen de winterkou.

In den oostelijken vleugel bij I werd de kelder blootgelegd, die van de binnenplaats door een trap van 1 M. breedte, bestaande uit 7 in 't leem uitgestoken treden, bereikt kon worden. We wijzen er terloops op, dat in verschillende in Z.-Limburg ontdekte Rom. kelders de trap uit 7 treden bestond. Waar de trap op het binnenhof uitkwam, was de muur zeer sterk en bestond uit groote blokken. De treden zijn zeer waarschijnlijk met planken bedekt geweest, die in zijbalken bevestigd waren; tenminste aan de twee zijwanden en op de treden waren brokken houtskool aanwezig. De keldermuren waren grootendeels tot in hun fondamenten weggebroken; aan de noordwestzijde in den kelder stonden nog drie stukken van muren a, b, c van 0.60 M., 2.03 M. en 0.90 M. lengte en van 60 tot 70 c.M. hoogte. De muur bij a was slechts 25, bij b en c daarentegen 50 en 55 c.M. dik, wat bewijst, dat bij b en c een hoogopgaande muur moet gestaan hebben. De geheele kelder mat 2.03 × 3.70 M. en was ongeveer 2 M. diep. Het materiaal, waarmede de zeer hechte keldermuren waren opgetrokken, bestond uit bekapte kalksteenen en kolenzandsteenen. Tusschen dit bouwmateriaal was hier en daar een Rom. pan vermetseld. De mortel bestond uit kalk, zand en fijne kiezelsteentjes. De binnenvoorzijden der keldermuren waren niet mooi gevoegd, zooals wij dat bij kelders in Coriovallum zagen; de voegen waren eenvoudig met een plat ijzeren of houten gereedschap glad gestreken. De voorzijden der keldersteenen, die in onregelmatig voegverband ge-

metseld waren, hadden verschillende afmetingen, 25 × 15 c.M. en minder.

De geheele kelder zat vol puin en aanvulling. De bodem was bedekt met een d.M. dikke laag bruingeel zand. Op één plaats bij een muur was in den zandbodem een kuiltje, waarin een bed van kiezelsteentjes; waarschijnlijk heeft deze komvormige uitdieping gediend voor een groote puntamphora of voor een grooten voorraadspot met rond bodemvlak; fragmenten van zulk een grooten pot werden gevonden bij L. De aanvulling in den kelder bestond uit verschillende lagen. Beneden op het gele zand lag zwart brandpuin, vermengd met kleine en groote brokken houtskool, fragmenten van Rom. pannen, spijkers, beenderen van dieren, een deukbeker, een zwarten, hoogen beker, enkele fragmentjes van ander aardewerk en brokjes steenkool, waarvan één de grootte had van een kippenei. Dan volgde een laag leem vermengd met houtskoolgedeelten en stukken van pannen; deze laag werd weer gedekt door leem met panfragmenten en kalksteenen. Tenslotte kwam de teelaarde.

Het keldertje zal niet overwelfd maar bedekt geweest zijn met balken, waarop een planken vloer bevestigd was; de vele spijkers en brokken houtskool, die beneden diep in het kelderpuin lagen, wijzen op zulke zoldering. Best mogelijk is het, dat vertrek J, verlengd met de ruimte boven den kelder, gediend heeft tot keuken; er werden veel beenderen gevonden.

In den oostelijken vleugel zijn zeker nog meer vertrekken geweest, waarvan wij echter geen sporen hebben kunnen ontdekken. Bij K kwamen de zeer breede grondvesten voor den dag van een vertrek met halfronde voorzijde. De zijmuren waren 1 M. en de voormuur was slechts ½ M. dik. Vermoedelijk kan hier gedacht worden aan een gedeelte der badinrichting; in verband hiermede wijzen wij er op, dat bij L, behalve veel stukken van pannen en van een grooten voorraadspot, ook gevonden werden een ronde schijfvormige baksteen tot oprichting van een pijlertje voor 't hypocaustum en stukken van vierkante tegels, ook vermoedelijk afkomstig van pijlertjes. Van den oostelijken muur bij L waren slechts kiezelsteenen der grondvesten aanwezig.

Ook de westelijke vleugel, die niet geheel kon onderzocht

worden, vertoonde, ook weer tengevolge van de vroegere opruiming, weinig sporen van grondmuren. Bij M werd in het vaste leem het stokkanaal van een hypocaustum gevonden. Dit kanaal, waarvan de bodem 1.10 M. onder de tegenwoordige oppervlakte lag, had een lengte van 2 M. ongeveer, was 40 c.M. breed en verwijdde zich lipvormig bij den muur van de binnenplaats. Vanaf het binnenhof werd derhalve gestookt; een afzonderlijke stookplaats (praefurnium) hebben we echter daar niet kunnen vinden, zooals ze b.v. aangegeven wordt op het binnenhof van de villa bij Bollendorf (vgl. Bericht VI der Röm. Germanische Kommission p. 72). Op den bodem van 't kanaal lag een dikke, zwarte laag houtasch en voor de opening was geen asch; de wanden waren bruinzwart van den rook van 't stookkanaal, terwijl het leem om de wanden van 't kanaal tot op een d.M. dikte door den gloed rood gebrand waren en een hardheid verkregen hadden, die een bekleeding van steen overbodig maakte. Hoe het stookkanaal bedekt is geweest, met tegels of met leem, vermoedelijk 't laatste, kon niet geconstateerd worden. Wat nog van 't kanaal te zien was, was een ½ M. hoog.

Van het hypocaustum zelf, de beneden-stookplaats voor verwarming der vertrekken, dat bij N bijna zeker moet geweest zijn, waren niettegenstaande nauwkeurige onderzoekingen geen sporen in den bodem te ontdekken. Bij het puin, dat hier uitgedolven werd en uit houtskool en zeer veel stukken pannen bestond, waren ook fragmenten van ronde van klei gebakken groote, dikke, roode schijven afkomstig van de pijlertjes, die de zoldering van het hypocaustum steunden; eveneens fragmenten van roodachtige, vierkante, uit klei gebakken kleine verwarmingskastjes (tubuli) of van haaktegels (tegulae hamatae), die, tegen de wanden der vertrekken op elkaar bevestigd, een verwarmings- of warmtegeleidingsbuis vormden, waardoor de heete lucht uit het hypocaustum kon optrekken.

Waartoe het vrij groote vertrek O, dat ook op het binnenhof uitkwam, gediend heeft, weten wij niet. Van dit vertrek was de noordelijke muur, waarvan de zeer sterke en harde fundeering uit vastgestampt kiezel bestond, breeder dan de andere muren.

De grondvesten der economie-gebouwen, een schuur en enkele bijgebouwtjes, zullen misschien in de buurt bij de villa nog verborgen liggen; en dan hoogstwaarschijnlijk, in verband met 't gemakkelijk inhalen van den oogst, op het lagere terrein vóór B. Een onderzoek daarna kon voorloopig niet worden ingesteld; eveneens niet naar een omheiningsmuur of gracht, die de villae rusticae met haar bijgebouwen vaak omgaf.

Een welput werd niet gevonden. Indien hij er geweest is, zal hij ook in het lagere voorterrein gezocht moeten worden. Omdat echter daar zelfs het drinkwater op een diepte van ongeveer 20 M. zit, zullen de villabewoners hun drinkwater gehaald hebben aan de niet ver verwijderde bronnen der Streythagerbeek. Bij Overstenhof is een westelijke en een oostelijke bron, deze laatste geeft nog overvloedig water; vijf minuten zuidelijker, bij Ter Winselen, is feitelijk de eerste bron der beek. Vermoedelijk bepaalde de dichte nabijheid der genoemde westelijke bron ook de plaats, waar de villa op een hoogte gebouwd is geworden. Dit typische geval van een Rom. villa, althans van een Rom. nederzetting, liggende op een hoogte kort bij een bron, hebben we eveneens op twee plaatsen in Heerlen kunnen waarnemen.

Er moet in de buurt van de Rom. villa ook de begraafplaats geweest zijn, die denkelijk nog verborgen ligt. Dat deze zich bevond in het Terwinselerveld, waar in 1919 (vgl. „De Maasgouw" October 1919) en later nog meer graven ontdekt werden, zelfs één omringd door een krans van kiezelsteenen, is wat te gewaagd; de afstand van ± 1200 M. is te groot. Wel is het toen gevonden vaatwerk van dezelfde soort als dat der bewoners der villa bij Overstenhof. Wij vermoeden echter, dat die graven afkomstig waren van gelijktijdig levende bewoners van een andere nederzetting, die daar dichter bij lag. Sporen van zulke andere nederzetting werden ontdekt aan den noordelijken voet van den steenberg der Staatsmijn Wilhelmina, waar Rom. muren gevonden zijn; ook werden zulke muurresten aangetroffen 550 M. westelijk van onze villa, vlak aan de noordzijde van den meer genoemden veldweg. Zooals men ziet, kan hier deskundig onderzoek nog veel aan 't licht brengen.

Wanneer de blootgelegde Rom. hoeve, waarvan de grondmu-

ren zeer waarschijnlijk tot geringe hoogte van steen gebouwd waren en 't overige gedeelte wel uit houten balken en vlechtwerk met leem bestaan zal hebben, gesticht, verlaten en vernietigd is, laat zich met zekerheid niet bepalen. Het aardewerk van onze villa draagt de kenmerken van de 2e eeuw; slechts een enkel scherfje van het zgn. Pingsdorfsch aardewerk en enkele bruingeverfde, zeer harde fragmenten met gekartelden voet of met inkervingen op den halswand van veel later vaatwerk werden aangetroffen en zullen er toevallig gekomen zijn. Munten, die ter dateering aanwijzingen kunnen verstrekken, werden niet gevonden. Vermoedelijk is de villa gesticht omstreeks 100 n. Chr.; trouwens andere vondsten zeggen ons, dat de eerste villa in Zuid-Limburg gebouwd is niet vóór het allerlaatste gedeelte der 1e eeuw.

De stichter en bewoner der villa is waarschijnlijk een Rom. burger of een veteraan uit het Rom. leger geweest, aan wien land geschonken werd door de regeering, die het groote voordeel besefte van de ontwikkeling en bevordering van den landbouw en van den aanleg van groote hoeven. Hij hield zich vooral bezig met fruitcultuur en veeteelt, met het verbouwen van vlas en graangewassen. Hij woonde niet ver van 't Rom. stadje Coriovallum, waar hij voor de producten van zijn arbeid gretige koopers vond. Rustig leefde hij of zijn nazaat hier vermoedelijk gedurende de geheele tweede eeuw, een tijd van volkomen veiligheid niet alleen in deze streken, maar ook op den geheelen linker Rijnoever, een vredeperiode, die feitelijk ingezet had in 70 n. Chr., na den Bataafschen opstand.

Toen moet een verschrikkelijke catastroof gekomen zijn over Zuid-Limburg en de naburige landen, want plotseling houden er de munten en het aardewerk op in de alle door brand vernielde Rom. hoeven. Deze ramp trof ook onze villa; de talrijke brokjes houtskool, de lagen houtasch en de lichtroode kleur van verschillende stukken kalksteen leggen er getuigenis van af, dat de nederzetting haar ondergang heeft gevonden door een geweldigen brand. Dit geschiedde in 't begin der 3e eeuw, waarschijnlijk in 213, toen door de Germanen, tengevolge van het zwak optreden van keizer Caracalla, de Rom. Rijngrens tijdelijk verbroken werd.

Onze landhoeve werd niet meer opgebouwd wegens de onveilige tijden, die thans begonnen door het langzame verval der Rom macht. Ze bleef een ruïne, die door weligen plantengroei, door een bosch bedekt werd en is in dien toestand misschien gebleven tot het groote rodingstijdperk aanbrak, waarin tal van nieuwe, kleine en groote nederzettingen in de buurt ontstonden. Toen werd de ruïne, die gemakkelijk steenmateriaal opleverde, doorwoeld en weggebroken. Later werd de plek genivelleerd en zoo goed mogelijk in vruchtbaar land herschapen.

Alvorens we de vondsten opsommen, een kort woord over de hoeve Overstenhof zelf, die evenals de Rom. hoeve haar oorsprong, haar ligging zal te danken hebben aan de bovengenoemde bronnen en wier terreinen een deel uitmaakten van het Rom. landgoed.

De hoeve wordt in zeer oude bescheiden Overstrijthagen genoemd. Er bestond ook een Nederstrijthagen, n.l. Rouwenhof (der ouwen hof), liggende in de buurt van een thans bedekten zeer ouden weg, die van hier de Streijthagerbeek volgde naar het waterrijke, in den Rom. tijd reeds bewoonde Eygelshoven. Deze hoeven, evenals Streythagen Wickraderleenen, schijnen onderdeelen geweest te zijn van 't uitgestrekte, oude, adellijke landgoed Streythagen (in 1256 Strithagin), dat een versterkt kasteel was, omringd door grachten, gevormd door 't water der hooger verlegde Streythagerbeek, die gedeeltelijk de oostgrens vormde tusschen het middeleeuwsche Herle en het land van Rode (Herzogenrath).

Op 't eind der 14e eeuw was Overstenhof in 't bezit der familie Crop van Liskirchen, in de 16e eeuw van Winand van Emstenraadt van Mheer en later van de familie Van Loë. In 169. verpachtte o.a.: „Philippp Cristophor frei Heere van Loe Heere tot Meer etc. aan Joan Harst ende Petronella Quaedfligh Eheleuth synen Hoff geleghen tot Strythaeghen, ghenaemt den Oversten hoff.”

VONDSTEN.

[illegible] werden gevonden.

[illegible] AARDEWERK.

[illegible] Terra sigillata.

[illegible] bruingeel schoteltje.

[illegible] kraagschotel, bruingeel, hard baksel; [illegible] tot midden der 2e eeuw. Vgl. Nieder- [illegible]

[illegible] van kraagschotel, weeker baksel, door [illegible]

[illegible] c.M. opening. 't bruingeel vernisje [illegible] rand met ribbel; eierlijst, [illegible] herkenbare figuren. Noordelijk [illegible] 3e eeuw. Vgl. Niederbieber [illegible]

[illegible] dikke kom met ringetjes en [illegible]

[illegible] vorm van een om het midden [illegible] den rand een ribbel, opening [illegible] Vgl. Koenen XIV 10. Binnen in den [illegible] stempel TRITVS F. (ook gevon- [illegible] eromheen nog een ring; [illegible] zeer goed. Gevonden zeer [illegible]

[illegible] vorm als de vorige.

[illegible] vorm van een omgekeerden [illegible] standvlak 5 c.M.; om wand [illegible] vermoedelijk Niederbieber type 9; [illegible]

[illegible] dikwandige wrijfschaal met [illegible] vermoedelijk uitloop door leeu- [illegible]

[illegible]

11. Fr. van schoteltje, rand niet omgebogen, zonder ribbel; op wand hartvormige bladeren met steel à la barbotine.

b) Gladwandig en beschilderd.

1. Fr. van geelbruin geverfd bord, naar binnen gebogen rand, wit baksel. Niederbieber type 53.

2. Fr. van grijs bord, naar binnen gebogen rand, door brand aangetast.

3. Wand- en bodemfragm. van ondiep, zachtrood bord, randhoogte 3 c.M.

4. Randfragm. v. roodgeel bord; doorsnee 30 c.M.

5. Randfragm. v. witgrijs bord.

6. Bodemfragm. van grooten platten schotel v. 30 c.M. doorsnee; roodgeel geverfd wit baksel.

7 Fr. v. beker, wit baksel, van binnen en buiten zwart geverfd, met kleikruimelbestrooiing; 2e eeuw.

8. Fr. v. eenzelfde soort beker met kruimelbestrooiing; van buiten bruinzwart geverfd.

9. Wandfragm. v. kom met raadjesversiering, rood geverfd.

10. Grijs wandfragm. van binnen zwart.

c) Kruiken en amphoren.

1. Fr. v. bodem van witte kruik (pijpaarde), bruingeel geverfd.

2. Bodemfragm. 4½ c.M. doorsnee, dikwandig, van heel zachte pijpaarde.

3. Halsfragm. met één oor; rand niet scherp afgesneden, pijpaarde.

4. Wit halsfragm.; dadelijk onder den rand 2 ooren, waarop 3 ribbels.

d) Grofwandig.

1. Veel wandfragm. van grof, grijs aardewerk.

2. Bodemfragm. v. grijze urn; doorsnee v. bodem 7 c.M.

3. Bodemfragmenten van zachtroode urn; 8 en 6½ c.M. in doorsnee.

4. Fr. v. grijzen kookpot met hoogopgaanden, verticalen rand; 2e eeuw en later.

5. Grijs fragm. v. horizontalen rand, waarop 3 draaigroeven, vermoedelijk einde 1e eeuw.

6. Fr. v. grijzen schotel, naar binnen gebogen rand, zacht baksel; 2e helft 2e eeuw.

7 Fr. v. grijs deksel; 22 c.M. doorsnee; ribbel op rand, waarschijnlijk 2e eeuw. Niederbieber type 120a en afb. 60 (1).

8. Fr. v. grijsgele deksels, doorsnee 16 c.M.; lip even opgebogen, geen ribbel op rand.

Wrijfschalen van vroegen vorm met horizontalen rand (1e en 2e eeuw) en van laten vorm met verticalen rand (2e eeuw en later).

9. Fr. v. roode wrijfschaal met horizontalen rand.

10. Randfragm. v. witte wrijfschaal met horizontalen rand.

11. Idem met vertic. rand, waarop uitloop; doorsnee 25 c.M.

12. Idem witgrijs met vertic. rand van 5 c.M., waarop uitloop; 35 c.M. doorsnee.

13. Idem witgrijs met vertic. breeden rand v. 6½ c.M.; geheele doorsnee 50 c.M. Rand is versierd met inkervingen; naast uitloop verticale inkervingen.

14. Wandfragm. van grooten, witten voorraadspot, waar omheen o.a. een band met 4 ribbels, 1 en 4 met inkervingen. Imitatie van houten met ijzeren banden beslagen kuip; een dergelijk veel grooter fragment (collectie Dr. W. Goossens) gevonden te Heerlen, Tempsplantsoen binnen het castellum.

15. Wandfragm. v. voorraadspot met band van 3 ribbels, van binnen wit; buiten roode brandsporen.

16 Veel zachtroode fragm. v. een grooten dikwandigen voorraadspot, halfbolvormigen bodem met punt; doorsnee ongeveer ½ M.

17. Onbeschilderde, rosekleurige, dunne (3 m.M.) wandfragmenten van urn met smal omgebogen rand, waaronder een draaigroeve van 7 m.M. Over den buik een drietal draaigroeven; zeer goed werk, begin 2e eeuw en vroeger.

18. Dezelfde urnfragm. als de vorige, maar beschilderd met minstens 2 banden van ringen van 2½ c.M. doorsnee.

e) Terra nigra.

1. Wandfragm. v. zwart aardewerk.

2. Een 12 c.M. hooge, bijna gave, zwarte beker; om het 4½ c.M. lange en breede halsje veel draaigroeven, op de breuk grijsachtig; slecht werk, zat zeer diep in kelder I. Einde 2e eeuw en later.

3. Fr. van kleine en groote deukbekers, met raadjesversiering; een met een standvlak van 3½ c.M. doorsnee; op de breuk grijs-roodachtig, van buiten glanzend als zwart metaal. Einde 2e eeuw.

II. METAALWERK.

1. Veel groote en kleine, vierkante en ronde ijzeren spijkers van 7—12 c.M. lang.

2. Enkele T-vormige spijkers tot 15 c.M., ter bevestiging van wandplaten of van haaktegels (tegulae hamatae), waarmede vóór de uitvinding der vierkante verwarmingskastjes warmtebuizen gevormd werden.

3. Een stuk van ijzeren ketting.

4. Fr. van groot ijzeren mes, aan het heft 6 c.M. breed.

5. Fr. van ijzeren lepel?, steel 11 c.M.

6 Een zware ijzeren beitel om hout te kloven, 1¾ K.G. zwaar. De punt schuin afgebroken; lengte is nog 14, dikte boven 4 en beneden 2, breedte boven 5 en beneden 4½ c.M. Op de twee breede zijden zijn vischgraatvormige inkervingen; met de hoeken, gevormd door de graten, naar boven. Dit voor de gemakkelijkere kloving van nat hout. De kloofbeitel vertoont boven geen kraag; met den houten hamer werd derhalve het hout gespleten.

7. Bronsfragm. van pannen.

8. Bronzen spijkertje, lang 2½ c.M. met vrij grooten, ronden kop.

9. Fr. v. bronzen spiraalfibula, de naald ontbreekt; op den beugel, versierd met 2 ronde verdikkingen, is een langbeenig driehoekje, vermoedelijk voor email-inlegging.

III. GLAS.

1. Wandfragm. v. vierkante groote, groene flesch.

2. Stukken van groen vensterglas, onregelmatig dik (4—7 m.M.). De breukvlakken zijn niet zoo scherpsnijdend als van het tegenwoordige glas. Volgens prof. Dr. F. Hettner werd slechts vensterglas gebruikt aan verwarmbare vertrekken. Bij de doorwoeling van Rom. nederzettingen werd in de vroegste middeleeuwen vooral gezocht naar bouwsteenen en glas.

IV. BOUWFRAGMENTEN.

1. Zeer vele fragm. van roode en enkele van witte, platte boordpannen; een roode kon ongeveer hersteld worden.

2. Een paar gave, roode halfronde pannen en fragm. van dit soort, roode en witte. Enkele panfragm. waren van boven en beneden blauwgrijs van den rook van den oven; een stuk van een roode halfronde pan was boven en beneden met een witgrijze glazuur bedekt.

Gelijk bekend is, waren de daken der Rom. huizen weinig schuinliggend. De vierkante, platte pannen (tegulae), boven breeder dan beneden, met opstaande zijkanten waren groot en zwaar, soms 30 × 40 c.M. en meer; zij hadden geen kram. De tegen elkaar aanliggende staande boorden werden gedekt door halfronde pannen (imbrices), die boven smaller dan beneden waren en over elkaar heenschoven. Geen enkele der gevonden pannen droeg een fabrieksmerk; eveneens werd geen legioensstempel erop aangetroffen. Pannen van deze laatste soort komen trouwens in Z.-Limburg niet voor. De witte pannen — eigenlijk „ongare" pannen, dus misbaksels — kunnen gediend hebben tot versiering.

3. Fr. v. een zachtroode dakpan; 5 c.M. van den bovenkant is een gat uitgebikt, waarin een gedeelte van een dikken spijker met kop schuin vastgeroest zit. Zoo'n stuk werd ook gevonden in villa Herkenbergh (vgl. Publications etc. 1871 p. 410 en De Maasgouw 1922 p. 46). Het fragm. is van een onderste dakpan, die door een spijker op den houten muurbalk bevestigd werd; de in de rij opvolgende pannen, die elkaar schubvormig

bedekten en tegen het opstaande boord der lager liggende pan met een hoek rustten, verkregen hierdoor een nog grooteren houvast.

4. Fr. v. witten vloertegel, aan een zijde evenwijdig loopende inkervingen voor 't beter vasthouden der specie.

5. Fr. v. tegel, rood geverfd op alle zijden.

6. Roode fragm. van vierkante warmtegeleidingsbuizen.

7. Fr. van roode, vierkante baksteenen voor pijlers van 't hypocaustum; 3½ c.M. dik.

8. Een roode, ronde baksteen voor idem; dik 3½ en doorsnee 21 c.M.

9. Een stuk kolenzandsteen met 5 evenwijdige, halfronde groefjes; een ander stuk met plantenafdruk.

V. VARIA.

1. Fr. v. Niedermendiger molensteen (8 c.M. dik) van een ligger.

2. Brokjes magerkool uit het Wormdal bij Kerkrade.

Steenkolen werden o.a. ook gevonden in de villa Vlengendaal bij Bocholtz (Die Römische Villa bei Vlengendaal von Prof. Dr. W. Goossens, thans archivaris-bibliothecaris der gemeente Maastricht), in de villa bij Stolberg (Zeitschrift d. Aachener Geschichtsvereins 1882) en te Luik op de Place St. Lambert; d. i. overal in de nabijheid van plaatsen (Wormdal, Stolberg, Chèvremont), waar reeds lang uitgedolven kolenlagen naar de oppervlakte toeliepen.

In Rom. tijden en zeer waarschijnlijk ook daar vóór, kenden de omliggende bewoners dier plekken derhalve de steenkool en het gebruik ervan en zullen haar vermoedelijk tot zekere diepte hebben weten uit te halen, want het mijnbedrijf was reeds den oud-Galliërs niet vreemd. Deze legden ronde schachten aan, die voldoenden steun verkregen tegen den sterken druk der zijwanden, doordat er in de schachten hoepelvormig gebogen, jonge, buigzame eikestammetjes loodrecht op elkaar geplaatst werden. Dergelijke miniatuur-schachten uit vóór-Romeinschen tijd, zoo deelt Dr. Fr. Cramer in „Römisch-Germanische Studien" p. 108 mede, werden bij Eschweiler in de

tachtiger jaren der vorige eeuw ontdekt, bij 't uitdiepen van een nieuwe schacht ter ontginning van looderts. Op zekere diepte stiet men plotseling op een zeer zorgvuldig aangelegde, oude mijngang, die op eenige plaatsen verbinding had met de oppervlakte door kleine, ringvormig met boomstammetjes bekleede schachten.

Heerlen. P. PETERS.

Opgraving van Romeinsche Villa's

te Ubachsberg en in 't Ravensbosch.

Gedurende den afgeloopen zomer werden, op uitnoodiging van het Limburgsch Genootschap, door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden enkele opgravingen van Romeinsche villa's in Limburg verricht. De eerste dezer onderzoekingen had plaats onder mijne leiding te Ubachsberg (gehucht Kolmont). Een 40-tal meters ten noorden van den tegenwoordigen landweg van Kolmont naar Schin-op-Geul, op een terrein, dat door zijne hooge ligging, naar drie windstreken Z. W. en N., het prachtigste vergezicht op de omgeving biedt, zijn de resten blootgelegd van een Romeinsche villa van zeer eenvoudig type: de plattegrond toont ons een gebouw met een front naar het Zuiden van ruim 30 Meter lengte. Aan dit front ligt een vestibulum van 3.5 meter breedte, hetwelk geflankeerd is door twee vooruitspringende vierkante vertrekken van 7 bij 7 meter, waarvan men gewoonlijk aanneemt dat zij een torenvormigen opbouw hebben gehad. Achter het vestibulum lag een groot vertrek of hof die 8 meter diep was. In den N. W. hoek daarvan was een gemetselde kelder. Achter het gebouw, op 3 meter van den afsluitingsmuur, werd nog een uit zware mergelsteenen gebouwde vierkante put, van circa 1 × 1 meter, ontdekt, die vermoedelijk als regenwaterput heeft dienst gedaan. Van den ganschen aanleg waren nog slechts de muurfundeeringen aanwezig, die, tengevolge van hunne ondiepe ligging (30 c.m.) door het bebouwen van het land bijna geheel verdwenen waren. Slechts een ondiep greppeltje van ongeveer 50 c.M. breedte, waarin nog enkele resten van een kalkbedding aanwezig waren,

10

teekende den vorm van het verdwenen gebouw af. Alleen het gemetselde keldertje had zijne muren nog tot pl.m. 1 meter overeind staan. Het metselwerk ervan was zorgvuldig uitgevoerd. De uit kleine, rechthoekig bewerkte, mergelsteenen bestaande muren waren met kalk bepleisterd, terwijl de daarop aangebrachte rechthoekige verdeeling opnieuw den indruk moest wekken van een regelmatige muurconstructie.

In dezen kelder werden nog een tiental losse mergelsteenen gevonden, klaarblijkelijk afkomstig van een nis, waarvan vorm en maat een spanning van ongeveer 50 c.M. laten veronderstellen. Mogelijk heeft dus de kelder een of meerdere nissen gehad, zooals die ook reeds in andere villa's zijn geconstateerd (1). De ligging dezer steenen tegen de zuidzijde van den kelder zou deze nissen aan die zijde doen zoeken. Van de trap was niets meer aanwezig; alleen kon in den leem nog vaag hare ligging worden onderscheiden. De vloer was geheel verdwenen.

Deze villa lijkt zeer veel op die van den Billich (gemeente Schimmert), destijds door Habets (2) ontgraven, terwijl zij ook, afgezien van de ligging van den kelder, tamelijk veel overeenkomst met die van Stockbronner Hof in Duitschland vertoont. Opmerkelijk is het voor de villa te Ubachsberg dat, buiten de kelderconstructie in de groote binnenruimte, geen sporen van binnenbouw of eventueele afdaksteunpunten zijn gevonden. Met het oog op het verschil van meening dat nog steeds heerscht over de kwestie of deze ruimte open of wel overdekt was, is bij deze opgraving bijzondere aandacht aan dit punt besteed: evenwel zonder dat gegevens konden worden verkregen die voor de eene of andere zienswijze pleiten (3).

Het scherven materiaal, dat deze opgraving opleverde, was vrij gering, wat door de bebouwing en de ondiepe ligging der resten te verklaren is. Evenwel laat het toe ook deze villa omstreeks

---

1) Opgravingen bij het Ravensbosch bij Valkenburg door Dr. W. Goossens, Dr. J. W. Holwerda en N. J. Krom, Oudheidkundige mededeelingen II, 1908, blz. 26.

2) Bulletin des Comm. roy. d'Art et d'Archéol. XVII, 1878, blz. 343.

3) Cf. Oelmann: Die Villa rustica bei Stahl und Verwandtes, Germania, 1921, blz. 64.

de 2e eeuw te dateeren. Het vinden van een bronzen munt van keizer Antoninus (geslagen in 138 na Chr.) komt dit bevestigen.

Eene tweede, veel omvangrijker onderzoeking had plaats onder leiding van Dr. W. Goossens en Dr. J. H. Holwerda in het Ravensbosch op het terrein van Graaf d'Ansembourg, die hiervoor op de meest welwillende wijze toestemming en medewerking aanbood. Het was sinds lang bekend dat op de West. helling van een met boomen en struikgewas begroeiden heuvel, de resten van een Romeinsche villa in den grond verborgen waren. Hier had voor jaren Habets reeds met de spade een onderzoek ingesteld, dat evenwel zeer beperkt bleef. Dezen zomer bleek bij het onderzoek alras dat hier een gebouw van grooten omvang zijn fundamenten en op sommige plaatsen zelfs het onderste gedeelte van zijn muren in den grond had achtergelaten. Door de ligging op de heuvelhelling, door de aanwezigheid van boomen en hout en vooral door de uitgestrektheid der gebouwsporen kon deze opgraving dit jaar niet tot een eind worden gebracht.

De reeds bereikte resultaten zijn echter van dien aard, dat het van groot belang is dat een volgend jaar het begonnen werk zal kunnen worden voleindigd.

Het thans ontgraven gedeelte van deze villa vertoont een plattegrond, waarvan het schema in hoofdzaak weer met het normale type van de Romeinsche villa overeenkomt: het heeft aan de gevelzijde een vestibulum geflankeerd door vierkante vertrekken met daarachter een groote ruimte of hof. Aan de zuidzijde is echter een afzonderlijke aanbouw, waarin naar alle waarschijnlijkheid de verwarmingsinrichting, het badvertrek, enz. zullen te zoeken zijn (1).

Vóór het front werden ook een paar zeer goed bewaarde gedeelten van een ronde zuil terug gevonden, die waarschijnlijk tot den bouw van het vestibulum hebben behoord.

Op pl.m. 30 meter ten N. van deze villa zijn eveneens fundeeringen van Romeinsche gebouwen geconstateerd. Of deze in

---

1) Eenigszins eene dergelijke indeeling als in de villa van Stahl door Oelmann l.l. [Afb. 8] uitvoerig besproken.

verband met de eerste kunnen worden gebracht zal een later onderzoek moeten uitwijzen.

Bij deze opgravingen in het Ravensbosch werden tal van Romeinsche overblijfselen gevonden: Aardewerkfragmenten, stukken van pannen, tegels, ijzerwerk, enz. Als gestempeld stuk is te vermelden een voetje van een terra sigillata kommetje, Drag. 33. Evenwel is de stempel zeer onduidelijk. Mogelijk is hij als Sulpicius te lezen, die een pottenbakker uit la Graufesenque is en in den tijd van Claudius gedateerd wordt. Een groote bronzen munt, eveneens zeer onduidelijk, mag wel aan Faustina de jongere worden toegeschreven. Overigens geven ons deze enkele stukken geen afdoenden grond als dateeringsmateriaal, en zullen vooral de aardewerkfragmenten ons zekerheid moeten geven. Een vluchtig onderzoek ervan bewees ons dat deze villa in de 2e eeuw is bewoond geweest. Tenslotte zij hier vermeld, dat in de groote middenruimte of hof fragmenten zijn gevonden van twee bronzen plaatjes, voorzien van een inschrift, terwijl een fragment van een derde plaatje ook vóór het front, in de nabijheid van de zuilsteenen, voor den dag kwam. De betrekkelijke zeldzaamheid van deze plaatjes (het Museum van Utrecht moet er een dergelijk bezitten afkomstig uit de buurt van Cleef, waarvan de inhoud een votief karakter draagt, wat voor deze uit het Ravensbosch niet het geval schijnt te zijn) en de fragmentarische tekst maken het moeilijk hunne beteekenis reeds thans ten volle vast te stellen. Het is te hopen dat de latere onderzoekingen nog ontbrekende stukken aan het licht zullen brengen.

Het bewerken van het verzamelde archaeologische materiaal werd door Dr. Holwerda in overleg met Dr. Goossens aan on-
De publicatie hiervan zal zooals van zelf spreekt op de resultaten van de voorgenomen nadere opgravingen moeten wachten.
dergeteekende toevertrouwd.

Leiden, November. A. E. REMOUCHAMPS.

De oude Jezuïetenkerk

op de Breedestraat

te Maastricht.

Het is bekend, dat het den Hollandschen Calvinisten niet aan den geest van propaganda ontbroken heeft. Zooals zij de Waldenzen rondom Turijn met groote sommen gelds en andere middelen ondersteunden en aldus bewerkten, dat die secte tot heden toe in Piemont bleef bestaan, zoo hebben zij ook hun eigen geloofsgenooten in het verre Hongarije en Zevenbergen niet alleen staande gehouden, maar ook de grenzen der Calvinistische religie, vooral in Zevenbergen aanmerkelijk uitgebreid. Nog levendig herinner ik mij in het rijksarchief te Buda-Pest met stijgende verbazing heele lijsten te hebben gecopiëerd van geldsommen, die de Hoogmogenden voor de propaganda van het Calvinisme daar en in Zevenbergen overvloedig hebben besteed. Wat de Calvinistische Hollanders met hun schatten wilden doen, dit moesten zij zelf weten. Jammer echter was het, dat ook gelden, door de Katholieken opgebracht, vòòr dit anti-Katholieke doel werden aangewend.

Wanneer hun ijver zich zoo ver buiten het land uitstrekte, dan is het niet te verwonderen, dat zij in het eigen land en in de veroverde gewesten te pas en te onpas, zelfs met geweld hun religie trachtten uit te breiden.

Een merkwaardige, maar moeilijk te schrijven bladzijde onzer Kerkgeschiedenis zou het wezen, nauwkeurig en in bijzonderhe-

den den groei van het Calvinisme hier te lande te beschrijven, en er tevens bij te voegen wat al arbeid de Katholieken hebben verricht, om hun ouden godsdienst te verdedigen en te behouden.

Met name te Maastricht poogden de protestanten reeds omstreeks het midden der zestiende eeuw vasten voet te krijgen, en ze waren in 1565 daarin zoover geslaagd, dat er een groot aantal Calvinisten verblijf hield. Het juiste aantal op te geven, is niet doenlijk. Toch krijgt men eenig denkbeeld van het reeds binnengedrongen protestantisme, wanneer men bedenkt, dat niet lang daarna meer dan 1000 personen de dwaling afzwoeren. Men kan zich bij dit gevaar de angst en de zorg der geestelijkheid, en met name van den prins-bisschop van Luik, den bekwamen, ijverigen en zeer pauselijk gezinden Gerard van Groesbeek voorstellen. Hij zon op middelen, om het indringen der pseudohervorming te Maastricht te beletten en het reeds ingedrongen kwaad te keeren. En hij vond geen beter middel, dan de zoo ijverige en strijdbare orde van Sint Ignatius herwaarts te roepen, die in Duitschland en aangrenzende landen zoo machtig veel deed om de tegen-reformatie te doen slagen. Daarom wendde hij zich tot den beroemden Leonardus Kessel, destijds rector van het Jezuïetencollege te Keulen. Als door de Voorzienigheid geleid had juist tevoren P. Henricus Dionysius S. J. in dit college zijn intrek genomen en deze kwam aan P. Kessel het meest geschikt voor, om Apostel van Maastricht te worden.

Wie was P. Dionysius, die te Maastricht met zoo groot welslagen gewerkt heeft? Hij was een Nijmegenaar, in 1518 geboren; hij heette eigenlijk Hendrik Denijs. Na gestudeerd te hebben in zijn vaderstad en te Leuven werd hij tot Magister artium bevorderd en kort daarop tot Kanunnik aan de St. Stephanuskerk te Nijmegen aangesteld. Omdat hij weldra voelde, dat hem iets ontbrak, bracht hij na eenigen tijd zijn waardigheid ten offer. Op raad van Dirk Canisius, den halfbroeder van den bekenden Zalige, deed hij de Geestelijke Oefeningen van den H. Ignatius, met het gevolg, dat hij in het jaar 1554 opneming vroeg in de Sociëteit van Jezus. Toen hij onder den Heiligen Stichter zijn noviciaat te Rome gedaan had, vroeg juist de burgerij van Keulen om een collegie der Sociëteit. Waarop Pater Polanco, de secretaris van Ignatius, schreef: „Ofschoon men van hier

gewoonlijk geen personeel voor een collegie stuurt, tenzij huis, Kerk en onderhoud van minstens 14 tot 15 personen gefondeerd zijn, wil men voor Keulen toch wel een uitzondering maken. En daarom wil Ignatius voorloopig reeds 5 Paters zenden, onder welke zich Henricus Dionysius, Franciscus Coster en Joannes Rethius bevinden." Dionysius was dan de medestichter van het later zoo beroemde Keulsche College, en verklaarde er voor zijn talrijk gehoor de Boeken der Sententiën van Petrus Lombardus en de Psalmen van David, m. a. w. hij was professor der dogmatiek en der Schriftuur. Later predikte Dionysius, onder grooten toeloop, in Brunswijk. In 1564 werd hij tot rector der vermaarde universiteit van Dillingen aangesteld, welk verheven ambt hij reeds na 8 maanden wegens ziekte moest neerleggen. Toen hij voor zijn herstel te Keulen vertoefde, vroeg juist de vroeger genoemde prins-bisschop van Luik eenige Jezuïeten voor Maastricht en Pater Kessel zond den uitmuntenden redenaar Pater Henricus Dionysius naar onze stad.

Niet lang daarna trad hij als boetprediker in de O. L. Vrouwekerk op en maakte door zijn echt apostolische welsprekendheid een zeer diepen indruk. Ofschoon hij voorloopig nog maar alléén predikte en achtereenvolgens de geloovigen der verschillende kerken tot standvastigheid in het geloof opwekte, stelden toch twee rumoerige predikanten alles in het werk, om den gehaten Jezuïet zoo spoedig mogelijk levend of dood uit de stad te verwijderen. Doch nu kwamen voor „den Apostel van Maastricht' de Katholieke mannen op, bereid om hem, zoo noodig, zelfs met gevaar van hun leven te verdedigen. Zijn woning had hij bij den deken van Sint Servaas. Dat er destijds nog andere Jezuïeten te Maastricht woonden en werkten, kan niet voldoende bewezen worden.

Wat hiervan zijn moge, door zijn prediking werd de bevolking van onze oude veste wakker geschud, een strooming van vurig katholiek leven ontstond en binnen enkele jaren zwoeren meer dan 1000 personen de Calvinistische dwaling af, waarna de vreemde, niet gevolmachtigde dominés, zelfs uit de stad werden verwezen. Men kan dus met het volste recht zeggen, dat Maastricht destijds in groot gevaar verkeerde en dat Pater

Henricus Dionysius de stad tegen de sterke aanvallen der ketterij heeft gered.

Geen wonder, dat niet alleen hier, maar ook elders, ver buiten Maastricht, zijn naam met eere genoemd werd. Dit had voor onze stad noodlottig kunnen worden. Want juist in die dagen hoorde de beroemde Kardinaal Hosius van Dionysius en vroeg hem met aandrang voor zijn bisdom Ermeland. Aan dit dringend verzoek van den machtigen Kerkvorst werd echter gelukkig niet voldaan, vooral wegens het verzet van den hertog van Alva, die verzekerde, dat P. Dionysius hem voor de handhaving der orde nuttiger en krachtiger was dan een heel regiment soldaten. Dit wijst op den sterken invloed van P. Dionysius, voor wien de burgerij van Maastricht zoozeer was ingenomen, dat zij er voor ijverde, hem aan de stad te verbinden, en toen reeds moeite deed een college voor de Sociëteit te verkrijgen, welke wensch echter eerst eenige jaren later, na het overlijden van P. Dionysius, in vervulling ging.

Na den deken van het Servaaskapittel tot een oprecht vroom leven te hebben gebracht en Maastricht voor de Calvinistische propaganda te hebben behoed, overleed P. Henricus Dionysius, den 8 November 1571 en werd met zeer groote deelneming der gansche burgerij in de kerk der Kruisheeren op de Kommel begraven. Zijn grafschrift luidt:

Henricus Dionysius hic tumulatus, Jesu
Nominis excellens relligiosus erat;
Divini verbi doctor clarissimus, idem
Qui vigil hac Gensias arcuit urbe faces,
Qui legis hoc da vota Deo et posce quietem
Defuncto, et mortis sedulo esto memor.
Obiit anno 1571, die 8 Novembris.

De deken Nicolaus van der Straeten overleed ruim twee jaren daarna, en werd, volgens beider verlangen en afspraak, bij Dionysius in hetzelfde graf gelegd, in het koor links van het hoogaltaar. Hij had 2000 kronen geschonken voor de vestiging van een huis of college der Sociëteit te Maastricht.

Vooral in den beginne was het steeds gebruik in de Sociëteit,

om voor de stichting van een college eenige voorloopers te zenden, die bij de stadsregeering en het volk het verlangen naar een blijvende vestiging der Paters konden opwekken. Daarom had Dionysius tijdens zijn prediking eenige gezellen ontboden, die zich bij hem in de Lenculenstraat zouden vestigen, om zijn werk voort te zetten. Eenigen tijd na zijn dood, toen er zijn herinnering nog levendig was, kwam ook de bekende Pater Joannes Jacobs, om zijn geboorteplaats gewoonlijk Astensis genoemd, naar Maastricht en preekte er met zulk succes, dat de magistraat hem verzocht zich er blijvend te vestigen.

Wie was deze eerste rector van College en Kerk op de Breedestraat. Geboren omstreeks 1530 te Asten bij Helmond, verwierf hij in 1550 te Leuven den graad van baccalaurens en werd in 1554 te Luik priester gewijd. Van 1557—1561 was hij pastoor der St. Jacobskerk te Antwerpen en daarna deken van St. Stephanus te Nijmegen. Hier kwam hij in kennis met de eerste Jezuïeten hier te lande, voelde zich weldra tot hetzelfde leven getrokken en trad 7 Maart 1563 te Keulen in de Sociëteit. Hij was een man van diepe nederigheid, hooge deugd en groote kennis. Te Keulen droeg men hem op de latijnsche preeken in het Gymnasium te houden. In het jaar 1566 vertrok hij naar Braunsberg om rector te worden van het daar opgerichte college. Zes jaren daarna te Antwerpen teruggekeerd predikte hij zeer veel in Zuid-Nederland en kwam ook naar Maastricht (Menologium S. J. I, 274).

Het jaar tevoren, in 1573, hadden zich in Maart eenige burgers van Maastricht tot Paus Gregorius XIII gewend, om een College der Sociëteit te vragen. Gaarne voldeed de H. Vader aan dien wensch. In hetzelfde jaar 1573 stond het kapittel van St. Servaas aan de Jezuïeten toe om in de St. Janskerk en St. Matthias te prediken.

Nu kwam in het begin van 1574 P. Joannes van Asten (Jacobs) op last van den provinciaal naar Maastricht, om de stichting van het College voor te bereiden. Reeds het jaar daarna, 28 Maart 1575, werd de overeenkomst tusschen de Jezuïeten en de regeering der stad geteekend, en 17 Mei daaropvolgend goedgekeurd door den bisschop van Luik. Met de uitvoering werd nu niet lang meer gewacht en den 28 Juni 1575 stonden de deuren

van het College voor de Maastrichtsche jeugd wijd open, die het weldra ten getale van 300 bezocht. Ten tijde van den hoogsten bloei stroomden dagelijks tusschen 600 en 700 leerlingen naar de Breedestraat. Met een korte onderbreking in 1578—1579 werden de lessen voortgezet tot het heillooze jaar 1638, toen drie Jezuïeten wederrechtelijk werden gefolterd en gedood en het College gesloten tot 1673. Dan volgde een heele eeuw van ongestoorden arbeid (1673—1773).

Een der eerste redenen waarom de Jezuïeten van de Lenculenstraat naar de Breedestraat overhuisden, was gebrek aan geschikt terrein aan de eerstgenoemde straat. Op het nieuwe terrein aan de Breedestraat en Wolfstraat had men destijds reeds eenige huizen: Ze verhuisden dus naar de Breedestraat en woonden er in een huis, genaamd de gulden boom, dat uitkwam op de Wolfstraat. Het zou ons te ver voeren de geschiedenis van den aankoop der verschillende huizen te vermelden. Men raadplege daarvoor „De Maandrozen", Jaarg. 1880—1881: het gewezen Jezuïetencollege te Maastricht; en J. Schaepkens van Riempst: Straten, Pleinen en Bewoners van het oude Tricht, overgedrukt uit „Publications" etc., 1907. Wij houden ons thans alleen bezig met de kerk.

Voorloopig kon aan een kerk niet worden gedacht, omdat de noodige middelen ontbraken. Men bouwde dus aan de Breedestraat eerst een kapel, die den 2 Februari 1580 door den toenmaligen provinciaal der Belgische provincie, Balduinus ab Angelo ingezegend werd. Ze stond tegenover de aloude Vincentius-kapel, met de deur aan de straat, en het altaar naar het westen gericht. Hier werkten de Paters aan het heil der jeugd en der burgerij met zoo goed gevolg, dat des Zondags spoedig 50 of 60, en op de hoogere feestdagen zelfs 200—300 tot de H. Tafel naderden. Bij deze kapel had men nog in het College een zaal, die als Congregatie-kapel diende. Toch was natuurlijk die ruimte veel te klein, zoodat de Paters veelal predikten en Christenleer gaven in de vier kerken der stad, waar ruimte in overvloed was.

Het spreekt dus van zelf, dat men met groot verlangen uitzag naar een grootere kerk. De eerste gedachte was, ze aan de Wolf-

straat te bouwen en te dien einde werden daar in 1587 nog een paar huizen aangekocht. Vele weldoeners sprongen bij om dit mooie doel te bevorderen: de commandeur der oude Biesen, Hendrik van Ruijschenberg, gaf 300 rijksdaalders; de gouverneur der stad. Gomicourt, 300 gulden; de stad bezorgde, 2 Maart 1587, 2000 blokken mergel uit den Sichemerberg; een legaat van Joannes Tongerloo, kanunnik van St. Servaas, bedroeg 590 gulden; een nieuwe gift van den commandeur der oude Biesen 100 dukaten en 700 gulden; van een gewezen dienstbode 600 gulden en 6 gulden rente.

Reeds kwam er voor de kerk in de Wolfstraat in 1587 een plan gereed. Het berust te Parijs in de Bibliothèque nationale, Hd. 4a, n. 142 en is geteekend met de letters S. M. D. De plattegrond geeft te zien een kerk met 3 schepen en 6 travëen, rustend op 10 ronde zuilen en 4 halfzuilen. De zijschepen hebben een rechthoekige, het middenschip een vijfhoekige apsis. De kerk is 33.58 M. lang en 19.59 M. breed; de sacristie ligt aan den Epistelkant naast het koor. Het plan wijst op een kerk, gothisch in constructie, Belgisch barok in de vormen, geheel in den trant van den bekenden Broeder Henricus Hoeimaker S. J., die dergelijke kerken bouwde in zijn geboortestad Doornik, Gent, Luxemburg, Mons, Brussel, Yperen, Valenciennes enz. Ik heb niet kunnen vaststellen of hij in 1587 te Maastricht is geweest. Toch leid ik dit af uit het plan, dat zulk een bouwmeester wel niet zal hebben geteekend zonder voldoende kennis van het terrein en de omgeving. Br. Hoeimaker werd geboren te Doornik in 1559 en deed 15 Augustus 1587 zijn geloften. Reeds wordt hij toen geprezen als een man van goeden aanleg, rijp oordeel, zeer groote omzichtigheid en degelijke ervarenheid in zijn kunst.

Toch is dit plan van Broeder Hoeimaker niet uitgevoerd. Zelfs de gedachte om op de Wolfstraat te bouwen liet men varen. En als eenige reden vindt men op twee plannen van de bouwterreinen vermeld, dat er in de Wolfstraat geen druk verkeer is: Haec platea mediocriter frequentata.

Ofschoon wij dit thans nogal vreemd vinden, kunnen we er toch moeilijk over oordeelen en we leggen ons daarom gaarne en veilig bij het gevoelen der tijdgenooten neer. Van den bouw

op de Wolfstraat kwam dus niets, vermoedelijk ook, omdat de ingang der kerk zich wat al te dicht bij dien van de paro chiale St. Nicolaaskerk zou hebben bevonden.

Gedurende twee jaren werd er gedacht en gewerkt en in 1589 vernam men van het voornemen, dat de Jezuïeten op de Breedestraat een kerk dachten op te trekken. Vermoedelijk wilden zij daar het reeds bovengenoemde plan van Broeder Hoeimaker uitvoeren. Men begon met de fundamenten en men legde ook, 29 Mei 1590, den eersten steen. Verder is men toen echter niet gegaan. De fundamenten lagen in dezelfde richting en nagenoeg terzelfder plaatse, waar later de kerk werkelijk gebouwd is.

Waarom heeft men in 1590 den bouw gestaakt?

Ik vermoed, dat men het terrein voor kerk en college toen nog te klein oordeelde en dat de verdere middelen ontbraken. Wel kocht men in 1590 het huis van Jan Coninx aan; in 1593 kwam men in het bezit van het groote gebouw De Poorte van Rymborch, maar de verdere huizen waren vermoedelijk niet te koop. Men liet daarom het plan om op de Breedestraat te bouwen varen. Uitziende naar een ander terrein, dachten de Paters spoedig aan de Heggenstraat.

Dat dit ernstig gemeend was, maken wij op uit een plan, dat berust te Parijs in de Bibliothèque nationale, Recueil. En. 5 V. in fol. Ter opheldering, hoe namelijk deze en nog andere kerkplannen te Parijs zijn gekomen, voegen wij hier bij, dat dit feit herinnert aan de droeve dagen van 1773, toen de Sociëteit van Jezus werd opgeheven. Tal van handschriften en een zeer groot aantal plannen van kerken en huizen, welke in den loop der eeuwen aan den generaal der orde waren opgezonden, werden geconfisceerd en te Rome publiek verkocht. Een goed deel kwam in het bezit van den Franschen gezant Bailli de Breteïul, ging naar Parijs en berust nu in de Bibliothèque nationale.

Wat hiervan zij, een copie der plannen van de Maastrichtsche Jezuïetenkerk toont ons ook de teekening eener geprojecteerde kerk, achter in den tuin van het College, met den voorgevel aan de Heggenstraat, vlak bij het Amorsplein, vroeger Moesmarkt. Waarom wilde men daar de kerk bouwen? Vooreerst

omdat men elders moeilijk een terrein kon vinden. Dan ook, zooals de rector op het plan schreef, dat er in de Heggenstraat een zeer druk verkeer was: Celeberrimus hujus plateae transitus; en vervolgens ook om aan eenige achterhuizen van de straat Achter het Vleeschhuis het gezicht in den kloostertuin te benemen. Want we lezen op het plan: Hae domus in hortum nostrum prospiciunt, quo loco si templum foret, impediretur ille prospectus.

De teekening der kerk stelt een langbouw voor met een ronde apsis en naast het priesterkoor aan de epistelzijde een vierkante sacristie. Vóór de kerk aan de Heggenstraat was een kerkplein opengehouden, een langwerpig vierkant, dat aan de straatzijde door een muur en een groote poort was afgesloten.

Uit de litterae annuae (jaarbrieven) van het College blijkt, dat dit bouwplan bij de oversten bestaan heeft tusschen 1590—1599. In laatstgemeld jaar wordt er gezegd, dat er in de plaats van een kerk een retraitenhuis achter in den tuin gebouwd is. En uit een plan, eveneens in de Bibliothèque nationale te Parijs berustend, blijkt, dat dit retraitenhuis gedeeltelijk op het terrein der kerk werd opgetrokken, zoodat toen de gedachte, om een kerk aan de Heggenstraat te bouwen, was opgegeven. Het is wel zeer interessant, dat reeds in 1599 binnen onze veste een retraitenhuis gebouwd was: Domus pro exercitia facientibus, zoo lezen wij op het plan. En de litterae annuae vermelden later, dat ook kanunniken van St. Servaas er de retraite deden onder de leiding der Paters. Aanvankelijk was de schout Maes en de magistraat niet voor dit retraitenhuis; maar later gaven zij tot dekking der onkosten een bijdrage van 100 gulden, een mooie som voor dien tijd.

Zeer tevreden waren de Paters, dat er nu eindelijk toch bouwterrein op de Breedestraat open kwam. Niet alleen erlangden zij het bezit van het huis van den schout Maes, maar ook hadden zij reeds de zoo bekende woning „de poorte van Rymborgh". Het behoorde toe aan Vrouwe Agnes van Bylandt, van Bronchorst, vrijvrouwe van Rymborch en haar zoon Joannes.

Bij dit groote Heerenhuis behoorde de oude kapel van St. Amandus. De gansche bezitting werd tegen „eene geringe erken-

tenisse en verder van alle lasten onbezwaard, ter eere van Gods christelijke catholijke religie, instructie der Joncheyt ende vorderinge van den gemeenen proffijte, mit goeder ofte vrije moet ende goeden wille, den College irrevocabiliter doneert, gescheynckt ende mildelijk gegeven." De voorwaarden van schenking waren de volgende: De familie behield zich het recht voor, in de voormelde kapel van den H. Amandus op eigen kosten een gekelderd graf, grafsteen en schriftelijke memorie voor eeuwig op te richten; de donatie moest in dezelfde kapel tot eeuwige gedachtenis met leesbare letters staan opgeteekend; eindelijk moesten voor de schenkers, benevens hunne voorouders en nakomelingen, bezitters van het graafschap en vrije heerlijkheid Gronsveld en Rymborch gebeden en getrouwelijk godsdienstoefening gehouden worden. Ten slotte werd bedongen, dat deze aanzienlijke woning, het gewezen verblijf ook der Heiligen Monulphus, Gondulphus, Amandus en Remaclus, aan de schenkers of hunne erven zoude wederkeeren, „wanneer ter eeniger tijd dit huis, kapelhof en hofstad in der gedachten Collegie der Sociëteit (daar God in voorzien wil) afhandig gemaakt, veralieneert oft geprofaneert ofte sus in eenige deel of geheel veranderd zou worden."

Rector van het college was destijds Pater Joannes Bex, die de groote gift in bezit nam ten overstaan van den stadsgouverneur Anton de Grenet, van den schout Maes en twee schepenen van Maastricht. De St. Amanduskapel werd bijna onmiddellijk daarna verfraaid en versierd, vooral door de milddadigheid van Juffrouw Leonora van Moll en twee andere personen, die er 600 gulden voor bijdroegen. Den 21 Augustus 1596 kwam de wijbisschop van Luik, Mgr. Andreas Stregnart en wijdde de kapel opnieuw.

Uit den toon, waarop de litterae annuae over dit alles spreken, merkt men de groote vreugde der Paters, op die plaats aan de Breedestraat de kerk te kunnen bouwen. Men herinnert er aan, dat die plek geheiligd is door het verblijf van St. Lambertus, St. Amandus, door Monulphus, Gondulphus en Remaclus, die hier gewoond zouden hebben. Dit verhalen de litterae annuae op gezag van den hoogbejaarden burgemeester Gerardus van Hulsberg, genaamd „Schaloen"; en ze voegen er bij,

dat destijds dit getuigenis nog bevestigd werd door zeer oude schilderingen in het portaal, voorstellende St. Lambertus en twee andere bisschoppen. Gegeven, dat de O. L. Vrouwe in de oude tijden de kathedrale kerk was, is het verblijf der genoemde Heiligen op die plaats niet onwaarschijnlijk.

De Jezuïeten bezaten nu allengs voor hun kerk en College het terrein gelegen tusschen de Breedestraat, de achterhuizen van de Wolfstraat, Achter 't Vleeschhuis en de Heggenstraat (Zie Schaepkens van Riempst, l. c. bl. 58—59). Dit terrein was volstrekt niet te groot. Immers de litterae annuae melden in 1604, dat er, trots de benarde tijden, ruim 600 leerlingen het college bezochten. Voeg hierbij den grooten toeloop der burgerij naar de godsdienstoefeningen en preeken der Paters, en ge zult begrijpen, dat het plan, een groote kerk te bouwen, opnieuw en thans voor goed op den voorgrond kwam.

P. Joannes Bex, die lange jaren vice-rector en rector geweest was, die gezwoegd had voor kerk en college en het mooie plan der kerk had laten vervaardigen, dat uit gebrek aan plaats en middelen niet tot uitvoeringen kon komen, werd in 1605 opgevolgd door P. Laurentius Tholen. De burgerij der stad en vooral de Magistraat was over deze benoeming ten zeerste voldaan. Want niet alleen was hij Maastrichtenaar en gesproten uit het burgemeesterlijk geslacht van dien naam, maar ook een man van hooge deugd en talent en zoo aangenaam in den omgang, dat hij aller harten wist te veroveren. Hij was de man, die een werk kon beginnen en gedeeltelijk voltooien, dat door alle Maastrichtenaars met verlangen tegemoet gezien werd, een ruime en mooie collegekerk.

Middelerwijl was de toekomstige architect der Jezuïetenkerk, de leekebroeder Petrus Huyssens, reeds in den herfst van het jaar 1598 naar het college te Maastricht overgeplaatst, waar hij zich aanvankelijk met gewoon huiswerk had bezig gehouden, ofschoon hij een zeer groot talent voor architectuur bezat en de noodige studiën daarvoor gedaan had.

Broeder Huyssens werd den 6 Juni 1577 te Brugge geboren en trad op ruim twintigjarigen leeftijd, 20 September 1597, in de Sociëteit. In den Catalogus van het jaar 1603 wordt hij reeds Meester genoemd; en van 1606 tot aan zijn dood vinden

we hem in verschillende steden als architect werkzaam. Behalve te Maastricht bouwde hij de prachtige kerk van het professenhuis te Antwerpen, dan andere te Brugge, zijn vaderstad, te Namen, te Brussel de kapel van Isabella, waarvoor hij een kunstreis naar Italië moest ondernemen; dan te Gent de abdijkerk St. Pierre, tegenwoordig de parochiekerk Notre Dame. In al deze groote werken toonde zich Broeder Huyssens, volgens het oordeel van deskundigen, een der eerste toenmalige architecten van België. Den door hem gebouwden toren der Jezuïetenkerk te Antwerpen noemt von Bezold een der schoonste der heele renaissance. Het necrologium van Broeder Huyssens spreekt nog van vele andere kerken (Complures aliae), die hij zou gebouwd hebben. Men vermoedt de collegekerk van Yperen, de kleinere kerken te Duinkerken, Cassel en Bailleul. Meer dan andere Belgische architecten wellicht toonde Broeder Huyssens neiging voor het barok, vooral in de gewelfconstructie. Na een rijk leven overleed hij in zijn geboortestad Brugge, 6 Juni 1637 (J. Braun S. J., Die Belgischen Jesuitenkirchen, Freiburg 1907).

Zijn eerste kerk bouwde hij te Maastricht, waar hij gedurende 15 jaren (1598—1613) woonachtig was.

Nadat Huyssens het plan der kerk voltooid en daarmee te Maastricht bijval had mogen inoogsten, zond Pater Rector het naar Rome aan den Generaal P. Claudius Aquaviva ter goedkeuring.

Intusschen moest hier de bouw worden voorbereid. Nog werd een huis aangekocht voor 3000 gulden. De stadsregeering gaf een toelage van 600 gulden, in drie termijnen te betalen, en daarenboven nog 6000 Sichemermergelblokken. Een weldadig priester schonk op zijn sterfbed de ruime gift van 20 bunder land, ter waarde van 1500 goudgulden. Ook de kanunniken van St. Servaas lieten zich niet onbetuigd en deden mergelblokken uithouwen in de steengroeven van Sichem en Heez (Kapittelbesluiten 1591—1608). Nu de middelen zoo ruim toevloeiden, kon men ook het ander noodzakelijk huis aan de Breedestraat aankoopen en spoedig met den bouw beginnen.

Het blijkt niet, dat de generaal der orde eenige moeilijkheid tegen het plan en den bouw gemaakt heeft, en zoo kon men overgaan tot de eerste-steenlegging, die dan ook den 30 Juni

1606 met groote plechtigheid geschiedde door den beroemden veldheer, markies Ambrosius Spinola. Wij vinden vermeld, dat deze op uitnoodiging der Paters zeer gaarne uit het leger naar Maastricht overkwam, en met een linnen voorschoot omgord den grooten steen inmetselde. Hij werd bijgestaan door den magistraat der stad, door geestelijkheid en volk.

Onder de goedgunstige medewerking der geloovigen verrezen nog in hetzelfde jaar de fondamenten boven den grond. In het begin van het volgende jaar, 2 Januari 1607, schonk de stad nogmaals 7000 Sichemer mergelblokken en een toelage van 50 gulden in de week voor den tijd van vier maanden. In den loop van 1608 rees de bouw ongeveer tot aan het dak en tevens de daarnaast gelegen woning tot aan de eerste verdieping. Daarvoor stond de magistraat de achterstallen van den pachter der moutwaag af op 6 Juni 1608; maar de pachter kreeg uitstel van betaling en daarom schonk de stad in de plaats daarvan 1000 gulden. Ook verder toonde de stad zich vrijgevig en stond 14 April 1609 nog 1000 daalders toe voor de voltooing der muren tot aan het dak. Den 19 Februari 1610 wederom 1000 gulden brabants „aen de Jezuïeten tot opbouw haerder kercke". Nog geen maand daarna, 14 Maart 1610, opnieuw 500 gulden „onder bewilliging van Commissarissen-Deciseurs". In 1611 kwam de provinciaal der Jezuïeten te Maastricht, bij welke gelegenheid de burgemeesters der stad een feest gaven, bij de Paters te middag aten en 19 potten wijn schonken, „door de stad te betaelen". Het kapittel van St. Servaas beval op 17 Februari 1612 aan haar ondergeschikten om Sichemsche mergelblokken uit de groeve naar de Jezuïetenkerk te brengen (Kapittelbesluiten 1609—1632 en Raadsverdragen sedert 1580, Gemeentearchief te Maastricht).

Intusschen had ook Aartshertog Albert van Oostenrijk, gouverneur der Zuidelijke Nederlanden, een mooie gift van 3000 gulden gedaan. Hiervan nam men 1200 gulden voor den aankoop der woning van burgemeester Groteclaes, die moest afgebroken en het terrein gebruikt worden als voorplein der kerk.

Wanneer wij de historie van den bouw overzien, dan merken wij op, dat de nieuwe kerk aanvankelijk zeer goed opschoot, later daarentegen de voortgang zeer vertraagd en zelfs twee ja-

ren heelemaal gestaakt werd. De eerste oorzaak hiervan vinden wij in de spandiensten tot aanvoer van het materiaal door het Spaansche leger verricht, welk middel later ontbrak; de tweede in het gebrek aan geldelijke middelen, die aanvankelijk nogal rijkelijk, later veel spaarzamer vloeiden. Zoo kwam het dat men in drie jaren (1606—1609) tot het dak was gekomen en ook reeds het priesterkoor en de twee zijkapellen overwelfd waren; dat daarentegen de rector Laurentius Tholen gedurende twee jaren moest staken en eerst zijn opvolger, Pater Nicolaus Romaeus, in het midden van 1611 het werk kon hervatten.

Wie was de man, die eigenlijk het werk voltooide?

Nicolaus Romaeus of Romeyns was geboren te Brugge, 1 November 1563. Hij trad 27 Maart 1598 in de Sociëteit, na gestudeerd te hebben te Brugge en Parijs, dan te Bourges en te Poitiers in de rechten en na den graad van meester in de vrije kunsten te hebben behaald te Würzburg. Hij was gelijkelijk bedreven in geestelijke en profane wetenschappen en werd geroemd om zijn heldhaftige deugd. Zijn scherp en practisch verstand toonde hij in zijn theologische voordrachten te Luik, St. Omer, 's Hertogenbosch, Yperen en Antwerpen. Lang was hij in de Hollandsche missie werkzaam, stichtte een vaste statie te Middelburg en had zeer veel van de vervolging te lijden.

In 1610 te Maastricht als rector aangesteld, toonde hij zich als een waar zoon van Ignatius, bad zeer veel en leefde uiterst sober. Geruimen tijd vastte hij van Donderdag-middag tot Zondagmorgen zonder spijs noch drank te nuttigen. Geen wonder, dat pijnlijke kwalen zich voegden bij die vrijwillige verstervingen. Gods welbehagen was hem alles; het overige had in zijn oogen geen waarde. Eens toen een Broeder te Maastricht erg mistroostig was, omdat door een vergissing heel een brouwsel te loor ging, troostte hem P. Rector met de woorden: „Ik heb liever, dat er bij ongeluk honderd gulden verloren gaat, dan dat de geringste regel vrijwillig wordt overtreden."

Met grooten ijver begon P. Romaeus den afbouw der nieuwe kerk, midden 1611. Daarvoor dienden de drie laatste giften van de stad, het kapittel en Albert van Oostenrijk, boven genoemd. In 1613, 10 Juni, schonk de stad nog 1000 gulden voor het gewelf, en het volgend jaar 300 gulden voor het groote venster

in de façade. Het voorplein der kerk werd daarenboven op stadskosten geplaveid, volgens besluit van 7 April 1614.

Zoo was de bouw onder Pater Romaeus bijna voltooid. Hij werd einde 1613 vervangen door P. Jacobus van Dijck, die in het college gedurende acht jaren procurator geweest was. Had de bouw ook groote vertraging ondervonden door dat men tegelijkertijd het huis der Paters optrok, nu was men ook in eens bevrijd van de onaangenaamheden en lasten, altijd aan bouwen verbonden en kon Pater Jacobus van Dijck er met kalmte en rust aan denken, om in den loop van den zomer 1614 de kerk plechtig te laten consecreeren. Deze feestelijkheid had plaats den 27sten Juli 1614, den tienden Zondag na Pinksteren. De wijding geschiedde door den suffragaan-bisschop van Luik, Andreas Stregnart, die ook de Amandus-kapel jaren geleden ingewijd had. Het H. Misoffer werd opgedragen door den rector, omdat de tachtigjarige bisschop reeds oververmoeid was van de plechtigheid der kerkwijding. Alle geestelijken van St. Servaas en O. L. Vrouw met de voornaamste burgers der stad waren tegenwoordig. Bij deze gelegenheid voerden de studenten de twee volgende dagen twee drama's op: die der Poësis De verovering der Arke door de Philistijnen; en die der Rhetorica Het terugvoeren der Arke.

Een korte beschrijving der nieuwe kerk mag niet ontbreken. Ze had in de lengte 37, in de breedte 12 Meter. Tusschen het priesterkoor, dat rechts en links een zijkapel had met twee daarboven gelegen tribunes, en het schip der kerk, lag een dwarspand, dat echter niet ver buiten den overigen bouw uitstak. Aan de linkerzijde van den voorgevel stond een toren, welke de klokken droeg en tevens een trap bevatte, die leidde naar de tribunes achter in de kerk. Schip en dwarspand hadden een houten tongewelf, dat met renaissance-versierselen en voorstellingen van Heiligen beschilderd was. Het priesterkoor en waarschijnlijk ook de zijkapellen hadden een netgewelf. Het schip werd rechts door vier, links slechts door drie vensters verlicht, omdat hier de toren de plaats voor het vierde venster bedekte. Deze vensters hadden stompe spitsbogen, welke met het netgewelf van het priesterkoor, de eenige herinnering aan de gothiek bewaarden. De profileeringen enz. der vensters

daarentegen hadden den vorm der renaissance. Het dwarspand vertoonde aan beide zijden twee boven elkaar aangebrachte vensters, waarvan de onderste gelijk aan die van het schip, de bovenste rondvensters waren. De voorgevel had zes vensters, beneden drie en boven drie. Van de onderste drie had het middenvenster een rondboog, de twee andere een spitsboog; van de bovenste had het middelste een rondboog, terwijl de twee andere ovaal waren. Boven den ingang der kerk bevond zich over de heele breedte een dubbele tribune. De onderste was vijf meter diep en rustte op drie ronde bogen, die door vierkante pijlers gesteund werden. De bovenste tribune was slechts twee en een halve meter diep en werd gedragen door drie rondbogige nissen. Vooral het inwendige der kerk had den vorm der renaissance. In de plaats der contreforten ziet men sterk uitspringende ionische pilasters, welke op een architraaf en een ronde fries een zware ver uitstekende kroonlijst dragen, die tusschen de pilasters nog door machtige consoles gesteund wordt De vier ionische pilasters der façade treden niet sterk naar buiten. De gevel bestond oorspronkelijk uit een in drieën verdeelde benedenverdieping en een onverdeelde attica, beide corinthisch. Midden in de attica was een cartouche met het monogram van den naam Jezus aangebracht. De gevel werd boven afgesloten door een tympanon, waaruit op een sokkel een kruis oprees. Later is natuurlijk de attica en vooral het kruis weggenomen. Boven de ovale vensters in de onderste atticaverdieping las men: Anno 1612.

Volgens deze beschrijving is dus de Jezuïetenkerk op de Breedestraat geen renaissance of barok. Zondert men de vormen der details uit, dan hebben we voor ons een der oude eenschepige kerken met tongewelf, zooals er op het einde der middeleeuwen zoovele in België gebouwd werden. Het verschil tusschen de Maastrichtsche Jezuïetenkerk en de daarmee verwante gothische kerken bestaat niet in de constructie van den bouw, maar alleen in de vormen der details.

Philippe de Hurges, die Maastricht in 1615 bezocht, schreef over het gebouwen-complex der Jezuïeten aldus:

„L'Eglise et la maison des Jésuites sont accommodés l'un et l'autre autant avantageusement qu'en aucune ville des Pays-Bas.

Car leur maison est très ample et très commode, bien qu'elle ne soit superbement batie et rien ne manque en leurs jardins de tout ce qu'on saurait désirer, pour la delectation des yeux et de la bouche. Ce qu'ils ont de plus rare et de plus beau est leur église, laquelle est fort superbe et magnifique en sa structure, toute composée de pierre blanche, taillée à la moderne, elle contient 80 pieds en largeur et environ 200 en longeur; et tout à l'environ ce sont gros piliers carrés avec des arcsboutants, qui le sontiennent par le dehors avec un beau clocher en l'une des extrémités.... Entré que vous êtes au dedans, vous voyez une voute lambrisée de bois et par carreaux, en chacun desquels est peinte de vives couleurs l'image de quelque saint, et les entre deux sont agencés de fleurettes en champ d'or et d'azur. Les verrières en sont peintes et d'un ouvrage excellent.... Le grand autel est fait en forme de théatre, étant fort élevé sur huit colonnes qui vont toujours en amoindrissant. Le doxal est une pièce fort superbe", etc. (Voyage de Ph. de H. à Liège et à Maestricht en 1615, Maandrozen 1881, bl. 59).

Broeder Huyssens maakte in den bouw dezer kerk zijn eerste studiën in het barok en men kan er bijvoegen, dat hij hier zijn eerste lauweren verdiende.

Serbat (L'architecture gothique des Jésuites etc.) noemt ze goed verlicht, vroolijk en doelmatig: „La voute de l'Eglise est toute à peintures très belles et bien faites de tous les saints anciens et modernes et entre autres les saints et béats de leur ordre." Het gewelf werd later veranderd. In de plaats der schilderingen kwam krullend stukadoorwerk. De thans misbruikte kerk bewaart nog altijd de herinnering van vele beroemde mannen, die in het College studeerden, vooral van Cornelius à Lapide van Bocholt bij Luik, groot bijbelverklaarder; van Henschenius van Venráy, beroemd bollandist; dan nog van de bollandisten Dolmans en Limpens, enz.

Een glorietijd beleefde de kerk van 1673—1773. In het laatstgenoemde rampzalige jaar echter werd de Sociëteit van Jezus onder den druk der Bourbonsche regeeringen opgeheven. Op Zondag 24 October had de laatste dienst in de kerk plaats, die tegelijk met het College moest worden gesloten. Tot 15 September 1774 bleven de Paters als seculiere priesters in communiteit

leven en ontvingen geldelijken steun van den ontvanger der gerequestreerde kerkelijke goederen.

In het jaar 1786 begon de ontheiliging der kerk. Er vormde zich te Maastricht een gezelschap voor de inrichting van een theaterzaal. Daarvoor vond zij niets geschikters dan de Jezuïetenkerk en kocht deze met een deel van het college voor 10000 gulden. De heele kerk werd door een sterke zoldering in twee verdiepingen verdeeld: beneden de redoutezaal met zijkamers ingericht, boven het theater. Van den voorgevel verdween het bovenstuk met monogram en kruis en de mooie beelden uit het lagere gedeelte. Ook de toren werd afgebroken. In October 1787 opende men het theater met de eerste voorstelling der tragedie Philoctète, gevolgd door een kleiner stuk. Een grooter profanatie is er nauwelijks bekend en ze duurt nog heden voort.

Gedurende bijna 80 jaren bezat Maastricht geen Jezuïeten meer binnen haar muren, totdat ze er zich opnieuw vestigden in 1852. Tot 1870 vergenoegden zij zich met een kapel, ingericht ter plaatse, waar thans de spreekkamers zijn. Op Sint Hubertusdag van dat jaar wijdde Mgr. Walterus Steins-Bisschop, aartsbisschop van Bosra en apostolisch vicaris van Bengalen, de thans bestaande kerk in, onder den titel van Jezus' H. Hart, de eerste van dien titel in Nederland. Het Pontificaal lof deed een ander prelaat, Mgr. Vrancken, bisschop van Colophon en apostolisch vicaris van Nederlandsch Indië. De preek hield de bekende Pater Augustinus Henriet S. J., oud-rector te Maastricht. Den 4den November deed Mgr. de la Geneste een plechtige Hoogmis, en den 6den preekte de nog heden bij velen bekende Pater Adrianus van Gestel S. J. (De Limburger, 12 November 1870).

Nu rest ons nog een verklarend woord te voegen bij de mooie en hoogst interessante kaart van Maastricht, die thans hierachter voor de eerste maal verschijnt en tot heden onbekend was. Het origineel berust in de Bibliothèque Nationale te Parijs bij de verschillende plannen der kerk, die wij zoo vaak hebben vermeld en gebruikt. Hoe ze met de teekeningen der kerk te Parijs gekomen is, werd boven reeds voldoende verklaard. Ik vermoed, dat de kaart opgezonden is naar den Generaal der Sociëteit om hem nauwkeurig te doen zien, hoe het terrein van College en

kerk te Maastricht met betrekking tot de overige gedeelten der stad gelegen was. Ze is het werk van onzen bekenden Maastrichtschen teekenaar Simon de Bellomonte, kapelaan van het kapittel van St. Servaas, en dateert uit het jaar 1587.

Het stadsbeeld, dat de kaart ons geeft, loopt: in het noorden tot midden op de markt, waar nog de gevangenpoort te zien is; in het zuiden tot en met de O. L. Vrouwekerk, de Cortenstraat, Papenstraat en Bouillonstraat; in het westen tot aan de oude stadsmuur achter om het klooster; in het oosten tot aan de Maas.

Wij beginnen de beschrijving in het noorden en merken daar terstond zeer duidelijk op den destijds nog in goeden staat verkeerenden walmuur van de Ezelenmarkt af tot midden op de markt bij de gevangenpoort; dan op het klooster de huizen der kanunniken en vooral de interessante Tweeberger poort met het van ouds bekende éénc torentje. De Sint Servaas heeft reeds op het neuwerk den leelijken toren, die in 1763 vervangen werd door een anderen; deze werd omstreeks 1889 door den tegenwoordigen vervangen. Zoowel voor als achter op de kerk draagt de middentoren den keizerlijken addelaar. De zijtorens op het neuwerk lijken wel wat hoog, hetgeen echter ook aan een minder nauwkeurige teekening kan liggen. Op het Vrijthof achter de apsis van Sint Servaas en Sint Jan zien we duidelijk het vreemden-kerkhof (Coemeterium peregrinorum). Ook de pandgebouwen van Sint Servaas komen uit, en zelfs de huizen, die er aan den kant van het Vrijthof voor gebouwd zijn.

Over het Vrijthof loopen kruiselings twee wegen: de eene van de Groote Staat naar de sacristie van St. Servaas, de andere van het Sint Jacobsgasthuis (hoek Breede- en St. Jacobstraat) naar de Statenstraat. Op den hoek van het Vrijthof bij de Groote Staat ziet men het Perroen staan. „Op een ronden voet, door vier trappen gevormd, verhief zich het welbekende vrijheids-emblema van Luik, een kolom of perroen, door vier liggende leeuwen gesteund, bekroond met een pijnappel en gedekt door een kruis" (J. Schaepkens v. Riempst, l. c. bl. 283). Vermoedelijk opgericht in 1292, werd het in 1795 door de Franschen verwijderd. Duidelijk neemt men op deze kaart waar,

hoe de hoek van het Sint Servaasgasthuis vooruitspringt op het Vrijthof, dat, na de slooping van dit eerbiedwaardige gebouw in 1821, een vrij regelmatig vierkant werd.

Op de groote markt ziet men de oude voormalige stadspoort, genaamd de steenen of groote poort of ook Hochterpoort aan de Groote Gracht. Op de kaart wordt ze reeds porta Captivorum of gevangenpoort genoemd, omdat ze sedert 1316 tot crimineele gevangenis was ingericht. Ze dateerde van 1229, toen de oude walmuur gebouwd werd, die van het Sint Servaasklooster langs de Groote Gracht naar beneden liep en de markt in tweeën deelde. Buitenmuurs werd ze houtmarkt, binnen muurs Zaterdagsmarkt geheeten. Tegenover de Nieuwstraat midden op de markt, gedeeltelijk ter plaatse, waar thans het stadhuis staat, ziet men de lakenhal met den markttoren. Volgens Schaepkens bestond ze uit een vierkant gebouw, met een afgebroken hoek tegen den stadsmuur.

Bijzonder goed komt op de kaart de markt- of haltoren uit, die ver boven de gebouwen uitsteekt en drie verdiepingen heeft. Hal met toren zijn vermoedelijk in het begin der XIVe eeuw gebouwd. In 1400 is de toren verhoogd.

Behalve de groote kerken, die er nog heden staan, zien wij op deze kaart een reeks kapellen en kerken, die alle verdwenen zijn: De Witte vrouwen aan het Vrijthof; Sint George aan de Groote Staat; hospitaal met kapel van Sint Servaas aan het Vrijthof; Sint Jacob aan de Breedestraat-Jacobstraat; Sint Amor op de Moesmarkt; H. Geestkapel met hospitaal (de kapel is nog in aanbouw) Groote Staat—Markt; Sint Vincentiuskapel op de Breedestraat tegenover het College der Jezuïeten en de O. L. Vrouwekerk; Sint Evergislus op de Brugstraat en uitkomend op de Van Hasseltkade; kerk der Augustijnen vlak aan de Maasbrug gedeeltelijk op stutten boven de Maas; O. L. Vrouw aan den oever (Maria ad littus), waar thans de Augustijnenkerk (St. Joseph) staat; dan nog de Sint Nicolaaskerk op Lieve Vrouweplein—Wolfstraat. Zeer interessant is het, dat al deze kapellen en kerken streng georiënteerd waren, met apsis en altaar naar het oosten.

Aan de Maas zijn in den muur twee poorten te zien: de porta carbonaria superior (boven-Kolenpoort) tegenover de O.

L. Vrouwekerk; en porta carbonaria inferior (beneden-Kolenpoort), even beneden de Maasbrug. Verschillende schepen in de Maas wijzen op een druk verkeer te water in die dagen. De huizen zijn op deze kaart meestal niet duidelijk geteekend. Hiervan zijn o.a. uitgezonderd het Dinghuis of Praetorium op den hoek Kleine Staat—Jodenstraat, dat in 1475 gebouwd was. In de Groote Staat ziet men het Domus Senatorum. Vrij natuurlijk is het, dat wij op het terrein van het latere Jezuïetencollege verschillende huizen geteekend vinden: het huis van Conynx; het huis van burgemeester Fall; het huis van Groesselt of de Poorte van Rymborch; het huis van den schout Maes, bijna op den hoek Breedestraat-Heggenstraat, die toen Vicus Casei genoemd werd naar de schepenfamilie Caseus, Kasen of Kesen. De eerste Caseus ons bekend is Baldewinus Caseus, die in 1274 voorkomt als schepen van Maastricht (Zie P. Doppler, Schepenbrieven van het kapittel van St. Servaas te Maastricht, Deel I, bl. 5).

P. ALBERS, S. J.

KASTEEL TERWORM (HEERLEN).

Het Kasteel Terworm

onder Heerlen.

Het kasteel Terworm, verscholen liggend in een heerlijk dal tusschen Heerlen en Voerendaal, was evenals het grootste gedeelte zijner onderhoorigheden een leen der Keurkeulsche mankamer, zetelend in de eerstgenoemde plaats.

In den loop der tijden is dit goed tot de tegenwoordige uitgestrektheid gegroeid, meest door het aankoopen van de verschillende hofsteden, die er thans nog toe behooren. Dit waren er niet minder dan zeven, met eene molen. Zoo de Keurkeulsche leenen Gitsbach, Ten driesch, Eyckholt, (Eyckent waarvan de boerderij niet meer bestaat, doch de gronden nog tot het goed behooren) met de Eyckholtermolen, Douvenrade, het deels Schinnensch-, deels Valkenburgsch leen, Geleenhof, en de hoeven Overste Worm en Prickenis. Tot het eigenlijke leen Terworm behoorden nog het Dirck Raeder en het Jacob Creuwenleen. Zooals men ziet eene heele lijst.

Als oudste bezitter van Terworm vinden wij een Johan Judenkopf von Strijthagen. Quix (1) vermeldt van hem dat hij in 1476 den „hof zu ter Worm" releveerde en putte deze bijzonderheid uit een ouder leenregister der Keurkeulsche mankamer dan thans op het Rijksarchief nog aanwezig is.

Na hem wordt Gerart von Strithagen, gen. Moen, met den hof Terworm beleent in 1478, op beloken Paaschdag (29 Maart). (2)

Wie op hen gevolgd is, konden wij bij gebrek aan bronnen niet achterhalen.

---

1) Quix. Die Reichsgrafen von Schaesberg.... und die Freiherren Judenkopf von Streithagen. Aachen 1841 p. 24.

2) Registers der Keurkeulsche Mankamer te Düsseldorf berustend. (1922).

In het archief Terworm, thans te Maastricht berustend, vonden wij een klein lijstje van verheffingen dat hier volgt. Den 8ste September 1539 wordt Terworm verheven door Philip van Doeffenrae en 22 November van dat jaar door Johan Tzyen (Schyen), schout van Heerlen. Dan staat er vermeld: „1551 heeft Johan van der Hallen het huys tot ter Worm „ontfangen" en dan: „Anno 1552 27 May hat her Simon Wylre „als momber seiner hausfrau Marie.... (niet ingevuld) het „lehn ontfangen van het goed gelegen totter Worm mit het „recht dat Dries Tzyen an den bongart hatte zu den Worm „dat Dries hem overgedragen hadde" en eindelijk „1568 hat „Willem van Wylre canonik tot Acken ontfangen dat leen „totter Worm etc. auch behalttlich seiner Moder ersten ge„bruck (?) ihr leyfdach."

Oogenschijnlijk volgt dit tamelijk wel al blijkt niet overal het verband. Er is echter meer dat de zaak nu niet precies erg helder maakt.

Op de eerste plaats eene akte van 1553 den 13 van Braemaent (Juni), waarbij Antonys van der Hallen, priester en kanunnik te Nydeggen, o.a. een spleet uit het leen Terworm, het „Heilgen" geheeten aan zijn broeder Johan van der Hallen overdraagt (1). Waren dezen dus nog bezitter van Terworm toen Symon van Wylré het leen voor zijne vrouw verhief?

Eene tweede akte, een origineel charter d.d. 24 April 1588, is nog aanwezig, getuigende dat Wilhelm von Wylre, kanunnik voornoemd, een aantal stukken land te Etenacken ruilt tegen het huis Terworm en ap- en dependentiën met Johan van der Hallen, gehuwd met Katharina Koeps, zooals hem dit huis, bij scheiding en deeling der ouderlijke goederen door het lot was toegevallen.

Hoe dit alles nu mogelijk was, is ons niet gebleken. Was Terworm een nalatenschap (Tzyen?), waarvan ieder bezitter van een deel dit verhief, of wordt het huis Terworm misschien verward met eene hoeve bij Terworm gelegen, m. a. w. worden

---

1) Archief Keurkeulsche mankamer register van overdrachten 1550—1557, op 't Rijksarchief in Limburg.

hier twee verschillende leenen bedoeld, hetgeen men geneigd zou zijn aan te nemen.

Hoe dit alles zij, door de laatst genoemde akte zijn de van Wylre's in het bezit van het geheele leen gekomen.

De oudste bezitter van Terworm, uit dit geslacht, Simon van Wylre, werd in 1491 geboren en had tot eerste echtgenoote Anna van Lieck, gestorven in Februari 1536 en dochter van den in November 1536 overleden Jacob. De tweede maal huwde hij in 1541 17 Januari met Maria, dochter van Jan Tzyen of Schyen, zooals uit de hiervoor vermelde beleening en uit meerdere stukken van het archief Terworm blijkt. De naam zijner tweede vrouw vindt men telkens oningevuld gelaten, wanneer er van haar sprake is, alsof men dien later zocht te verdonkermanen. Hij was van 1533 tot 1568 schepen van Aken (1).

Het leen werd na zijn overlijden in 1568, verheven, zooals reeds gemeld, door zijn zoon Wilhelm van Wylre, van 1568 tot zijn dood 1609 27 Januari, kanunnik van het O. L. Vr. Munster te Aken (2). Hierna volgde diens broeder Diederich hem als eigenaar van Terworm op, deze was evenals zijn vader schepen van Aken van 1598 tot 1627 en bovendien schepenmeester. Zijne echtgenoote Maria van Reimerstock, dochter van Aegidius (Gillis) en Anna van Belderbusch leefde nog in 1647; hij stierf 1627, 1 Juni (3). Zijn wapen dat hij in 1617 schijnt te hebben laten vervaardigen is: doorsneden boven van keel met twee rozen van goud in de hoeken, beneden van zilver, hartschild van zilver met een getand kruis van keel; helmteeken een naar links gewenden hond van keel (niet meer geheel zichtbaar). Maria van Reimerstock voerde toen in goud een slangenkruis van keel, in het rechter bovenkwartier een kruis van keel; helmteeken een naar rechts gewende slang (?)

Hun zoon Hans Willem van Wylré, 24 Juni 1614 geboren, werd in 1627 na het overlijden van zijn vader eigenaar van Terworm, zijne moeder Maria van Reimerstock behield echter

---

1) Macco, Achener Wappen- und Genealogien II p. 247.
2) A. Heusch, Domini canonici reg. Eccl. B.M.V. Aquisgranensis, Berlijn 1892. p. 19 e. v.
3) Macco, A. W., p. 247 en archief Terworm.

het vruchtgebruik tot aan haar dood. Hij huwde 20 Januari 1664 te Vissenich met Joanna Margaretha von Quaedt tot Alsbach en Vissenich, dochter van Winandt Rutger, die in keel twee beurtelings gekanteelde balken van zilver voerde en van Christina van Wolffen, wier wapen een veld van zilver met een balk van keel, waarboven een naar rechts gewenden wolf van keel, was. Hans Willem van Wylré heeft zeer vele functies gehad.

Door de Gedeputeerden der Staten-Generaal W. Raesfelt, B. van Goerée en W. van Haren, die na de ratificatie van het partage-tractaat van 1661 door den koning van Spanje, het Staatsche gedeelte der drie landen van Overmaas plechtig in bezit kwamen nemen, werd hij 19 October 1663 aangeschreven om den eed van trouw te doen aan de Staten-Generaal. Hij verscheen evenwel niet op eene speciaal daartoe belegde vergadering van de Staten der drie landen van Overmaas, op 22 October 1663. Waarschijnlijk is het hem niet mogelijk geweest deze vergadering bij te wonen. Reeds bij resolutie van de Staten-Generaal d.d. 21 Juli 1664 werd hij op zijn eigen verzoek tot dien eed toegelaten en nam reeds 11 September daaraanvolgend als lid der ridderschap aan de vergaderingen der Staten van Valkenburg deel (1). Later, nadat de landen van Overmaas met Maastricht van 1673 tot 1678 in bezit van Frankrijk waren geweest, werd hij 10 November 1678 door stadhouder prins Willem van Oranje, die bij resolutie der Staten-Generaal van 27 September 1678 belast was met het orde stellen in die landen, tot regent van het land van Valkenburg aangesteld. Wel een bewijs dat men vertrouwen in hem stelde. Buitendien benoemde Johan baron van Gendt, stadhouder en voogd van het Staatsche land van Valkenburg, hem den 16 October 1679 tot leenman van dat land. Hij schijnt dit echter ook reeds onder het Fransche bestuur in 1676 geweest te zijn (2). Vanaf 1650 was hij Luitenant-stadhouder der Keurkeulsche mankamer te Heer-

1) Archief Terworm en der Staten van Valkenburg (Rijks-Archief in Limburg).
2) Maasgouw 1922 p. 62. Artikel van Rijksarchivaris Dr. Doppler over Terworm, zie ook archief Terworm.

len en van 1652—1686 schepen en schepenmeester van Aken. Aan bezigheid heeft het hem, zooals men ziet, niet ontbroken.

Onder hem is ook het oude kasteel, waarvan vermoedelijk heden ten dage nog muurresten buiten de vijvers te zien zijn, in 1669 of 1670 door een ander vervangen.

Jammer genoeg is van dit laatste niets meer over. Het tegenwoordige is in 1891 gebouwd en zijn slechts gedeelten der bijgebouwen en de voormalige boerderij daarvan bewaard. De poort, waarin nog schietgaten en de gleuven voor de ophaalbrug, is blijkens inschrift in een balk en de ankers in 1670 gebouwd. Een gedeelte der bijgebouwen, de woning der vroegere boerderij is gerestaureerd en het jaartal 1671, toen door het verplaatsen der ankers in 1716 veranderd. In den gevel van het gebouw, links aan de poort aansluitend, zijn aan de zuidzijde de hardsteenen wapens van Henrich von Beulardt zu Beulardstein, een getakt St. Andries-kruis, en dat zijner echtgenoote Maria van Eynatten, een rechter schuinbalk aan weerskanten vergezeld van 3 merletten, ingemetseld. Ze zijn vermoedelijk afkomstig van Eyckholt, dat in het bezit van voornoemd echtpaar geweest is (1).

Behalve nog een oud koetshuis is niets meer uit 1670 over. (Van het kasteel c.a., zooals het er thans uitziet, geven wij hierbij eene afbeelding uit P. J. M. Peters' Wandelingen in en om Heerlen; waarvan het cliché ons welwillend verstrekt werd door den uitgever van genoemd werkje, Jos. M. Alberts te Heerlen).

Hans Willem van Wylre stierf in 1686, den 7 Januari. Zijne weduwe J. Margaretha van Quaedt verhief Terworm namens hun zoon, Wynand Dederik, die in 't buitenland was, den 26 Februari 1687. Zij verklaarde toen dat 20 bunder er van, het zoogenaamde Jan Scheyenleen, onder het leenhof van Valkenburg behoorden (2).

Voornoemde Wynand Theodor, gedoopt te Heerlen 1665 Oct. 25, en die van 1692 tot 1717 schepen en 1713, '15 en '17

---

1) Cf. P. J. M. Peters, Wandelingen om Heerlen p. 58. Archief Terworm en Publications,,, de Limbourg, t. XV, p. 371 (1878).

2) Zie ook Jos. Habets, De Leenen van Valkenburg.

burgemeester van Aken was, verhief zelf het leen den 19 Mei 1686. In de jaren 1686 en later in 1689 deed hij heel veel moeite om evenals zijn vader onder de ridderschap zitting te nemen in de Staten van Staatsch Valkenburg. Dit lukte hem maar niet voetstoots en het heeft er den schijn van of hij door de edelen die reeds zitting hadden werd tegengewerkt.

Eerst nadat hij verschillende bewijzen zijner adellijke afkomst had bijgebracht, werd Terworm als riddermatig erkend en hij in 1691 tot de ridderschap toegelaten. Nadien hadden de bezitters van het huis geen moeilijkheden hiermede en namen successievelijk zitting in de Staten.

Hij stierf 25 April 1725 en werd door zijn broeder Karel Joseph, gedoopt te Heerlen 1673 den 3en Mei, als bezitter van Terworm opgevolgd, die de verheffing van het leen, den 24 September daarop volgend, deed. Ook hij was lid der ridderschap van de Valkenburgsche Staten en deed den eed van trouw aan de Staten-Generaal den 24 Januari 1719 ten overstaan van de commissarissen-deciseurs C. D. H. Pesters en W. de Quade.

Terworm werd na zijn dood verheven door zijn broeder Frederik Willem, gedoopt te Heerlen 30 September 1668, en wel op den 10en December 1729. Frederik Willem, baron van Wylre, was van af 1694 18 Mei, kanunnik en vanaf 1725 (?) deken van O. L. Vr. Munster te Aken en de eerste van zijn geslacht die den titel van baron voerde ([1]).

Evenals zijne voorgangers was ook hij lid der Staten en deed den eed ten overstaan van Balth. Collard, in afwezigheid van den hoogdrossaard van Valkenburg, baron Bentinck van Diepenheym, op 4 Mei 1730. Hij heeft verscheidene goederen, later tot Terworm behoorend, aangekocht. Zoo eerst het leen Gitsbach en 28 September 1730 twee derde gedeelten van het stokleen ten Driesch, die hij kocht van Mechtildis Nypels, echtgenoote van Frans Hendr. baron von Holthausen. Na zijn dood, 22 November 1738, gingen krachtens zijne testamentaire beschikkingen al zijne goederen over op de familie van der Heyden, gen. Belderbusch.

1) Zie Maasgouw 1922, p. 62.

Als eerste heer van Terworm vinden wij uit deze familie vermeld Vincent Philip Antoon, heer van Montzen, Streversdorp enz., en als zoodanig lid der Staten van Limburg, die dit leen met Gitsbach en Ten driesch als erfgenaam van voornoemden deken en kanunnik, den 26 Januari 1739 verheft. Hij was een zoon van Leonard Alonze (?) van der Heyden, gen. Belderbusch en Maria I. von den Bongard de Paffendorf en huwde den 9 (?) Maart 1717 met Maria Clara Eugenia de Westrem de Göttendorff, kanunnikes van het kapittel van St. Quirinus te Neus, geb. te Gutacker, gestorven te Terworm (?) 1775, 30 September, 88 jaren oud, en dochter van Joan. Albert en Alexandra Catharina Agnes von Asscheberg de Göttendorf.

Evenals zijn voorganger kocht ook hij verschillende leenen, die later bij Terworm werden gevoegd.

In 1739, den 30sten December, verkreeg hij van Mechtildis Nypels, weduwe van baron von Holthausen, twee derde gedeelten van het goed Eyckholt met al zijn toebehooren. Het huis en hof Geleen onder Heerlen, dat gedeeltelijk een Valkenburgsch, gedeeltelijk een Schinnensch leen was, kocht hij den 2 Juni 1742 voor 18400 gulden van Anna Maria van Slype, vrouwe van Geleen en Strythagen.

Zijn zoon Maximiliaan Willem baron van der Heyden, gen. Belderbusch-Wylré, kamerheer van den keurvorst van den Palts, kapitein van diens Zwitsersche gardes en luitenant-stadhouder der Keurkeulsche mankamer, verheft, als erfgenaam van Fred. Wilhelm baron van Wylré, den 8 Juni 1743 het huis Terworm. Reeds in 1744 werd hij, hoewel zijn vader nog leefde, lid der Staten van Valkenburg en deed den 13 Juli van dat jaar den eed als zoodanig (1).

Den 25 December 1748 huwde hij te Bonn met Johanna Ambrosina Francisca gravin de Satzenhove, kanunnikes van het Stift St. Pieter te Diekirch, parochie Bonn (2). Na den dood van zijn vader verheft hij Terworm, Gitsbach en Tendriesch den 11 Februari 1773. Het derde deel van den hof

1) Archief Terworm, Keurkeulsche Mankamer, en Maasgouw 1922, p. 63.
2) Maasgouw 1922. p. 63.

Eycholt had hij den 13 April 1750 gekocht van freule Maria Elis. Clotz voor 9400 gulden (1).

Zijne echtgenoote werd 28 December 1759 te Heerlen begraven twee dagen na de geboorte van hun kind, Vincentius Maria. Hij zelf stierf den 6 September 1776 op Terworm in den ouderdom van 58 jaren. Hunne wapenborden hangen nog in de kapel van het tegenwoordig kasteel (2).

Karel Leopold, graaf van der Heyden de Belderbusch, hun oudste zoon, die den 8 October 1749 op het kasteel Streversdorp onder Monzen werd gedoopt, volgde zijn vader in 1777 als heer van Terworm op. Den 14 Augustus van dat jaar verheft hij de leenen Terworm, Gitsbach, ten Driesch en Eycholt. Of hij, evenals de meeste zijner voorgangers, bij dit relief „den sammetten ofte syden budel met goud en silver", als verschuldigd recht, heeft overgegeven, staat er niet bij vermeld.

Hij heeft in den veelbewogen tijd waarin hij leefde een rol gespeeld en was naar de functie's, die hij zoowel onder het oude als onder het nieuwe regiem heeft bekleed, een mensch van meer dan gewone beteekenis (3). In 1772, den 17 Mei, werd hij benoemd tot kamerheer van den keurvorst Maximiliaan Frederik van Beieren, aartsbisschop van Keulen en 2 Februari 1773 tot vice-president van diens hofraad, later schijnt hij zelfs president geweest te zijn. Bij het uitbreken der Fransche revolutie in 1789 was hij plenipotentiaris van den aartsbisschop van Keulen bij het hof van Lodewijk XVI en had toen reeds verscheidene jaren, sinds 1781, als zoodanig te Parijs verblijf gehouden. De revolutie maakte als aan zooveel, ook aan zijn gezantschap een einde. Als vreemdeling, adellijke en vijand werd hij van al zijne goederen te Parijs beroofd en moest hij de wijk nemen naar Terworm. Aan het kasteel liet hij in 1803 en volgende jaren verschillende grootere herstellingen uitvoeren. Een eigenaardig monument deed hij in

1) Maasgouw 1922, p. 63.
2) Peters, A. W., p. 58.
3) Zie over hem: Nieuw Nederl. Biogr. Woordenb. t. II, kol. 118, artikel van Rijksarchivaris b. d. Flament en de daar aangehaalde bronnen, en Dictionnaire historique et biographique de la révolution et de l'empire par Dr. Robinet, Paris, t. II pag. 174.

1800 in het midden van den slotvijver oprichten voor zijn gestorven hondje! Wijlen rijks-archivaris Habets heeft het er nog intact gezien, wij troffen nog slechts enkele brokstukken op 't kasteel aan (1). Op eene plaat van wit marmer stond het volgende, speciaal door den Franschen doctor (en dichter) Joseph Chenier daartoe vervaardigde gedichtje, te lezen:

De l'amitié parfait modèle
Quand j'aime une fois j'aime bien
Jusqu'a la mort je fus fidèle
C'est assez dire que je fus chien.

Hij schijnt op Terworm eenigszins rustigere tijden te hebben afgewacht om weer aan het openbare leven deel te nemen. In 1802 vinden wij hem als lid van den Conseil-général du departement de la Meuse-Inférieure, terwijl hij vermoedelijk in 1804 als afgevaardigde van dit departement naar Parijs werd gezonden. Kort nadien stelde Napoleon hem tot prefect van het departement der Oise aan. In deze hoedanigheid besteedde hij veel zorg aan het lager onderwijs en trachtte hij de positie te verbeteren der geestelijkheid, die na het concordaat teruggeroepen, in bescheiden omstandigheden leefde. Ook voor den vooruitgang van landbouw en veeteelt, die nog op achterlijke wijze werden beoefend, deed hij veel en getroostte zich geldelijke offers voor dit doel. In 1810 eindelijk, den 5 Februari, benoemde Napoleon hem tot lid van den senaat en bezorgde hem den titel van graaf van het Keizerrijk. Onder het oude regiem, in 1786, was hij echter reeds graaf van het H. Roomsche rijk (2).

Al deze gunstbewijzen beletten hem niet in 1814 voor de vervallen-verklaring van den keizer te stemmen. Lodewijk XVIII was hem misschien daardoor niet ongenegen en verleende hem de brieven van groote naturalisatie.

In 1815 trok hij zich echter geheel uit de politiek terug

---

1) Publications etc. du Limbourg, t. XVI p. 293. De Rijksarchivaris Habets vergist zich hier met Karel v. Belderbusch als laatste commandeur der balie Biesen van de Duitsche orde te noemen. Dit is hij nooit geweest wel een oom van hem, zie volgende pagina.
2) Maasgouw 1922, p. 64.

en kon, daar hij zeer gefortuneerd was, dan te Parijs dan op Terworm verblijf houden. Een vijftal brochures over politieke onderwerpen zijn van hem bekend [1]. Hij kon bij het samenstellen daarvan gebruik maken van de rijke boekerij hem door zijn vadrlijken oom Caspar Antonius baron van der Heyden Belderbusch, erfelijk grootmeester van Maximiliaan, keurvorst en aartsbisschop van Keulen en een van de laatste commandeurs der balie Biesen van de Duitsche orde, in 1784 nagelaten. Deze laatste zal ook wel het zijne er toe hebben bijgedragen om Karel Leopold aan de functies te helpen, die hij bij den keurvorst vervulde.

Hij huwde met Maria Françoise Uuner de Dieburg, welk huwelijk kinderloos gebleven is. Geen directe nakomelingen hebbend, liet hij zijne goederen na aan zijn achterneef, Karel Freiherr von Böselager, kleinzoon van Friedrich Josef en van Augusta Maria van der Heyden Belderbusch, zuster van onzen graaf. In 1826 te Parijs vertoevend, stierf hij aldaar den 26 Januari waarna voornoemden Karel Freiherr von Böselager, gehuwd met Johanna gravin von Wolf-Metternich, eigenaar werd van het uitgestrekte landgoed. Deze heeft o.m. in 1848 de brug over den slotvijver laten bouwen en ook het prachtige park, dat thans publieke wandelplaats is, in 1862 naar de plannen van den tuin-architect L. Fuchs te Brussel laten aanleggen.

Zijne dochter Maria Antonia huwde met Otto Napoleon baron de Loe-d'Imstenraedt, lid der Provinciale Staten, door welk huwelijk Terworm in deze familie kwam. In 1891 liet deze laatste het tegenwoordige kasteel bouwen, dat met zijn grooten hoekigen toren op het eerste gezicht van veel ouderen datum lijkt.

Zijn zoon, baron Frans de Loe, verkocht in 1917 kasteel met gronden, boerderijen en alle aanhoorigheden aan de Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen, tegenwoordig nog eigenaresse daarvan.

JOS. VAN DE VENNE.

---

1) Ziehier de titels: 1) Sur les affaires du temps, Keulen 1795 8°. Modification du statu quo ibid 1795 8°. 3) Lettres sur la paix ibid 1797 (?) 8°, 4) La paix du continent gedrukt in Zwitserland 1797 8°, 5) Le cri public. gedrukt in 1815 (zonder plaatsnaam).

Melanges.

Venditie (1) gehouden over de naergelaten meubelen van wylen Peter Dorren (2) begonst den 10 Octob. A° 1679 ten presentie vande naeste blootverwanten der selver naergelatene weesen namentleck Sr. Frances Feuten, Joannes Resen, den Hr. doctor de Bruin, den Sr. Mangelschot (3).

	f.	st.
Een biervat, aen myn Hr. Ghijsen	1	12
een wascuip, de Hr. Hogendorp	5	2
een biervat, de Hr. Ghijsen	1	14
2 biertonnen, de Hr. Ghijsen	4.	18
2 biertonnen, Le Grand	5	18
2 biertonnen, Hr. Ghijsen	3	18
2 biertonnen, Le Grand	1	5
een oxhof, in kasse	1	10
twee biervaten, Hr. Ghijsen	5	16
een oxhoft, Joffr. Louvin	2	9
een oxhoft, Anna de Mallieux	1	2
een washout een cluten sesse (4) ende een schraegh, Le Grand	1	2
een oxhoft, Gilis Bertrand	1	7
een out oxhoft, Anna Mallieux	0	15
twee tonnekens, Machel van Eick	0	9

1) Door notaris J. à Cruce te Maastricht.

2) Petrus Paulus Dorren was apotheker op de Boschstraat te Maastricht waar zijn tuin grensde „aen eene ledige huysplaetse in die raemstrate". Hij stierf 25 Sept. 1679 en werd bij de Predikheeren begraven (Register der Parochie St. Jan. T. 95, p. 13).

3) De lijvige inventaris der nalatenschap, opgemaakt ten overstaan van Hr. Servatius Feuten, pastoor in Montenaecken als moederlijken oom, berust in het rijksarchief te Maastricht.

4) Cluten sesse = bijl [sessel] waarmee de harde kolenballen [cluten] stuk geslagen worden.

	f.	st.
een moelie [1], verkoght aan Wed. Leonard	1	3
twee oude vatiens, Coeckelbos	0	5
een achtkantige Lantern, verkoght aen Mevrouwe Hogendorp tot	6	1
ses cantige Raem Sr. Pierre Doupey	0	4
eenen korf met swartsel, aen Crestien	0	15
eenen ouden waskorf, aen Pierre Doupey	0	7
een schrijfbred ende spellewerxkkussen, vercoght aen Jacop Jansen	0	14
een kasken met traveellen, Sr. Rubsaem	1	7
een Aker vierijzer [2], Domino Votsius	7	14
een vierijser met den Esel, verkoght aen Jacop Jansen	15	15
een Ledicantien, Hr. Dresens	6	12
een dambret, Mathys Gilissen	5	10
een schotelbort aen van Oost	0	12
eenen yseren ketel en vleescroen, Vrancken	1	15
twee kopere potten, Jan Rossel	4	15
een oudt vierijserken, f. Feuten	1	13
koperen pot met deksel, mevr. Hogendorp	6	17
een wijge [wieg], Hr. de Bruyn	2	0
een sitte [bankje], Gilis Bertrand.	0	16
eenen korfstoel, Anna Mallieux	2	0
Kinderstoelken, Jan Resen	1	15
een oude wiege met eenen wiegvoet	2	17
eenen ketel van root coper, Marg. Dalpen	11	10
een ovael tafelblat, Aert Jaspers	1	13
een kopere schotel, capellaen van Beeck	3	19
een kopere schotel, Sr. Jan van Dyck	2	1
2 kopere kandelaers, Peter Rutten	2	4
een kandelaer, Rupsaem	0	16
een koper kofort [comfoor, chauffoir] Remeis Hacken	2	1
een tortepanne, aen M. Hogendorp	6	0
een kopere potteken, de Bruyn	1	10

1) Baktrog.
2) Vieryser = het voor den open haard staand ijzeren toestel; fransch, chenet.

	f.	st.
een kopere broederpanne ([1]), Anna Finiers	6	3
een copere caffoerken, in kasse	1	4
een kopere pottien, aen Jochem Somers	0	16
een kopere smoutkruixken ([2]), Koeckelbos	2	2
3 ijsere haelkens end een ysere rijpken oft gaffelken Sr. Jan Dossel	0	13
een copere spreut, Macheel Jooressen	5	0
een kopere kruixken, id.	3	0
twee kopere kandelaers, aen Carre	2	1
een tourtepanne, Gilis Vranck.	2	6
ses pruislere stoelen, Hr. Tartmans	28	5
noch ses stoelen, Sr. Tartmans	28	5
een eseltien, And. Huysmans	6	10
een pedban ([3]) ende 2 kopere luchters, aen Pierre d'Oupey	1	17
een kopere schotel, Wynant Nijst	0	18
een kopere scherbecken, Jan Seebrandt	0	13
een rooster, in casse	0	18
een langen koperen pot, Anna Finiers	3	18
een koperen cafoerken, Sr. Le Grand	1	9
twee koperen ketelkens, Hend. Hofmans	6	7
een comptoir, van der Stam	5	3
twee vogelkorfkens, Hr. de Bruyn	1	15
een schoenmaeckerstafel, Ger. de Masset	0	19
een yser om 't vier, Hr. de Bruin	2	0
2 ysere ketelkens	2	6
een schermken, a Cruce	2	11
een grooten yseren pot, Gerardt den Tyendenganger	0	18
een copere lanterntien, Catryn Lantmeters	1	17
een oude wijge, in casse	1	3
Het yserwerck tot een pompken verkoght in 't paradeys, Margri Dalpen	2	0
een waffelyser, vendumeester	1	4

1) Broeder = poffer, gebak.
2) Smoutkruixken = oliekruikje.
3) Pedban, verschrijving voor beddepan, bassinière,

	f.	st.
een waffelyserken	0	13
het kinderkoutsken, F. Feuten	24	0
3 copere potlepels, Joff. Grandeau	3	10
een cafoortien, aen Aerdt Jaspers	3	10
een paer brandtijserkens, Lorrein Jansen	5	6
eenen spiegel, de wed. Ploumen	32	5
eenen grooten spiegel, Hend. Hofmans	62	0
eenen cleenen spiegel, Peter de la Heij	5	5
2 houte standers, mevrouwe Hogendorp	3	1
een vleeskuypken, Andr. Willems	3	5
een rollebedtien, aen Hr. Ghijsen	11	15
een wiege	0	11
een copere potteken, Hend. du Pont	1	10
eenen voetewiege, Hend. du Pont	2	3
een tapeet tafelkleet, Jan Clanten	10	10
een catoene decken met watten gevoijert, ingetrocken f 16—0	16	0
eenige gebroecke stoelen, Rosmaren	0	5
een menage (1), Macheel Frat	1	9
negen witte paroleine schotelen, aen Jacop de Pint	4	6
een matras ende een overtrecksel vant rollebedden	6	16
een sluijtcorf, Wede Ploumen	2	1
ses getrijpte stoelen, Joff. Grand' Jan	18	15
eenen getrypten setel, aen Rosmaren	4	4
eenen anderen setel, Jan Resen	4	7
noch eenen setel, Sr. Jan Clauwen	4	6
een lantcaert, aen Heer Heydensryck (2)	6	6
een tafelken met een clettien van gordynestof, aen Jan van Eijck	2	10
twee stuck gordynestof, F. Feuten	5	15
noch twee stucken gardynestof, Hr. de Bruyn	8	15
vyf cleine stuxkens gardynestof, aen Catrijn L'antmeters	3	1

1) Menage = provisiekastje ?
2) Menso Heydenryck, in 1678 als predikant te Maastricht geplaatst, is bekend om zijn theologische twisten met de Paters Dolmans en Bonaventura Moors. Hij overleed te Maastricht in 1724.

	f.	st.
een gebloemde matras, Hr. doctor de Bruin	24	0
een couleure watte deken, aen Hr. canonick Chevalier tot St. Servaes	21	5
een bruin tafelcleet, aen Libert Meesen	3	16
een groot vierijser, aen Tilman Leunes	11	0
een trijpe stoelken, Gelle Fenne	2	6
een houte stoelken, Rubsaem	0	17
een vieryserken, aen Jacop Jansen	1	18
eenen ijseren ketel, wed. Meys	2	12

Den 11 dito, een tafelken, aen Peter Rutten, schoenmaecker voor	1	4
2 oude stoelen, aen Peter Feniers	0	18
eenen spit cafoer oft wenckel ijser	2	5
eenen corfstoel met 3 vellen, Hr. Feuten	0	12
eenige oude matten, Hr. de Bruin	1	17
een vogelkorfken ende wijgevoet	0	12
2 corfkens met 2 raemkens, de Bruin	0	12
2 oude tonnen, den venduemeester	0	11
deze tonnen syn voor den brouwer gereclameert.		
eenen corf met oude drouven (1), venduemeester	0	10
een out handoexholt, Coeckelbos	0	13
out yser met 2 sloten, Paulus Ernon	1	0
een pallias (2), aen Anna Mallieux	1	1
2 oude stoelen, Pierre d'Oppei	0	13
een kuijpken met 2 oude schilderijen, 4 raemkens van schilderien ende een oude sluitcorf, Coeckelbos	0	9
een lyste ende 4 à 5 oude printen, Hr. pastoor Feuten	1	1
eenen blaesbalek ende peen, G. Vrancken	0	10
3 slechte schilderiekens, Aerdt Cleuter	5	16
12 telioren tegen 18½ sts. 't pont, wagende 18 pont, verbleven aen Jan Noë	16	13

---

1) Oude duigen.
2) Paillasse, stroozak.

	f.	st.
Item twelf telioren wegende 15½ pont 't pont tot 16¼ 't pont, Pieter Ruttens (1)	12	11
12 schotelen, 54 pont, 't pont 18 stuvers, Hr. de Bruin	48	12
een paer Luchters, aen Jan Dossing	2	01
noch een par Luchters, Francis Feuten	4	15
noch een paer Luchters van tinne	2	15
een schotel, een compken ende een telior, aen Jacop Jansen	2	14
2 groote schotels, wegende 17¼ pont, aen 19½ stuver 't pont, aen Jan Noë	16	16
een dousijn telioren, wegende 18 pont, 't pont tot 18 stuvers, Hr. de Bruijn	16	4
3 schotels, een kenneken, Hr. de Bruyn	7	13
1 schotel, 4 telioren van 7½ pont, aen de wed. Meys, tot 15¼ sts. 't pont	5	16
9 schotelen à 41½ pont, 't pont tot 16 stuvers 2 oort (2) Francis Feuten	34	4
een lampet met een schotel, F. Feuten	5	8
eene schilderie, ingetrocken voor 7 gl., verbleven aen Crestiaen Nuis	6	1
een ander schilderie van David, aen Arnold Cleuter	12	0
een L. Vrouwe schilderie, Hr. Feuten	7	0
een schilderie van Bacchus, ingetrocken voor 7 gl., daernaer verkoght aen Hr. Panhuysen	5	10
een ander schilderie van cartenspel, Arn. Cleuter	9	2
een warande oft lantschap, Hr. Panhuysen	8	5
twee lantschappen, Hr. Mangelschot	28	0
een schilderie van gecruisten Crist, aen Hr. Charles Brienen	9	2
een lantschap, Sr. Hend. Coecken	7	13
een ruyterslacht, ingetrocken voor 12 guld., verbleven aen Hr. Mangelschot oft Hr. de Bruin	9	0

1) Verrekend, het bedrag moet zijn 12 gld. 13 stuiver, 3 oord.
2) Oort is het vierde deel van den stuiver, quadrans.

	f.	st.
een harderinne aen fonteine voor 6 gulde 10 stuvers, ingetrocken, naerderhant verbleven aen Jan Reiners	6	0
Herder ende herderinne, Christ. Nuis	7	1
den koninck van Spanien, aen Sr. van der Weyden	3	5
een L. Vrouwe ende St. Jan, aen T. Lugant	3	12
eenen scherm, Jan Gordinne		
Susanne, aen Hr. Collette (1),		
corenvat met 2 corenschuppen, aen den venduemeester	4	0
een tafelken om te schinken, Coeckelbos,		
2 pertsreipen (2) etc., G. de Masset	0	10
eenen esel, Hr. Collette	2	17
een deure ende scherm, Anna Finiers	2	5
een aut capbret (3), in casse	0	10
twee blecke backen, Hr. Feuten	1	6
eenen spit ende een brootpan, La Fontaine	2	3
2 copere sijbaren (4), aen Fontaine	2	4
3 kettelen (5), aen Catryn Lantmeters	2	6
een stryckyser, 3 smoeckschieren (6) ende een tange, Catryn Lantmeters	3	4
2 copere lampe, Lysbet Bouvers	1	10
een tange, een hangijser, aen Mechtel in de Tromme	1	3
een copere tange, Sr. Gerlach	3	10
een tinne wynflesch, François Croen	4	4
2 tinne kannen, Sr. Fontaine	6	6
noch 2 tinne wynkannen, Jan Clauwen	5	17
2 andere wynkannen, Frans Coronne	5	2

1) Vermoedelijk de geneesheer Godfr. Collette vader van den bekenden vice-hoogschout Godefridus Augustinus Collette, die 16 Juni 1672 te Maastricht geboren werd.
2) Stijgbeugel, stegereif.
3) Hakbord.
4) Zijgschotel, vergiettest.
5) Kettingen.
6) Kaarsensnuiter.

	f.	st.
2 helfken (1) van tinne, Frans Coronne	4	3
een helfken, een pint ende 2 matiens, aen Jeronimus Liever	3	8
een oude schilderie, Willem van Gulpen	1	10
een lantcaerte met eenen spit	0	18
de Jacht van d'Entvogels, Margritte d'Alpen	50	0
de schilderie van freutagie met eenen hondt, Margriet d'Alpen	14	0
een jacht, den hondt op den stoel, aen Durlinx	40	0
een ander schilderie van Venizoen met den Reiger, Hr. de Bruin	30	10
de tater, Lamb. Jansen	11	5
een cleen schilderie, ingetrocken voor 9 gulden, verbleven doctor Feuten	9	0
de schilderie van Venus, P. Rutten	8	10
den prins van Orangien en princesse, aen doctor Feuten	20	5
Acteor. (2), Joff. Tartmans		
een onvolmaeckt schilderie, d Alpen	10	0
2 Seestuxkens, Tossaint Lugant	6	10
een keucken, Aerdt Jaspars	27	0
twee cleene stuxkens, aen Jan Reiners	6	0
de schilderie van Rubbens met den verkenskop (3), Tossaint Lugant	17	5
een Lantschap, Coen Cubben	5	1
eenen haes, à Cruce	3	10
een Lantschap, Matt. Durlinx	6	7
een Cartespel, Aert Cleuter	4	7
een Seestuxken, Tossaint Lugant	3	0

---

1) Helfken = haefken, verkleinwoord van haven, pot; vochtmaet van een halve oude kan.
2) Actaeon, volgens de grieksche mythologie een jager die Diana in het bad bespiedde.
3) Is het bestaan van een schilderstuk van Rubens, waarop een varkenskop, nog van elders bekend?

	f.	st.
Den 12 dito.		
een duyvendwang, aen Joannes	0	5
een mande met vellekens, Gerard Massin	1	6
een vleescroon, Sr. Boustox	1	16
twee wannen, Macheel Jeurissen	1	15
een ouden corf, Hr. Feuten	0	5
een sabel, P. van den Dries	2	15
een paer stivels, Charle Deenen	5	3
twee mantels houter (1), Gilis Scherbach	4	0
2 mantelhouter, Aerdt Oleslagers	4	0
een garniture nistelinge tot een broeck (2) Sr. D. Clerx	3	10
4 flouwele lapkens ende sijde stuxkens, aen Agnees aenden St. Niclass	6	16
een deken, F. Feuten	1	5
een groene sarge oft deken, P. van Eisden	1	14
een ander groen deken, Anna Finiers	2	11
een witte deken, Melcior Tromp	4	8
een p.witte cousen ende muylen aen Sr. Tartmans	4	0
een swarte syde franiel (3), Hr. Pelt	4	12
een flouwelen rock, aen Rubsaem	3	12
eenige plunderie (4) van hantschoenen, aen Sr. Stam	4	12
een paxken plunderie van lynwaet	1	1
een deken met watten, Catryn Lantmeter	14	0
een witte syde deken, Rupsaem	11	15
twee cleen gardyntiens, verbleven aen Sr. Stam oft Pelsenborch	3	1
een paer nieuwe pestollen, F. Feuten	36	15
een kamerborstel, aen den vendue meester	1	15
een sijde jacq, doctor Feuten	5	17
een ander sijde jacq, Tartmans	11	5

---

1) Kapstok.
2) Nestels, sierkoorden; de buitennaad der broek was destijds met passementerie-koorden bezet.
3) Franje.
4) Stofresten, fournituur, vodden.

	f.	st.
eenen sijden voorschoot met kanten, aen Joffr. Boomhouwer	4	14
eenen vrouwen nachtstabbart	16	15
eenen rock, Joffr. Hunnenx	10	5
eenen grouwen syden rock, aen Jan Berschon	9	0
een grouwen tabynen (1) rock, aen Sr. Jan Dossin	15	10
een roeden rock, aen Blom, den pruickenmaecker	14	0
een lapken sijde, wed. van den Dyck	2	16
een potsoijen (2) tabbartslyf, Jan Berschen,		
een swarten sijden rock, ingetrocken		
eenen grauwen nachtstabbart, Dossing	2	16
een mande met steenen vormen, Le Grand	1	12
2 voeten van bloempotten, wed. Tooms	0	6
een paruiq	4	5
Leer van een kouts, Lamb. Pletsers	1	7
een soutlaij, aen Jan Sebrants	0	18
koeckepan, hacbort ende hackmes, aen Lamb. Pelsers	1	11
een Lampetschotel ende lampet, aen Rosenmaryn	4	11
een bruijn lake kleet, aen Pierre d'Oppeij	1	19
een bruyn lake klettien, P. Finiers	1	11
twee swarte lake rocktiens met twee paer kousen, aen Gerard Massee	1	15
4 stucken swart leer, Rosmaryn	5	3
1 korf met botelliens (3), Heer Spauwen	0	17
1 paer lakens, aen Anna Finiers	1	16
1 paer id. aen Anna Finiers	5	6
1 paer id. aen Anna Finiers	3	4
1 paer id. aen den Heer Feuten	3	1
1 paer id. aen Peter Rutten	2	16
1 paer id. aen Peter Oppey	1	11
1 paer id. aen Wed. Engelskerken	2	5

1) Moiré zijde, zijden taf.
2) Poil-de-soie.
3) Flesschen.

	f.	st.
1 paer id. aen Peeter Finiers	2	14
2 vrouwehemden, Peter Rutten	6	12
1 cabbinettien, aen Wed. Massin	31	5
1 borstel, aen Gierlag	2	5
1 spiegelken, aen Wed. Massin	11	15
1 crucifixus, aen Wed. van Dalem	13	5
1 roede armensijñen (1) doeck met een silvere kant met kamkoker, borstel en spiegel, doctor Feuten	100	0
een tafelcleet, Lamb. Jansen	2	2
eenen podc soyen (2) mantel, aen Gerard Everarts	50	0
eenc philandine (3) kleet, aen den voors. Gerardt	12	5
noch een broeck ende wambusken van sijde, Hr. de Bruyn	10	15
1 flouweelen rock, Jehenne Charlemont	67	0
eenen flouwelen vrouwenlyf, Le Grand	5	2
een roeden rock met groen voyer, aen Agnees	14	5
een paer laken, Joffr. Boomhouwer	7	5
een orologie, J. van der Smissen	12	10
een ander orologie, J. van der Smissen	3	10
een paer laken, Jan Sibrans	5	4
een paer it., Jan Spaer	3	4
noch een paer slaepelakens, Blom'	4	11
noch een paer laecken, P. Rutten	6	6
een paer lyne laeckens, Jan Jansen	4	1
noch een paer id., Hend. Bloemen	3	8
2 laeckens grove, Jan Sebrans	2	12
noch een paer laecken, Rosmarin	2	2
een damast taefelaecken, P. Strouven	1	13
een tafelaecken, Hendr. Bloem	2	13
noch een it., Marie de maeght	2	13
een ander tafelaecken, Jan Sebrans	1	17
twee oude tafelaecken, F. van Eisden	2	1
2 tafellaecken, Lugant	2	17

1) Armoisin, armosine, een zeer fijne zijden stof.
2) Poil-de-soie.
3) Filatrice, halfzijden stof met zijden ketting en linnen inslag.

	f.	st.
2 tafellaecken	2	12
2 „ Jan Seebrants	2	12
2 „ Lugant	2	12
ses oorcusteken (1), Jan Sibrant	5	9
een tafelaecken, de maeght	1	14
ses oercusteken, R. Sacken	3	1
4 oercusteken, Hr. de Bruijn	5	0
2 paer oorcusteken, Lamb. Pelsers	2	10
2 tafelaecken, in casse	3	10
2 hantdoecken, Remeis Hacken	3	13
een half dousein servetten, Sibrants	3	1
een half dousein it., aen Lugant	1	8
noch ses it., Lamb. van Scharn	6	6
ses oude id., in casse	0	14
ses servetten, aen Martin Gilling	1	14
ses servetten, aen Martin Gilissen	1	16

den 13 October.

een vinster, aen Jan Berchem	0	13
eenige bont oft wolvellen, in casse	0	15
een scherm ende winckellaij	0	12
2 netten, Hr. Feuten	1	11
een mantelhultien, Joff. van Dalem	1	2
een kannebortien etc., Jan Sebrants	2	2
twee id., Past. Feuten	1	7
een opslaende tafelken, A. Finiers	6	6
een hantdoexhout	2	0
een wynswatervatien, 2 schilderecken, een schaef ende een quattelhuijsken (2)	1	6
een tafelken, M. Jooressen	6	5
een tafelblat, Hr. Feuten	1	2
een houte draijspit, Jan Sebrans	0	17
een tenne soudvat, etc.	1	0
een clave courtien? (3), van Dalem	2	11

1) Kussensloopen.
2) Kwartelkooi, gewoonlijk in den vorm van een huisje.
3) Misschien clavicorde, een soort klavier met zeer zachten toon.

	f.	st.
een tinne suickerdoose	2	12
een stuck gebeelt, 42 ellen, eenen gulden 't elle, aen Jan Sebrant	42	0
ses servetten, Anna Finiers	3	12
ses servetten, Knabbenhouwer	4	1
ses servetten, van der Stam	4	2
noch servetten, F. Goutier	4	1
ses oude servetten, Banneux	1	7
5 servetten, Anna Finiers	1	16
4 hantdoecken, F. Gautier	4	10
noch vier it., P. van Eysden	4	0
noch vier it.	4	9
een tafelaecken	1	16
37 ellen fijn lynwat, 23 stuvers, aen Peter Braecken	42	11
een sijde scherp	6	6
eenen kant	5	10
een syde cap	2	9
eenen neusdoek (1) ende een paer hantschoon	3	15
een paer mouwen	3	4
eenen neusdoek ende witte cap	2	10
een tapytblat tot een cussen	3	9
eenen witten craegh, Tossaint Lugant	7	2
een floerse cornet, Tossaint Lugant	1	15
2 cornetten, van Hese	2	6
twee cappen en 1 paer hantschoon	3	3
7 floerse witte cappen	0	18
2 gele cornetten ende syde stricken	3	15
een paer neusdoecken, à Cruce	8	8
een kesteek? ende eene schaw, aen Jan Luifkens	2	2
een Japounsenrock (2), aen Lugand	5	2

---

1) Omslagdoek, niet zakdoek. Eigenlijke beteekenis van het woord is borstdoek, van het oude „nuuk", vrouwenborst. De eu in neusdoek wordt uitgesproken als in fransch beurre en komt overeen met het engelsche nurse = zoogen, min, enz.

2) Japonsch, stofnaam voor van sito of van gedrukt katoen.

	f.	st.
een paruque hooft ende 2 sacken, aen Martin Gilling	1	5
een kamerstoelken	5	0
3 gardynen tafelcleet ende omloop, aen Mattijs Schroters	9	8
een bed ende hoofpullinck met een blouw overtrecksel, Jan Berson	17	15
een clavesembel met eenen voet, aen Tossaint L'ougant	18	5
1 waterpot, aen Jan Seebrants	2	3
noch eenen waterpot, Peter Finiers	2	2
een bedde met hoofdpullinck, Finiers	21	0
noch een bedde, Mechtel Joppen	27	0
een bedde, aen P. van Eisden	27	0
een bed met hoofpullinck, P. Finiers	11	15
een hoofpullinck, aen Aert Heesermans	6	17
3 bedcussens, Martin Gelling	3	1
een paillas, Cat. Le Grand	2	16
een it., Rosmarin	3	2
5 stoelcussens, Jan Dossin	4	1
een witte deken, Anna Finiers	3	0
een groen deken, Gerardt de Masse	5	1
een groen deken, Anna Finiers	4	4
een vrouwenhempt, Mathys Screurs	3	12
een root flouwele tafelcleet, Olislagers	16	10
een laken ende 1 out hempt, Swevenseel	1	5
5 kinderhempden, joffr. Boomhower	3	10
een witten wendel, Hendr. Blomen	3	3
een neusdoeck ende lynen kintsdoeck, aen Gile Lenne	10	10
3 woulle kragen of nachtmantels, aen Swevenseel	1	7
10 stucken kindergoet, venduemeester	5	8
een oorcusteken ende 3 mutsen, Blomen	2	10
sestien lyne mutsen, in casse	1	5
eenen kentsdoeck, ... Colein	3	13
2 kentsdoexken, Joff. Huninks	1	15
ses neusdoexken, Geurdt van Namen	3	6

	f.	st.
12 hullekens ende 4 kinderkogelen (1), aen Anna Finiers	5	2
eenen witten prince saijen kintsdoek	3	15
2 kintsdoecken	1	12
7 kinderkragen met lapkens aen	0	12

Deir 16 October 1679.

eenen corf met out ijser, aen Sr. Dieser	0	16
noch eenen corf it., Jacop Jansen	0	12
eenen corf met oude plaggen (2)	0	19
een yseren pot ende 1 voorseil, in casse	1	0
eenige oude hantdoecken	0	10
een peruke, Aer Fijt	2	0
een ander peruque, aen F. Leverix	9	5
een oudt kussen, F. Gautier	0	17
een kinderkasse, Marie de maecht	5	1
een reise kiste, Bannens? (3)	3	7
een plaesterkasse, Thonis	1	8
1 lai, 2 gordyne roijen, M. Jooressen	1	0
een tafel, Joffr. de Bruin	4	5
een schrouf, aen Aerdt Cleuter	5	0
een spinnecop met 3 stocken, Resen	1	10
een perse, Rubsaem	14	0
twee sacken, Rubsaem	4	1
2 stoelen, Aerdt Oleslagers	5	14
eenige catoene watten, Nijst Macheels	1	0
een vinsterraem, Fredericq Gautier	0	5
het ledecant op de voorste kamer	30	0
op 't cleen kamerken 't ledicant, aen Hr. de Bruin	17	15
een blat van een scherm, a Cruce	1	0
eenig hout ende hoopken stocken	8	1

1) Kindermuts. Kogel, kovel was in de middeleeuwen het algemeene hoofddeksel, zoowel voor mannen als vrouwen, lat. cucullus, duitsch gugel. Thannog als bijenkogel.

2) Plag, plak = doek, zakdoek, omslagdoek. De plagula komt reeds in het klassieke latijn voor als Benaming voor vrouwensluier, klein tapijtje en vel papier.

3) De familienamen zijn in het origineele stuk onduidelijk geschreven en telkens anders gespeld.

Den 17 October 1679.

	f.	st.
een corfken met dooskens, aen Thonis	0	3
3 doseen met queecruijt ([1]), Anna Finiers	2	1
noch 3 dosen	2	6
noch 4 à 5 dosen, Anna Finiers	1	15
een conservepot met confyte kersen	1	10
4 potteken met oraine confeture ([2])	0	18
eenen pot rose conserve, Anna Finiers	2	19
eenen pot conserven van rosen	5	0
Franse wynglasen	0	11
2 cruicken rosewater, wed. Thoans?	2	5
2 wynglasen	0	10
noch 3 à 4 glazen, Jean Gardyen	0	19
een harwisch ([3]), in cassa	0	12
een kruick met rosewater	2	0
Item een andere cruick, wed. Thooms	2	0
een iseren pot, Matt. Ruiters	1	9
2 Cruicken met water, wed. Thooms	1	12
een drayspittien	1	15
2 carpetten. Hr. Dresen	9	11
3 mindere carpettiens	5	18
een groot schaperay, Leunis	21	5
een ledecant	15	5
schaperay, van den Broeck	60	0
naermiddag.		
4 ledicante ballen, Peter van Eisden	1	0
2 ander bollen, venduemeester	0	7
een kruick met cecoreywater	1	8
1 kruyck met water plantijn ([4]), wed. Tooms	1	1
een draeckenhooft, Resen	0	11
een hangijser, 1 korfken	0	5
4 à 5 potten terpentijn, aen wed. Thooms	5	18
twee kruicken, Ruebsaem	1	8

1) Moes of confituur van kweeappels.
2) Oranjemarmelade.
3) Rond kussentje onder den marktkorf, om deze op het hoofd te kunnen dragen.
4) Plantein, volksnaám voor plantago lanceolata, weegbree. Plantain komt voor in: Lemery, woordenboek der Enkele drogerijen.

	f.	st.
1 cruick met rosewater, van de wiejer	2	1
een flesse roesewater	1	1
noch 2 potten met water	0	12
eenige potte, Rubsaem	1	12
een winckel, Bert Hinkelius [1]	2	15
een schilderie. de Banneaux		
een schilderieke, Cloeters	2	16
noch een „ Banneux	3	1
noch een „ aen Linckens	3	8
noch een „ aen Cleuter	3	10
noch een „ Banneux	2	16
noch een „ Rubsaem	1	19
noch cartenspel, Otto Kicken	3	10
2 boterpotten, Nicolaes Neven	1	5
schoetelen. Anthoen La Marche	0	12
een cleen trommelken met geraspt hertshoorn, Ruebsaem	4	0
eenige siften, wed Tooms	0	11
eenen korf met vinckel, Mangelschot	3	0
24 stucken bolus [2], Nic. Neven	1	17
12 stucken item, wed. Tooms	0	16
2 groote stucken bolus, A. la Marche	1	6
een balance met 2 copere schalen, aen van Dalem	2	14
een houte pers, aen Thomas	8	10
een isere pers, aen Jan Resen	1	10
een ijsere caffor, aen Ruebsaem	5	7
noch een „ aen Sr. Joan	3	5
2 pottekens roesenolij, aen Thomen	1	12
1 pot bakelaerolij [3], van Donge	1	15
een pottie pierenolij, Thomen	0	12
een pot camellenolij [4], Leunes	1	1
een pottien met lelienolij, aen Thomen	0	16

1) Hinkelius was eveneens apotheker te M.
2) De bolus, een kleisoort, was eertijds een gewaardeerd geneesmiddel, gewoonlijk de roode of armenische.
3) Laurierbessenolie.
4) Camomillenolie.

	f.	st.
eenen pot populiersalf, Hinckelius	3	2
een kanneken met hondenvet ende ander, ... Molineau	1	19
een pottie met salpeter, aen Leunis	0	9
een doose rosebladers, Thome	1	0
een fles met een wenich spickolij (1), aen Thomen	1	10
een fles met speretus coculearii (2)		
2 flessen siroop, aen Gisbert Thooms	1	8
4 leeg flessen, aen den apoteker Otto Linckens voor	2	6
4 leeg bottelkens, Otto Linckens	2	7
3 flessen ende 1 glas, aen Jan Sweneseel	2	7
een boteille daer wat in is ende een ledige, aen Lugand	1	7
4 boteilles, aen Lugand	1	10
een flesse flamboisen, Lugand	1	2
2 fl. swarte wijmeren (3), L. van Herf	2	7
2 flessies met wat siroop, G. Thooms	1	9
3 doosen met gember, aen Thooms	2	16
een dose met salpeter, Ruebsaem	2	17
gomme amoniacum, Hinckelius	8	1
1 stuck assafetida (4), Ruebsaem	3	7
1 stuck bensoi (5), it.	1	15
een vierdedeel seduansaet (6) met wat boquebloet (7), ingetrocken aen 6 gld.		
een half dosijn tonnekens, Wed. Thomen	3	6
noch ses tonnekens, Ruebsaem	4	17
noch ses it., wed. Thooms	5	10
noch ses it., Math. van Dalem	4	18
noch ses it., Sr. Jean	4	15
noch ses it., wed. Thooms	5	0
noch 20 tonnekens, wed. Thooms	22	0

1) Nardusolie, een reukwerk.
2) Kokkelkorrels op spiritus, Menispermum cocculus.
3) Zwarte bessen.
4) Asafoetida, duivelsdrek.
5) Benzoëhars.
6) Waarschijnlijk vertaling van semen zedoariae = flores civae, wormkruid.
7) Bokkebloed, eertijds een geliefd geneesmiddel.

	f.	st.
Den 18 Octobris Ao 1679.		
noch ses tonnekens, Hinckelius	4	15
noch ses it., van Donge	4	16
een tonneken half vol calmeisteyn (1)	1	0
noch ses tonnekens, van Dalem	4	8
een tonneken met senesbladen ende een met coclus (2), van Dongen	4	0
een tonneken met wat Letarge (3)	4	10
een hertshorn, Ruebsaem	1	16
noch 4 quade tonnekens, Sr. Jean	0	11
2 oude tonnekens, Ruebsaem	0	16
een clein hertshorn met 2 figuren	1	6
2 pottekens met slechten termentijn en en thamerende (4), Thomen	0	18
een gebroecken mortier ende noch een morteer, aen Moliniaux	23	3
een cleen morteerken, gebarsten seynde, aen Molinaulx	3	9
noch een mortierken, Thomen	6	8
noch eenen mortier, Henkelius	8	0
eenen looten mortier, Molinaulx	2	10
een grooten marmeren mortier ingetrocken voor 24 guld.		
eenen anderen steenen mortier, ingetrocken voor 12 gld.		
noch een steenen mortierken, Moliniaulx	5	14
noch een it., Thomen	6	0
noch ses doeskens	3	3
een luttel euforbeum (5), f. cedoari (6) papaversaet, van Donge	7	1
corcoma gans ende in poeder	0	18

1) Calamine of galmei, zinkerts.
2) Kokkelkorrels.
3) Misschien een slaapmiddel.
4) Tamarinde.
5) Euphorbium, een hars die met cantharides = spaansche vlieg, tot pleister zou kunnen gemengd worden.
6) Flores zedoariae.

	f.	st.
noch ses doeskens, Hinckelius	5	12
noch ses it., Leunes	5	15
den spaensgroen met witte vitriol	2	0
den olibanus (1) met de colequint met 2 doosen aen Hinckelius	4	0
noch ses doosen, Moleniaux	4	1
den deagredens (2), sanguis draconis (3) bolus armenis agaricus (4), aen van Dongen		
noch ses doeskens, Moliniaux	3	10
den jelappa, chinantum ende aloes	1	3
pelle odoriferens (5), Hr. Mangelschot	2	0
de gesteenten volgens inventaris (6), Passerou	1	2
4 doosen met gommen, Thomen	5	16
salseperil ende santenhout (7)	2	12
4 platte doosen met cortices (8) capparonus	3	5
de specanarde (9) met sanguis herti	1	3
opinus mirre (10) ende laudanium	1	0
noch 12 dosiens, Banneux	2	3
noch item, Leunes	2	0
noch item, van Donge	2	11
noch item, Pastoor Feuten	2	10
een coecker harsmastix, Mangelschot	0	17
euferbeum met senaber (11), van Donge	1	5
noch een dousijn cleen doesiens, Sr. Jean	2	12
een stuck reberber, Hr. Mangelschot	[illegible]	2
eenig root coral en wett dragant	2	[illegible]
een douseijn busques, Thomen	1	2
	3	10

1) Olibon = arabische wierook.
2) Diagredens, een purgeermiddel.
3) Drakenbloed, een plantenvocht dat uit den drakenbloedboom vloeit, een oudtijds zeer gewaardeerd geneesmiddel.
4) Steenzwam.
5) Reukdoekjes.
6) In den inventaris komt voor: 6 dragma ende een half granaetsteen, 6 dragma saphyrsteen.
7) Sandelhout.
8) Bast of schillen van kappers.
9) Spicati nardi, reukwerk.
10) Misschien opium myrrhae.
11) Cinnaber, rood kwiksulfide.

	f.	st.
noch 19 busques, Thomen	5	17
radix contracernis, met een tonneken met calmus, aen Henckelius	2	0
twee goude waeghsken, ingetrocken		
een coperen becken, P. Thomen	2	7
noch een copere becken, van Donge	2	11
een copere becken, à Cruce	3	10
een groot overtint becken, van Donge	5	0
noch eenige laijen, Hr. Pastoor Feuten	2	0
een root copere kettelken, Sr. Jean	3	0
8 stuck (1) diapalma (2)	0	18
21 stuck oxcrocium (3), Crien Barbier	1	11
13 stuck mussilaginibus (4), Thomen	1	13
gratia dei (5), 6 stucken, Jacq.	0	8
naer middach.		
7 winckeldoose, aen Niclaes Neven	8	0
een isere balance met 2 schalen	20	5
een pampier met hertshoorn, Henckelius	0	12
Lapis besoar (6) een dragma met 2 oncen china, aen Henckelius	10	5
omtrent onderhalft broot van camfer, it.	8	12
2 paquen tee, ingetrocken.		
een fles met salpeter, aen de wed. Stox	1	18
een wenich mirea blana, Leunis	0	12
een snijmetsken	0	6
18 stuck diachillon simplex (7)	0	15
emplastrum Theophrastus, H. Martin	1	2
21 stuck diachellon cum gummis, v. Donge	2	2
13 stuck de bettonica (8), Thomen	1	3
15 stuck de meliletom, it.	0	12

1) Stuk is hier rolletje of staafje zooals de pleisters in de apotheek bewaard worden.
2) Emplastrum diapalma, een pleister.
3) Een safraan preparaat.
4) Emplastrum mucilaginis komt in alle oude pharmacopeeën voor als pleister.
5) Eveneens een soort pleister.
6) Bezoarsteen, een steenachtig lichaam uit den maag der antilope, in vroeger tijd een zeer gewaardeerd geneesmiddel.
7) Een soort pleister.
8) Braak- en purgeermiddel, ook als pleister, even als de meliletom.

	f.	st.
3 stuck ende half diranis?	0	3
23 stuck defenseur (1), Thomen	1	2
eenige rolle plaesters, Thomen	2	6
een botteltien anysoly, Henckelius	5	0
een botteltien geneverolye, venduemeester	1	1
5 gelaesken met fouten, Kicken	2	1
noch 5 gelaesken, Henckelius	0	9
noch een flesken witten amandelolye	0	15
De ligni rodi (2), van Donge	3	4
wenich vijlsel van staal, Thooms	0	11
fistelplaesters, Hinckelius	1	4
quickselver, de wed. Stox	1	0
een botelie sterckwater, wed. Stox	0	18
een doos veneetse terpentyn, H. Martin	0	14
een boteltie met tincturum facsini (3), met spickoly met galanswortel	0	16
ses olypotten, 't stuck 22 stuver	6	12
noch ses tot 21 stuver	6	6
een douseijn electuari (4) potten	15	0
noch 25 conservepotten tot 25 stv. 't stuk	30	0
42 siropepotten tot 27 stuver 't stuk, aen Thomen ende Banneux	56	14
47 potten van wateren, aen Linckens	47	0
14 electuaripotten, Thomen	15	8
35 cleen oft Pul Potten, Thomen	24	10
het craambel, aen Jan Resen	5	15
een gelaes gerafeneerde salpeter, aen Leunis	3	2
een cledercastien	5	0
een tinne waterpot	2	3
een etenscasien met een opslaende planck ende vensters, aen Hendr. Hofmans	8	0

somma sommarum 3648 gld.

Fauquemont. TH. DORREN.

1) Emplastrum delensivum.
2) Lignum rodi, rozenhout, het wortelhout van convolvulus scoparius.
3) Fac-simili = nagemaakt.
4) Electuarium = uitgezocht geneesmiddel, medicamentum ex selectis remediis compositum.

TABLE ALPHABÉTIQUE.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

X.

Y.

Z.

PLANCHES.

TABLE DES MATIÈRES.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03950 8596

